

О. Н. ХОРОШКОВСЬКА

О. В. ВОСКРЕСЕНОВА

А. О. СВАШЕНКО

УКРАЇНСЬКА МОВА

ХУДОЖНЄ СЛОВО ЧИТАННЯ

Микола Чернявський

РІДНИЙ КРАЙ

У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай,
Рідніша їм своя пустиня,
Аніж земний в пустині рай.
Їм красить все їх рідний край.
Нема без кореня рослини.
А нас, людей, без Батьківщини.

1. Назви рядки, у яких висловлена основна думка вірша.
2. У вірші заховано назву нашої Батьківщини. Знайди її і прочитай.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Тетяна Перовська

Казки і лічилки, колядки, повір'я
Ідуть неодмінно до нас на урок.
І учні вивчають народні прислів'я,
До неньки-Вкраїни ступаючи кроки!
Матусину пісню беруть із собою,
Бабусину казку, батьківські слова.

І знають, що мова, мов квіти весною,
Це диво в свій сніп чарівний заплела:
Криницю, тополю, вербу і калину
Та мальви, які майорять звіддала.
І вірять в єдину свою Берегиню
Тому, що вишнева найкраща земля.

- 9) 1. Про що цей вірш? Яке значення мають «Казки і лічилки, колядки, повір'я»?
2. У вірші названо те, що український народ дуже цінує, називає «оберегами». Знайди їх у вірші.

Усна народна творчість багата на дитячі пісні: колискові, потішки, забавлянки, хороводні пісні, а також казки. А ще на загадки, скоромовки, прислів'я і приказки, лічилки, дражнилки.

3. Розглянь малюнки й розкажи:

1. Хто співає колискову пісню? Кому? З якою метою?
2. На якому малюнку зображено використання забавлянки? Якої?
3. На якому малюнку зображено хороводну гру? Пригадай її назву і зміст.
4. Коли діти використовують лічилки? З якою метою? Розкажи кілька з них.
5. Для чого загадують загадки? Які з них ти знаєш?
6. Для чого використовують скоромовки? Промов кілька з них.

Прислів'я і приказки

Прислів'я – влучний народний вислів повчально-го характеру. Він ніби адресований комусь, а може, й тобі.

1. Людей питай, а свій розум май.
2. Думай звечора, а починай зранку.
3. Тримай голову високо, та не задирай носа.
4. Зерно в колоску – не спи в холодку.

5. Знаєш – кажи, не знаєш – мовчи.
6. Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.
7. Не копай комусь яму, бо сам упадеш у неї.
8. Не спитавши броду, не лізь у воду.

Приказка – влучний народний вислів, який є ніби підсумком якоїсь доброї чи поганої справи.

1. За розумною головою і рукам легше.
2. Добрій пораді ціни немає.
3. Скрізь добре, а вдома – найкраще.
4. Який віз, такий і господар.
5. Зробив з мухи два кожухи.
6. Дивиться лисицею, а думає вовком.
7. М'яко стеле, та твердо спати.
8. Кінець – справі вінець.

🔍 Прочитай подані прислів'я і приказки та спробуй пояснити їхні значення.

Загадки

Загадка – опис ознак чи дій предмета, рослини, тварини або явища, за якими треба відгадати, про кого чи про що йдеться.

🔍 **Попрацюйте в парах.**
1. Прочитайте.

1. Красна дівця сидить у темниці, а коса її – на вулиці.
2. Сидить дід за подушками і стріляє галушками.
3. Ревнув віл на сто сіл, на сто кроків, на сто потоків.
4. По соломі ходить, а не шелестить.
5. Рукавом махнув, дерева нагнув.
6. Золотий пішов, а срібний прийшов.

7. Червоне коромисло через річку повисло.
8. Чотири брати одним поясом підперезані, під одним капелюхом стоять.
9. Тисяча овець, а між ними – баранець.
10. У хлівці два ряди баранців і всі біленькі.
11. Чорне сукно лізе в вікно.
12. Сидить Марушка в семи козушках, хто її роздягає, той сльози проливає.
13. Зуби залізані цілий ліс розгризли.
14. Плету хлівець на четверо овець, а на п'яту – окремо.
15. Брат з братом через дорогу живуть, а один одного не бачать.
16. Їду, їду – ні коліс, ні сліду.
17. Біжать чотири брати, один одного не можуть наздогнати.

2. Обговоріть ознаки, вказані у загадках, і спробуйте відгадати загадки. За потреби користуйтеся малюнком.
3. Вивчіть кілька загадок напам'ять і загадайте їх вдома.

Скоромовки

1. Прочитай скоромовки спочатку повільно, правильно вимовляючи звуки [ч] і [ц]. А потім – швидше і швидше.
2. Вивчи одну-дві скоромовки напам'ять.

Наша перепеличка мала, невеличка
Під полукіпками розпідпадьомкалася.

***

– Сестриці, чи ткачі тчуть чи не тчуть?
– Чуть-чуть тчуть, ледве човник волочуть,
Бо їсти їй не чуті!
Нехай ще чуть-чуть потчуть,
Бо вже чуть, як перепічки печуть.

***

Всіх скоромовок не перескоромовиш,
Не перевискоромовиш.

Звуконаслідування

КУМКАННЯ ЖАБ

- Ти чия, ти чия, ти чия?
- Микитова, Мики-ки-ки-това!
- Що варила? Що варила?
- Борщ, борщ, буряки-ки-ки!
- Кому, кому, кому?
- Микиті, Мики-ки-ки-киті!
- Микита? Який Мики-ки-ки-кита?
- Чумак, чумак, чумак!

Попрацюйте в парах.

- Розучіть цей вірш як діалог: один запитує – інший відповідає, імітуючи кумкання жаб.

НЕБИЛИЦЯ

Що там в лісі за комедія була,
Що курочка поросяток навела,
Поросята та й волів навели,

А ті воли та й ячок нанесли,
А безрукий ті ячка позбирав,
Та й голому поза пазуху поклав.

- ❓ Чому так названо вірш? Пригадай, які небилиці ви вивчали у 3-му класі.

Казки

Казка – це розповідь із вигаданим сюжетом (змістом), у якій дійовими особами є тварини, рослини, неживі предмети, наділені рисами людського характеру й поведінки.

- ❓ 1. Які казки про тварин тобі запам'яталися з 3-го класу?
○ Хто головні герої цих казок? Якими рисами характеру вони наділені?
2. Спробуй коротко переказати зміст однієї з казок, яка тобі найкраще запам'яталася.

Чарівні казки

Чарівні казки – це розповіді з чарівно-фантастичним сюжетом. Дійовими особами таких казок є люди, тварини, рослини, явища природи, неживі предмети, наділені надлюдськими, чарівними, фантастичними можливостями.

ЗОЛОТЕ ЯЄЧКО

(Скорочено)

Давним-давно жили два брати. Один був багатий, а другого малі діти обсіли, і він бідно жив. Брат, що в розкошах жив, перед бідним браму замикав, щоб той не переступав порога, не просив їсти. Рятував бідних від голодної смерті ліс.

Найстарший син бідного, Петро, умів добре гриби збирати, й мати часто посилала його до лісу. Піде він, назбирає кошик грибів, назбирає сухих дров і несе

додому. Але одного разу Петро ходив-ходив по лісу і нічого не знайшов. З чим іти додому? Шукає ще. Шукав-шукав і знайшов у траві гніздо, а в гнізді – золоте яечко.

Прийшов Петро додому, говорить мамі:

– Не назбирав я грибів, лише одне яечко знайшов.

Зітхнула мати та й каже:

– Я тобі зварю його, синку.

А він говорить:

– У мене є ще два братики й сестричка, а яечко таке манюсіньке – одному нема що їсти.

Озивається тато:

– Звари, хай він сам з'їсть. Він находився по лісу, а ці вдома були.

Мати зварила пташине яечко. Петро його проковтнув і пішов спати. І сталося щось дивовижне. Де він сяде, там – гроші, де ляже, там – гроші; чи він

заплакав, чи засміявся – все гроші йому з рота випадали.

Від того дня став бідний брат виживати з біди. Вже має що їсти, зачав будуватися, купив худобу, купив поля, а за сином – усе гроші й гроші.

А старший брат був дуже заздрісний. Довідався він, звідки брат бере гроші, приходить до нього й каже:

– Брате, твій син – не людина. Він ходив лісами й там заключив з чортами спілку – продав їм душу. Коли не хочеш мати якої біди, то заведи його в ліс і прив'яжи до дерева.

Батько каже:

– Та як дитину вести в ліс? Він мене з біди вивів, мені стало добре жити – поміч маю, а ти радиш прив'язати його до дерева!

– Веди його геть! Він тебе до загибелі доведе.

Плаче тато за сином, мама плаче – він уже дорослий хлопець, файний такий, розумний.

Каже Петро:

– Тату, не журіться. Хоче дядько, аби ти мене стратив, то відведи в ліс – будеш менше біди мати. Я не пропаду.

Пішли вони в ліс. Мовить син:

– Ну, тату, дери липу, роби з лика шнур, прив'ялуй мене до дуба.

Тато каже:

– Синку, я цього ніколи не зроблю.

– Ну, то я від вас піду, тату, аби дядько не набігав на нашу хату, не накликав на вас біди. Буду ходити по лісах, і що мене чекає, те й буде.

Обійняв тата, поцілував, попрощався й пішов у один бік, а тато – у другий.

Іде тато додому, плачучи, – світа не бачить, згорбився весь. Прийшов додому – зникли худоба й нова хата. Застав бідну стару хатину й ті самі злидні, що й були.

Зітхнув гірко батько:

– Ой недобре я зробив, що брата послухав!

А син ішов-ішов лісом та й вийшов на лісову дорогу. Здибав він на тій дорозі Лісову Царівну. Зупиняє вона хлопця й каже:

– Тобі, легеню¹, здається, ніби ти недавно тут, а ти вже ходиш лісами кілька років. Тобі добре отак ходити, а твій батько і вся родина в тяжких злиднях.

– Не може такого бути. Мій тато багато живе.

– Ану, піди та й подивися. Твій дядько довів його до убозтва.

– А хто ти така, що все знаєш?

– Тобі ще рано знати.

Він питає:

– А де ж я тебе зустріти маю?

– На оцій дорозі, біля цього самого куща. Коли повернешся з дому, тут буде велике роздоріжжя, а кущ виросте великий і рясно зацвіте. Прийдеш, свиснеш, і я тобі покажуся.

Пішов Петро дороги додому шукати. Ішов-ішов лісом, звернув на одну дорогу, на другу – не туди. Ходив він, ходив, але надлетіла сорока, заскрекотала:

– Чи-че, чоловіче, що ти тут робиш?

– Блукаю по лісу.

– Не блукай, а йди. Твій тато на смертній постелі лежить, поспішай, аби його ще живого застати.

– Та направ мене, куди йти.

Впустила сорока з крила перо й каже:

– На тобі моє перо. За ним прийдеш до свого дому.

Подякував Петро сороці й з пером у руці йде додому та й думає: «Чи то правда, чи неправда, що вдома така біда, коли я їх з великим маєтком лишав? А чого тато захворів?». З такими гадками² добився до

¹ Легінь – юноша.

² Гадки – мысли.

народився, – хатина в землю западається. Увійшов до хати – батько лежить на ліжку такий чорний, як земля, мати в подертому, їсти нема що, брати й сестра порозходилися по світах. Мати вклякла¹ перед ним на коліна та й проситься:

– Царю дорогий, не роби нам зла, бо ми не годні із злиднів вилізи.

Петро тоді й каже:

– Мамо, я не цар, я ваш син.

Мати заплакала, заломила руки, тато, хоч і немічний, схопився з постелі й каже:

– Сину, я того так хворію, бо думав, що ти неживий. Тепер, коли ти прийшов, я, може, своє здоров'я поверну.

Приніс Петро батькові й матері повечеряти, полягали спати, а вранці всі встали молоді й здорові і хати не впізнають. Повернулося їм усе багатство, хата нова, сад розвився, цвіте, краса навколо, їсти – що душа забагне. Син тоді каже:

– Тепер я, тату й мамо, відходжу від вас, бо знайшов собі наречену і йду туди, де її залишив.

Батько плаче:

– Ти підеш, а лихо знову нас обсяде.

Син і каже:

– Ні, тоді ти мене відвів, а тепер я сам іду. А дядькові очі вже сили не мають.

Петро повернувся до лісу, зустрів Лісову Царівну, одружився з нею і став Лісовим Царем.

Вони й тепер живуть і постолом² добро возять. А нам треба працювати, аби все мати.

1. Яка основна думка казки?

2. Зверни увагу на кінцівку казки. Як ти її розумієш?

3. Поміркуй, на скільки частин можна поділити цю казку, які заголовки дібрати до кожної з них.

¹ Вклякла – замерла.

² Постіл – лапоть.

ОРИСЯ

(Скорочено)

Цю казку розповіла баба дідові, а дід – сусідові, сусід – кумі на толоці, кума – вороні й сороці. Сорока жити не могла, доки всім не рознесла. Від неї і я знаю і вам розповідаю.

Жив на світі парубок, високий і стрункий, як молодий дубок, а гарний, як принц. Через нього всі дівчата сохли, як бадиліни¹, матері хотіли привернути серце хлопцеве до своїх доньок.

Коли настав на те час, легінь оженився з Орисею, найбіднішою дівчиною села.

Багатії спочатку ойкали від здивування, а потім стали глумитися²: «Він не міг покинути біду, бо то його рідна неня!»

– Чого нам шкодувати? Коло його хати – ні кола, ні хвоста, а в макітрі горобці цвірінькають.

Після весілля неборака³ погосподарював трохи й тяжко заслаб. Ліг на піч і більше не вставав.

До хати прийшли люди, близькі й далекі родичі. Він промовив до них:

– Мені приснився чудернацький сон. Мавка⁴ нашого лісу просунула голову у вікно і сказала, що я видужаю тільки тоді, коли найвродливіша молодичка станцює переді мною в такому убранні, якого ще світ не бачив.

Багатії знову порозв'язували свої язики і стали вимахувати ними, як мітлами:

– Най Орися танцює перед ним. Побачимо, де вона візьме вбрання, якого ще світ не бачив!

– Вона має лише одну конопляну сорочку...

– Не хотів багаті – най тепер помирає!

– Через ту голодранку чекає на бідолаху чорний хрест!

---

¹ Бадиліна – стебельце.

² Глумитися – знущатися.

³ Неборака – бідний, нещасний.

⁴ Мавка – казкова лісова істота.

Орися чула ці нарікання, бачила, як мучився чоловік, але не могла йому нічим допомогти. Одного дня вона вийшла за ворота і сказала:

– Не вернуса додому, доки не знайду такого вбрання, якого ще світ не бачив!

Довго йшла Орися. Якось уночі добралася до темного, непролазного лісу. Влукала нетрями¹, сльози витирала, долю проклинала. З гіркою бідою вийшла на невеличку галявину, де була хатка. Постукала в шибку. Але ніхто не відповів. Набралася Орися сміливості, увійшла до середини. Там не було ні душі. Засвітила каганець², зварила собі вечерю і лягла на піч спати.

Десь опівночі затряслася земля, задзвеніли вікна, двері відчинилися навстіж. Через поріг переступив чорт. Вишкірив зуби й покликав:

– Молодичко, в танець!

Перелякана Орися відповіла з печі:

– Я б пішла в танець, та не маю такої гарної сорочки, якої ще світ не бачив.

Чорт вийшов надвір і за якусь хвилину приніс нову сорочку, вишиту різнокольоровими цяточками, які виблискували, як зірки на небі. Від неї йшло таке сяйво, що аж очі сліпнули. Чорт кинув сорочку на піч й прохрипів:

– Молодичко, в танець!

– Я б пішла в танець, та не маю керсетки такої гарної, що світ ще не бачив.

Чорт вийшов надвір і за якусь хвилину приніс нову керсетку, на якій цвіли й переливались, мов на лісовій галявині у травні, різні квіти. Кинув ту керсетку на піч і прошипів:

– Молодичко, в танець!

---

¹ Нетрі – густі лісові зарості.

² Каганець – саморобний гасовий світильник.

– Я б пішла в танець, та не маю таких гарних капців, яких ще світ не бачив.

Чорт метнувся до сіней, загунав, загрюкав, а за хвилину повернувся з чудовими капцями з руках. Вони були золоті, підшви в них срібні, а круглі пряжки виблискували, як місяць. Шпурнув їх на піч і крикнув:

– Молодице, в танець!

– Я б пішла в танець, та не маю таких панчіх, яких ще світ не бачив.

Чорт вискочив за двері, десь там шпортався по закутках, бубонів собі під ніс. Влетів знову до хати і кинув на піч панчохи, тонкі, шовкові, виткані із сонячного проміння. Тоді закричав:

– У танець!

– Я б пішла в танець, та не маю таких стрічок, що світ не бачив.

Чорт заскреготав зубами, погрозив Орісі кулаками й стрімголов кинувся з хати. Десь там дряпався по стінах, шелестів старим листям на горищі, лаявся, потім повернувся, кинув на піч коробочку зі стрічками, як довгими шматками веселки, й заревів:

– Молодице, в танець!

– Я б пішла в танець, та не маю гарного намиста.

– Звідки ти взялася на мою голову! – заревів чорт. Схопив люто хвоста в зуби, вдарив ною у двері й шугнув до сіней. Там стукав ратицею об долівку, вовтузився, з кимось бився. Потім так рвонув через поріг, що аж простягнувся посеред хати. Люто жбурнув Орісі намисто, та таке гарне, ніби хтось нанизав на золотий промінь вечірні зірки й крапельки роси.

– Відьмо, у танець!

Оріся вже все мала для танцю. Тепер не знала, що казати, тому почала мимрити й розтягувати слова:

– Я б пішла в танець, та не маю такого віночка, що світ не бачив.

– А щоб тобі! – оскаженив чорт. – Чи не до шлюбу з тобою іти?

Бив хвостом по землі, аж курява піднялася в хаті. Уже хотів іти за віночком, але десь закукурікав півень, і чорт мов кризь землю провалився.

Вранці Орися забрала те вбрання й побігла у своє село. Одяглася, як на свято, і почала танцювати перед своїм чоловіком. Він так втішився, так звеселів, що скочив з печі й собі пішов у танець.

Так Орися врятувала чоловіка, а злі люди поза-в'язували язики.

- ?
1. Якою була Орися? Доведи свою думку.
  2. Що тобі нагадує одяг Орисі, у якому вона танцювала?
  3. Знайди в казці приказки і спробуй пояснити їх значення.
  4. Зверни увагу на зачин казки. Чим він цікавий?

Легенда – народний переказ, в основі якого лежать давні історичні події й життя героїв. З часом перекази набули казкового, фантастичного забарвлення і дійшли до нас у вигляді легенд.

ЛЕГЕНДА ПРО РІЧКУ ЛИБІДЬ

Річка Либідь утворилася від сліз Либеді, дочки якогось київського князя. Вона була чудова, як травневе сонце. З усіх країн світу з'їжджалися молоді лицарі, князі й королевичі просити її руки. Та княжна й чути не хотіла про весілля. «Не піду та й годі!» – казала вона всім.

Лицарі й королевичі хотіли звабити княжну своїм багатством: не один поклав голову, щоб сподобатись, та ніщо не допомагало. Королевичі порадилися між собою та й роз'їхались.

Пусто й сумно стало у княжому палаці: не було вже ні хоробрих лицарів, ні прекрасних королевичів. Княжна, як горличка в клітці, сиділа у своєму опустілому теремі. Може, й хотіла б, щоб хтось приїхав, та ніхто не показувався.

Прошло так кілька літ. Помер старий князь. На князівство сів другий. Княжна мусила вибратися з палацу. Вона побудувала собі хатку за Києвом на горі й жила в ній одна-однісінька. Сумним-сумним було молодій дівчині чернече життя. Дні і ночі вона плакала. З цих сліз і пішов струмочок, який перетворився на річку, що була названа Либіддю. А гора, на якій жила княжна, зветься тепер Дівич-горою.

- 🌀 Як ти гадаєш, чи могло таке трапитись насправді?
с Можливо, ти знаєш ще якісь легенди, наприклад про те, як утворився Київ. Якщо знаєш, розкажи одну з них.

Про архангела¹ Михаїла складено безліч переказів і легенд.

Одна з легенд розповідає, що коли Бог поділив землю на країни, кожен народ одержав свого ангела-хранителя. Спершу ангели розібрали теплі краї, що нагадували їм рай з вічнозеленими та квітучими садами. Розібрали гори й навіть пустелі. Лиш один архистратиг Михаїл не вибрав собі країни. А потім вказав на землю, що була золотою від осіннього листа, наче його зброя, річки текли там блакитні, немовби його прапор.

То була наша земля. Відтоді Михаїл – охоронець Руси-України.

З історичних джерел відомо, що архангела Михаїла вважали покровителем київського князя Святополка (християнське ім'я – Михайло), який 1108 року збудував Михайлівський Золотоверхий собор.

¹ Архангел – за християнськими віруваннями, вищий ангел.

Очевидно, що вже з того часу Михаїла, опікуна воїнів, вважали покровителем Києва.

Про вшанування Святого Михаїла нашим народом засвідчують його зображення на княжих печатках, гербах, церковних і військових корогвах¹.

У пізніші часи архангел Михаїл стає покровителем запорозького козацтва. Його образ часто використовується на козацьких знаменах.

Сьогодні зображення Святого Михаїла прикрашає герб столиці незалежної України, а на центральній площі Києва йому зведено пам'ятник.

Народна обрядова поезія

Обрядові пісні дуже і дуже давні. Вони пов'язані з віруванням українського народу в чарівні сили природи, яка завжди може допомогти людині, якщо та вміє до неї звернутися. Багато таких пісень присвячено святам: новорічним – щедрівки, колядки; зустрічі весни – веснянки, гаївки; святу врожаю – обжинкові пісні. З веснянками, щедрівками й колядками ви вже ознайомилися у 3-му класі. У 4-му ознайомимось з обжинковими піснями.

Обжинкові пісні

Український народ з давніх-давен вирощував на своїй землі хліб. Поважав його, цінував, бо в хліб вкладалося багато праці. Коли шматок хліба падав на землю, господар піднімав його й цілував, перепрошуючи.

Хлібом-сіллю на вишитому рушнику зустрічали найшанованіших гостей.

Сівба зерна весною і збір урожаю носени перетворювались на справжні свята. Так, весняний засів

¹ Корогва – військовий або церковний прапор.

колись розпочинала найкраща в селі дівчина. Сівачі вбиралися у білі сорочки, як на свято. Так само святковим був ритуал першого й останнього снопа. Коли врожай було зібрано, на полі лишався лише кущик жита – Спасова борода, – перев'язаний стрічкою та прикрашений квітами. Його колоски розминали, щоб зерно висипалось на землю для майбутнього врожаю. Останній сніп із піснями несли додому, щоб зробити з нього Дідуха. Усі святкові дійства знайшли своє відображення в народних піснях.

- ? 1. Прочитай і розкажи, про що розповідається в цьому тексті.

Попрацюйте в парах.

2. Побудуйте діалог за змістом тексту: один запитує – інший відповідає.

КРУГОМ, ЖЕНЧИКИ¹, КРУГОМ

Кругом, женчики, кругом
Понад зеленим лугом.
Женчики кружинають,
Пшениці дожинають.
Кінець нивоньці, кінець,
Будемо плести вінець.
То з жита, то з барвінку
На хорошу дівку.
В нашого господаря
Та золота брама.
Мальовані одвірки.
Зробили сьогодні обжинки.
Світи, місяцю, з рога,
Щоб була видна дорога...
Щоб з неї не зблудити,
Віночка не згубити.

¹ Женчики – ті, що серпами жнуть.

ОЙ Я ЖАЛА, ЖАЛА

Ой я жала, жала
І дуже пильнувала¹ –
У день по три копи нажинала.
Я ж думала, що три копи,
Оглянуся – аж три снопи.

ПІСЕНЬКА ЖИТНЬОГО ВІНОЧКА

У полі доріженька бита –
Котиться віночок із жита.
Котиться віночок по полю,
Проситься хазяїну в стодолу²:
– Пускай, хазяїне, в стодолу,
Вже я набувся на полі.
Вже я на полі набувся,
Буйного вітра начувся.
Дрібненьким дощем намився,
Ранньої роси напився...
Я там недовго полежу –
Знов на поле побіжу.

1. Прочитай обжинкові пісні. Поясни, чому вони так називаються.
2. З якими звичаями ці пісні пов'язані? Коли їх виконували?
3. Подумай, яку з пісень слід читати радісно, весело, а яку – сумно. Чому?
4. Завчи ту пісню, яка тобі найбільше сподобалася, напам'ять.

¹ Пильнувати – бути внимательным.

² Стодола – будівля для зберігання снопів.

ЯК У СЕРПНІ ДВАЄМО,
ТАК ЗИМОЮ МАЄМО

(Скорочено)

I

– Повечеряєм і одразу ляжемо спати, – кажуть бабуся, готуючи їжу. – Завтра в нас буде важкий день – почнем жито жати!

Я вже знаю, що жнива – найвідповідальніша пора року в хліборобів. Як тільки починають косити зернові, люди відкладають усі господарські справи. Треба вчасно і якнайшвидше зібрати вирощений хліб. Один жнив'яний день, мовить народне прислів'я, рік годує.

Доки готувалася вечеря, я тим часом вийняв із задвірка серпа. Він був перев'язаний клаптем лляного полотна. Це для того, щоб не поіржавів за зиму. Потім дістав з-під стріхи цурку – невеличку дерев'яну паличку, гостро застругану з одного боку. Нею бабуся будуть скручувати перевесла на снопах. Сьогодні вони накрутили їх чимало, вистачить усе збіжжя¹ пов'язати в копи.

– Куди покласти серпа й цурку? – питаюся.

– У кошик, онучку. Там уже лежать хлібець і рушничок!

На покуті поважно стоїть виплетена з ліщинових дубців святкова корзинка. Її для цього і тримаємо.

Поряд з корзинкою лежать кетяг торішньої калини й червона стрічка.

– А це для чого? – запитую бабуся.

– Для Спасової бороди. Ти ж літом бачив, як це робилося...

Мені пригадалися торішні зажинки. Тоді бабуся також починала жнива зі Спасової бороди. На початку лану залишили кілька незжатих стебел. Потім їх

¹ Збіжжя – зерно.

обв'язали червоною стрічкою і прикрасили кетягом калини та живими квітами. Борода стояла до кінця жнив. В останній день обжинків її зрізали і внесли до хати. Пучечок колосся простояв на покуті аж до цьогорічних зажинків. Як тільки виберемо картоплю, тато розімнуть колосся в долонях і зроблять перший засів озимини.

II

Зажинки починали в будь-який день, крім понеділка. Він вважався важким для започаткування всякої важливої роботи. Жінки зодягалися по-святковому і всім сімейством вирушали в поле.

Якщо в когось із господарів був великий лан і він не встигав вчасно зібрати збіжжя, то скликав толоку. Це дуже давня форма колективної взаємодопомоги. На неї запрошували переважно сусідів і родичів. Учасникам таких гуртів не платили, а лише ситно харчували.

Учасників жнивницької толоки називали в народі женчиками. Першою починала зажинок найстарша жінка, їй дозволялося нажати початкового снопа. Якщо в родині була дівчина на виданні, то з його зерен мали спекти весільний коровай.

Після цього жінка зверталася до присутніх:

Ой жніте, женчики, обжинайтеся,
І на чорну хмару озирайтеся.

Господар відповідав:

Швидше жніть до оборіжка¹ –
Там пирогів повна діжка!

Найстарша жниця заводила зажинкову пісню, і її підтримували інші:

---

¹ Оборіжок – зменшене від оборіг – сарай для зберігання сіна.

Живо, женчики, живо
Дожинайте ниву,
Будемо плести віночки
З золотої пшенички...

Впоратися зі жнивими треба було якнайшвидше. Тому сеї пори рідко хто навіть піч топив. Усі – від малого й до старого – були в полі.

Нарешті дожато останню гінку, снопи пов'язано і складено в полукіпки. Пора зрізувати бороду і плести обжинковий віночок. Його врочисто накладали найгарнішій молодиці, котра при тому приказувала:

От діждали літа
Та нажали жита,
Поставили в кóпки
І вдарили в гóпки!

Женчики з піснями йшли через усе село до господаря, приспівуючи біля двору:

Відчиняй, пане, ворота,
Бо йде твоя робота.
Несем тобі вінки
Із золотої нивки –
Житнії, пшеничні,
Щоб були величні!

Назустріч виходив господар, низько вклонявся, приймав вінка і запрошував до хати. Гурт заспівував:

А ми насієм жита, жита,
Та поставим копи, копи,
Та ударим гопи, гопи.
Земля аж гуде,
Де громада йде!

З роботою ми впоралися надвечір. Бабуся підійшли до Спасової бороди, розтерли колосочка. Свіжим зерном обсіяли, проказавши: «Нехай сіється-родиться на новий урожай, на дорідне зерно!»

1. Розкажи, про що ти довідався(лась) з тексту.
2. Чи сподобався тобі старовинний звичай збирання врожаю? Що саме сподобалося?
3. У тексті трапляються нові для тебе слова: *женчики, Спасова борода, цурка, толока*. Знайди і прочитай їх пояснення.
4. Знайди у тексті прислів'я. Як ти його розумієш?

Розвиток мовлення

Елла Белкіна

«ЖНИЦЯ» МИКОЛИ ПИМОНЕНКА

Основною темою творчості українського художника Миколи Корнійовича Пимоненка є правдиве зображення життя села. Розглянемо картину цього художника, написану більш як століття тому.

Білясте, ніби вицвіле від полуденного спекотного літнього сонця небо, золтаво-червоне поле пшениці, молода селянка-жниця, яка стоїть у повний зріст, — усе переповнене почуттям радості. Біла святкова сорочка, червоне намисто, червона хустинка на голові не просто прикрашають молодицю, а створюють відчуття свята. Так, на збирання врожаю в Україні виходили, як на свято.

Рум'янець палає на щоках чорнобривої, кароокої української красуні — це і від хустинки, яка ясно-червоними плямами грає на її щоках, і від «поклонів», що «б'є» вона, нахилиючись за кожним жмутком колосся.

На хвилиночку зупинилась, віддихалась і глянула на нас, усміхнулась своєю променистою усмішкою і — знову до роботи.

Картину написано дрібненькими мазками. Усе виписано дуже докладно: і постаті жниць удалині, і кожний колосок, і прикраси на молодиці, і вишивка на сорочці. Створюється враження, що ми стоїмо перед жницею і милуємося нею, милуємося золотим вогнищем землі, яка за працю віддає людам щедрим урожаєм.

Художник не просто зобразив епізод з селянського життя – він створив поетичний образ землі-годувальниці й прекрасної людини, яка живе на цій землі.

1. Прочитай текст. Розглянь репродукцію картини. Зверни увагу на те, як змальовано молоду жінку-жницю.
2. Який настрій у неї? Як це передано фарбами?
3. Пригадай з тексту В. Скуратівського «Як у серпні дбаємо, так зимою маємо», як готувалися до жнив селяни, як одягались. Чи знайшло це відображення у картині Миколи Пимоненка?

4. Елла Белкіна – мистецтвознавець. Вона розповідає, як треба «читати» картину. На які деталі звертає твою увагу мистецтвознавець? Зістав її розповідь із самою картиною і скажи, чи вдалося б тобі самостійно так повно «прочитати» її, якби не було цієї розповіді.

5. Склади свою розповідь за картиною.

Перевір себе

Ти ознайомився(лась) з різними творами, зокрема і з творами усної народної творчості.

Які з них тобі найбільше до вподоби? Назви їх.

Які з творів ти знаєш напам'ять?

Чим відрізняються прислів'я від приказок? Наведи приклади на підтвердження своєї думки.

Що таке казка? Якими бувають казки?

Що таке легенда? Чим легенда відрізняється від казки?

УКРАЇНСЬКІ
ПИСЬМЕННИКИ – ДІТЯМ

Ліна
Костенко

Євген
Гуцало

Василь
Симоненко

Тамара
Коломієць

Всеволод
Нестайко

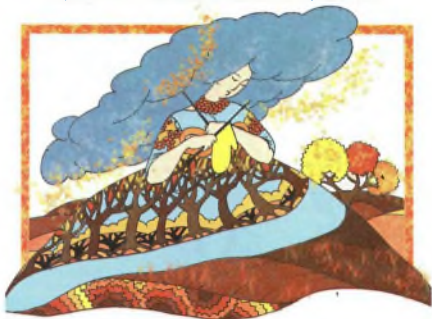

Ганна
Чубач

Василь
Скуратівський

Ганна Черінь

ОСІННЯ ВИСТАВА

Ясноока тиха осінь |
Ходить між дубів і сосен |
І малює кожний лист, ||
Бо малярський має хист. ||

Осінь часу не марнує,
Швидко сцену декорує:
На березу – жовте листя,
А на ясен – золоте.
Клен красується барвисто,
Мов червоний мак цвіте.

Тільки сосни і ялини
У вбранні своїм без зміни

Залишилися на сцені,
Бо вони – вічнозелені.

Це для нас осіння казка –
На виставу йдіть, будь ласка!
Співаки – пташині хори,
А дерева – то актори.

- ❓ 1. Ти прочитав вірш. Чому він присвячений?
2. Простеж, які слова римуються у вірші Ганни Черінь.
3. Розкажи, якою змальовано осінь у цьому вірші.
4. Спробуй прочитати цей вірш виразно. Для цього голо-
сом виділяй важливі для розуміння змісту слова (вони
підкреслені), роби паузи перед розділовими знаками впе-
редині й наприкінці кожного рядка: коротші, якщо нема
розділових знаків, і довші, якщо є. У вірші їх позначено
так: | – коротка пауза, || – довша.

Вірш – це невеликий художній твір, у якому
римуються кінцеві слова рядків.

У віршах найчастіше передаються якісь почуття,
думки, змальовуються картини природи.

Є вірші, присвячені певним подіям у житті
людини чи народу.

Юрій Збанацький

ЩЕДРА ОСІНЬ

Непомітно підкрадається осінь. || Хитрувато хихи-
кає вона за лісом | та ніжним голосом піддобрюється до
людей: ||

– Може, | вам золотого медку? А може, | яблчок
рожевобоких? || Винограду солодкого? || Кавунів черво-
них, | як жар? Все в мене є, всім я багата, | любі... ||

Люди ласують¹ золотим медком, ласують та щедру
осінь підхваляють:

– Ну й осінь, ну й багатійка! Медком як щедро
частує²!

¹ Ласувати – лакомиться.

² Частувати – угощати.

А про те й не гадки, що медок той літо із своїх квітів запашних подарувало.

Збирають у садах жінки та співучі дівчата, викладають рядками в ящиках пахучі груші. А дід Саливон зачудовано¹ крутить головою, осінь славословить:

— Хе, от воно що то осінь! Зима морозом вичавить, весна віником вишкребе, літо сонцем випалить, а осінь-господиня щедрою рукою в комору засипле.

А осінь мружиться², сміється беззвучно, крадькома зелене виноградне листя в такий багрянець розмалює, що хто не погляне потім, аж охає: ох-ох, як той виноград, люди добрі, розгорівся!

Сидить Степанко на баштані³, частується від гарячого, як жар, кавуна соковитими скибками⁴ й знову-таки осінь вихваляє:

— Ох, і люблю ж я, дідусю, осінь! Вона така чудова, така щедра, що, по-моєму, то хай би весь час на землі була сама осінь.

Дідусь, відрізуючи внукові нову скибку, мудро зауважує:

— Без літа і осені, дитино, не буває.

— А осінь таки найкраща, — стоїть на своєму Степанко.

А осінь — знай своє. Тихцем гризе та й гризе золотого крайця⁵. Як гризне, так дня й відкусить, так дня й поменшає. Зате ночі з кожним днем добавляються, вечори холоднішають, ранки й зовсім дрижаками годують, покривають усе рясними та холодними росами.

На все осінь щедра — і на кавуни, і на дощі, і на холодні роси. Визолотить ліси, вичорнить поля, ніби пожежею запалить молоді осичняки та березняки. Ну куди тобі не глянеш, так і здається, що лисичка

¹ Зачудовано — изумлённо.

² Мружитись — щуриться.

³ Баштан — бахча.

⁴ Скибка — ломоть.

⁵ Окрасць — горбушка.

свою червоною-рудю спинку вигинає, до ніг лащить¹. Полащитесь, полащитесь під скупим сонцем та й втече кудись разом із перелітними птахами.

1. Як змальовано осінь? Зачитай рядки, які підтверджують твою думку.
2. Чим пишається осінь? З чого це видно?
3. Як люди ставляться до осені? Знайди й зачитай рядки на підтвердження твоєї думки.
4. Які події та факти зображено в тексті?
5. Прочитай текст уголос, але спочатку ознайомся з правилами, яких треба дотримуватись.

«Щедра осінь» – текст-нарис. У нарисах у художній формі зображуються дійсні події та факти; використовуються речення, різні за метою висловлювання та інтонацією.

Читаючи нарис «Щедра осінь» уголос, слід дотримуватися певних правил.

1. Спочатку слід прочитати текст, щоб визначити його загальний інтонаційний малюнок – спокійний, урівноважений або радісний чи засмучений, звернути увагу на розділові знаки в середині й наприкінці речень, щоб правильно інтонувати їх.

2. Ще раз переглянути текст, щоб визначити слова, важливі для розуміння змісту тексту. Під час читання їх треба виділяти голосом – робити логічні наголоси.

3. На початку речення слід підвищувати голос (↖), а в кінці – перед крапкою – знижувати (↘).

4. Робити паузи перед усіма розділовими знаками.

Дотримуючись цих самих правил, прочитай нарис «Чарівна осінь».

¹ *Лащитись* – ласкатись.

ЧАРІВНА ОСІНЬ

Щедро виграючи золотими фарбами. || іде нашим краєм | чарівниця-осінь. || Пожовклі листочки, || перш ніж лягти на землю, || востаннє спалахують¹ рудими вогниками!

І падає, падає листячко, кружляє між гілок і мовчазних стовбурів², лягає м'яким шаром³ на землю.

Яка чудова, запашна й золотиста ковдра!

Під цією ковдрою оселяються на зиму комахи, лісові миші, шарудить їжачок.

У полі віжною, зеленою ціточкою зійшла озимина. Кожна стеблинка дивиться в небо зеленим очком.

Ходить осінь полями, лісами і луками, куриться білим туманом над річкою й озерами, шарудить опалим листям у садках і міських парках, сипле останні золоті листочки на землю.

– Ах, яка чудова, яка гарна осінь! – кажуть люди.

Почувши таке, осінь стає ще лагіднішою, і тоді яскравіше світить сонце, глибшою стає блакить неба.

А якщо почне осінь бризкати дощиком, ніхто їй за це не дорікатиме⁴: багатшими будуть врожаї, повноводнішими річки, ще густішими ліси. Нехай бризкає!..

1. Прочитай текст. Подумай: це розповідь чи опис. А може, розповідь з елементами опису? Доведи свою думку.
2. Чому осінь називають чарівною?
3. Розкажи близько до тексту: а) як падає пожовкле листя; б) що сказано про озимину.
4. Знайди вислови, вжиті в переносному значенні. Яка їхня роль?
5. Чому так сказано про осінь у прислів'ях: «Осінь на строкатому коні їздить»; «В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, гуде і зверху йде»?

¹ *Спалахувати* – вспыхивать.

² *Стовбур* – ствол.

³ *Шар* – слой.

⁴ *Дорікати* – попрекать.

ОСІНЬ

Осінь. | осінь. | осінь! ||
 Мелом пахнуть роси, ||
 Журавлі курличуть в небі |
 Та вітри голосять. ||
 Не дзвенять в садочку |
 Птичі голосочки. ||
 Сняться зораному полю |
 Квіти | й колосочки. ||
 В лузі при долині |
 Плаче тополина. ||
 Загорілась над рікою |
 Червона калина. ||
 Тьмяно сонце світить, |
 А на голих вітах ||
 В'яже осінь рукавички |
 З бабиного літа. ||

- ?
1. Прочитай виразно вірш, дотримуючись розмітки.
  2. Які ознаки осені описано у вірші? Прочитай рядки, кожен з яких змальовує цілу картину. Це рання чи пізня осінь?
  3. Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Як ти їх розумієш?

Розвиток мовлення

Елла Белкіна

ОСІНЬ ОЧИМА ХУДОЖНИКА

Перш ніж зануритись у чарівний світ живопису, давайте поглянемо у віконечко. Спробуємо відгадати, скільки ж кольорів у чарівниці-осені.

А чи всі згадали, чи всі побачили?

Як ви думаєте, чи може осінь бути радісною, жартівливою, замріяною, засмученою і, врешті-решт, заплаканою? Може? Розкажіть, як ви це собі уявляєте.

А якби здійснилось диво і ви, як справжні композитори, почули б у собі звуки осені, яку б музику ви

створили? Чи можна було б у ній розказати, про що думає падаючий осінній листок? Про що шепоче по-жовкла трава? Про що кричать птахи, які відлітають у вирій? Яку б пісеньку співав прохолодний осінній вітерець? А як пахне осінь?..

Отже, якщо забажати відчутти, побачити, прислухатись, скільки перетворень осені розкриється нам!

Справжній чарівник – художник Сергій Федорович Шишко — був закоханим у своє рідне місто, у невичерпну красу природи. Все життя віддав він відтворенню неповторного образу Києва. Не випадково назвав він свої живописні роботи «Київська сюїта». Адже це йому відкрила свої таємниці матінка-природа. Це він почув і передав у розмаїтті кольорів справжню осінню симфонію.

А спробуймо відгадати, який настрій на картині С. Шишка «Осінь над Дніпром». Придивімося уважно, як передав свою схвильованість від краси дніпровських схилів майстер.

Ніби «язики» полум'я, звисились у небо стрункі вогняно-жовті тополі. Червоно-жовте листя дерев злилося у велику кольорову пляму зліва. Ми наче стоїмо на високому схилі й милуємося знайомим краєвидом. Чарівниця-осінь розкинула свої фарби, як іскорки своєї палаючої душі, щоб в останній раз зупинились ми, затамували подих... і відчули легкий, але вже прохолодний вітерець, що зриває листя з дерев. Ми навіть чуємо, як шурхотить листя під ногами...

Погляд наш поринає у далечінь, і ми бачимо ген там знайомий місток, а внизу вже холодний синьо-окий задумливий Дніпро несе свої повні води до моря: А там, за річкою, сизо-фіолетові мерехтливі далі...

Спробуйте відгадати, чому поряд із вогняними фарбами так багато блакитно-синіх. Так, так. Ми переповнені радістю від такої невимовної краси, але й легкий сум охоплює нас. Недовго лишилося осені панувати, вже легкою ходою наближається зима. І ми ніби бачимо її он там, біля самого горизонту.

- 🌀 Спробуйте розповісти, яку казку навіяла вам чарівниця-осінь, зображена на картині. Можливо, хтось із вас складе вірш, хтось не лише розкаже, а й намалює, а хтось почує справжню музику і розкаже нам про власні відчуття. Свою розповідь або вірш запишіть.

Євген Шморгун

ОСІНЬ У ЛІСІ

Приходжу до знайомого лісу і вражено¹ зупиняюся:
– О!..

І немає слів, щоб висловити захоплення².

А ліс і собі шелестить. Дерев, стомившись протягом весни й літа, тягнуться навипередки до сонця і раптом зупинилися, опустили руки, оглядають одне одного, дивуються з власної краси:

– О!..

¹ *Вражено* – изумлённо.

² *Захоплення* – восхищение.

Тиша-тиша.

Тут звідкілясь об'явився невсида-вітерець: шш-шуг!.. Та дуби на нього невдоволено зашикали: «Тш-ш-ші!.. Тш-ш-ші!..».

І вітерець слухняно принішк, притулившись до стовбура уже безлистої осики.

ДОРІЖКА

Набурмосився сивий дощ та й не просвітляє. І ця доріжка в парку аж до самого краю тиха й безлюдна.

А дарма! Бо якраз тепер доріжка найбільш показна, саме зараз настав її зоряний час: на ній лапато розпласталися мокрі кленові зорі. Так і відлискують щирим золотом та багрянцем на невідбіленому полотні ґрунтівки.

Ступаю по такій зірчастій...

Чи ж то по доріжці ступаю?

Чи ж то не сама царівна Осінь тягне шлейф свого плаття з жовтня в листопад?

1. Прочитай тексти. Що їх об'єднує?
2. Подумай, яка картина природи, зображена в першому тексті, викликала захоплення автора. Усно опиши її.
3. Що автор описує у другому тексті?
4. Спробуй розповісти про свої враження від осіннього парку, саду, використовуючи образні вирази.

ЧОГО ШУМИШ, ДІБРОВОНЬКО?

(Українська народна пісня)

– Зелена дібровонько, ||
Чого рано зашуміла? ||
Чого рано зашуміла, ||
Жовтим воском зажовтіла? ||
– Як же мені не шуміти? ||
Он морози йдуть |
І на листя. || і на віття |

¹ Дарма¹ – напрасно.

Вже вогонь кладуть. ||
– Не журися. || дiбровонько, ||
Не журися. ||
Що не вкрита головонька. ||
Облітає листя. ||
Нехай вітри. ||
Нехай бурі. ||
Нехай небо хмари́ться! ||
Якось зйму перебудем. ||
Весна | не забариться. ||

1. Прочитай народну пісню мовчки й поміркуй, яким настроєм вона сповнена. Чому?
2. А тепер прочитай пісню вголос, дотримуючись розмітки. Але спочатку подумай, яким тоном треба читати більшу частину пісні. Де треба його змінити? Чому?
3. Приготуйся до читання за особами.

Ліна Костенко

***

Осіній сад ще яблука глядить,
листочок-два гойдає на гілляках.
І цілу ніч щось тихо шарудить,
і чорні вікна стигнуть в переляках.
Між стовбурами пробігає тінь...
То білий кінь,
то білий-білий кінь
шукає літо у сухому листі.

1. Як поетеса змалює осінній сад? На що звертає увагу?
2. Чи можна сказати, яка це осінь – рання чи пізня? Доведи.

Володимир Іванович

ОСІНЬ МРІЙНА

Осінь мрійна¹,
Осінь мила,
Все багрянцем притрусила.

¹ *Мрійна* – мечтательная.

І сама
В барвистім листі
Ще й в калиновім намисті
Відійшла в ранкову пору
За високу темну гору.
Скаламутилася річка,
Стала сіятися мжичка¹,
Змовкли крики
журавлині,

І нарешті
Випав іній.
А під вечір
В чистім полі,
На морозному роздóллі
Розвернула завірюха
Свого білого кожуха.
І пішла, пішла чесати²
Біля дідової хати.

Перевір себе

Ти ознайомився(лась) з віршованими і прозовими текстами українських письменників про осінь.

Які з них тобі найбільше сподобалися? Хто їхні автори?

Які з віршів ти знаєш напам'ять і вмієш виразно переповісти?

З яких віршів подані нижче рядки?

1. Загорілась над водою
Червона калина.

2. Змовкли крики
журавлині,

І нарешті
Випав іній.

3. Між стовбурами пробігає тінь...
То білий кінь,
то білий, білий кінь...

Хто написав ці вірші?

Які приказки про осінь ти знаєш?

¹ Мжичка – мелкий дождик.

² Чесати – тут: плясать.

УКРАЇНА – РІДНИЙ КРАЙ

Ганна Черинь

РІДНА ХАТА

Різні в світі є країни,
Різні люди є на світі.
Різні гори, полонини¹,
Різні трави, різні квіти...

Є у нас одна країна,
То – прекрасна Україна,
Нашого народу дім.
Там шумлять степи
безкраї,

Наче вміють говорити!
Там ясніше сонце сяє, *
Там солодше пахнуть
квіти...

Різні в світі є країни,
Гарні є, є і багаті,
Та найкраще в Україні,
Бо найкраще в рідній
хаті.

- ❓ 1. Прочитай вірш і подумай, які почуття висловлює поетеса в ньому. Розкажи про це словами вірша.
2. Що ти особисто знаєш про Україну?
3. Вивчи вірш напам'ять.

За Борисом Харчуком

НАЙДОРОЖЧИЙ СКАРБ

Українська мова... Вона вся з гомону полів, лісів і морів отчої землі, мережана сходом і заходом сонця, гаптована сяйвом місяця, зірок, переткана калиною, барвінком і вишневим цвітом. Кожна її ниточка вимочена в Дунаї, криницях і струмках людської звитяги². Вона з блиску козацької шаблі й весла невольницького човна. Вона, як напнуті паруси волі, зіткані з останнього поклику воїнів і борців повстань, битв за свободу,

¹ Полонина – долина між горами.

² Звитяга – победа.

честь і незалежність. Вона вся з тучі й грому, як з води й роси, – така українська мова. Ніжна й тендітна¹, а міцніша броні, бо єднає дух і тіло.

Нещасна, несправедна людина, що добровільно і легко зрікається рідної мови; щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі.

- ❓ 1. Як письменник описує ніжність української мови? А її міць, силу?
2. Що значить мова для кожного народу? Поміркуй і розкажи про це.
3. Як сказано про людей, які зрікаються своєї мови?

Юрій Рибчинський

НАША МОВА

Мова, наша мова –
Мова кольорова.
В ній гроза травнева
Й тиша вечорова.

Мова, наша мова –
Літ минулих повість.
Вічно юна мудрість,
Сива наша совість.

Мова, наша мова –
Мрійнику – жар-птиця,
Грішнику – спокута,
Спраглому – криниця.

Я без тебе, мово,
Без зерна полова,
Соняшник без сонця,
Без птахів діброва.

А для мене, мово,
Ти, мов синє море,
У якому тоне
І печаль, і горе.

Мова, наша мова –
Пісня стоголоса.
Нею мріють весни,
Нею плаче осінь.

Нею марять зими,
Нею кличе літо.
В ній криваві рими
Й сльози Заповіту.

Як вогонь у серці,
Я несу в майбутнє
Невгасиму мову,
Слово незабутнє.

- ❓ 1. Зроби розмітку і прочитай вірш виразно.
- ❏ 2. З чим автор порівнює нашу мову в кожній строфі вірша? Поясни, як ти розумієш ці порівняння.

¹ Тендітний – хрупкий.

3. Про кого згадує поет у таких рядках вірша: «В ній криваві рими й сльози Заповіту»?
4. У яких рядках вірша поет пише про те, чим є українська мова для нього особисто? Прочитай їх.
5. Які рядки вірша Юрія Рибчинського і тексту Бориса Харчука «Найдорожчий скарб» перегукуються між собою? Доведи свою думку.

УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА

24 серпня 1991 року Верховною Радою України було прийнято Акт проголошення незалежності України. Цей Акт підтверджено всенародним референдумом (голосуванням).

Україна як незалежна самостійна держава визнана усіма країнами світу. Вона має свої посольства або представництва в багатьох країнах. Україна, як кожна незалежна держава, має свої символи: гімн, герб і прапор.

Гімн – це урочиста пісня, яку виконують, коли розпочинають державні урочистості: приймають послів інших держав, проводять урочисті збори, відкривають пам'ятники видатним людям України. Його виконують, коли піднімають державний прапор на честь перемоги українських спортсменів.

Гімн більше століття тому, коли Україна боролася за свою незалежність, написали поет Павло Чубинський і композитор Михайло Вербицький. Тепер ця урочиста пісня затверджена Верховною Радою України як гімн. У ній виражено дух боротьби за волю, незалежність і віру в перемогу:

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Символом державної незалежності є також герб і прапор України.

Гербом Української держави є золотий тризуб на блакитному тлі. Цей знак дуже древній. Він, очевидно, був гербом Київської Русі, бо є на монетах київського князя Володимира, який жив понад тисячу років тому.

Що означає тризуб? Одні кажуть, що Святу Трійцю: Бог Отець, Бог Син і Святий Дух. А дехто вважає, що тризуб символізує поєднання землі, води й повітря.

Національний прапор України синьо-жовтого кольору. Він теж має давнє походження. Поєднання двох кольорів можна побачити на прапорах княжої доби України-Руси, а пізніше – козацької вольниці.

Чому ж два кольори – синій і жовтий – обрано для нашого прапора?

Жовтий колір – це колір дозрілих пшеничних полів, що розкинулися на безмежних просторах південних степів України. Але це ще й колір золотого сонця, що живить усе на землі.

А блакитний, або синій, колір – то колір неба. Кажуть, що над Україною воно особливо синє. Ось як сказав про наш прапор український поет Дмитро Павличко:

Прапор наш, як літо,
В сонці майорить –
По долині жито,
По горі – блакить.

1. Що ти дізнався(лась) про Україну з цієї статті? А про її державні символи? Розкажи про них.
2. Гімн вивчи напам'ять.

Попрацюйте в парах.

3. Побудуйте діалог за змістом прочитаного тексту.

КИЇВ – СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ

Київ... Скільки таємничої чарівності в цьому слові! У ньому – відгомін тисячоліть... Згадується легенда про його засновників – Кия, Щека, Хорива та їхню сестру – Либідь. Тепер лише назви київських гір – Щекавиця та Хоривиця – нагадують про них. Іменем старшого брата Кия названо спочатку городище, а потім – славен Київ-град, головне місто могутньої колись держави, що звалася Київська Русь. А Либідь – її ім'ям було названо колись повноводу річку, яка тепер майже висохла...

І ось я вперше побувала в цьому старовинному й водночас сучасному місті. Столиця видалася мені незвичайною. Йду центральною вулицею міста – квітучим Хрещатиком. Колись тут був Хрещатий Яр, по обидва боки якого височіли гори й ліс. Тепер – це одна з найкращих вулиць міста. Піднімаюсь бульваром Шевченка до університету, вклоняюся пам'ятнику великому Кобзареві, йду по Володимирській, названій на честь київського князя Володимира... Ось біля Будинку вчителя пам'ятник великому українському історикові й першому президентові України 20-х рр. ХХ ст. Михайлові Грушевському. Прямую далі. Ось і Софія Київська, на внутрішніх стінах якої зображено доньок київського князя Ярослава Мудрого. Одна з них – Анна Ярославна – одружилася з французьким королем, навчила його грамоти, а по його смерті стала французькою королевою. Інша – золотокося Єлизавета – одружилася зі славним норвезьким витязем, який став королем Норвегії і звався Гарольдом Сміливим.

Неподалік від Софійського собору – пам'ятник славному лицарю України Богданові Хмельницькому, який бажав щастя і волі українському народові, славно боровся за те, але не завжди йому щастило...

А ось пам'ятник княгині Ользі – єдиній жінці, яка правила Київською Руссю. Поряд з нею – мудрі Кирило і Мефодій, які уклали слов'янський алфавіт.

Йду далі до Золотоверхого Михайлівського собору, колись зруйнованого вщент, а тепер знову відбудованого. Поряд пам'ятник жертвам голодомору, який був в Україні у 30-х. Сумна пам'ятка...

І все ж йду й радію сучасному: квітучим каштанам, новим будинкам, сонцю, людям, усмішкам...

- ❓ 1. Що ти дізнався(лась) про Київ із цього тексту.
2. Назви історичні місця, згадані в тексті.

Попрацюйте в парах.

3. Поставте запитання один одному за змістом тексту і дайте відповіді на них.

ВИШИВАНІ КВІТИ

Було це давним-давно на нашій славній Україні. Жили у місті Чернігові брат із сестрою. Брат називався Яромир, а сестра Доброслава.

Яромир був лицар, тисяцький у княжому війську. Коли виїздив із двору на білому коні, в блискучій зброї, попереду війська свого, то здавалося, що сонце ясніше світить і буйна трава степова до ніг йому стелиться.

На вулицях міста всі з пошаною вступалися Яромирові з дороги, бо знали, що як тільки виїде в чисте поле, як тільки махне мечем, то горе буде поганим півовцям. Не було лицаря над нього. А найбільше боялися його половці у степах.

Та ось вирушив великий князь київський на лютих половців, а з ним і Яромир зі своїми дружинниками.

Минуло багато днів, повертаються князівські вої і кажуть Доброславі:

— Із сумною звісткою прислав нас до тебе князь київський. Узняв лицаря Яромира живцем хан половецький у неволю. Повіз його в далекий степ половецький. Даремно старалися ми його наздогнати...

І заплакала Доброслава. А ранком пішла у світ шукати свого брата.

Ще весело їй ішлося, поки проходила рідною землею. Тут люди радо її вітали, на ніч приймали та ще показували, куди їй у степи половецькі мандрувати. Трава ще була така буйна-буйна, а квітів барвистих так багато, що за очі беруть. А понад степом різної птиці зграї, і всі летять на схід. Пішла за ними і Доброслава, бо знала, що туди дорога до половців. Вийшла у степи половецькі, а там уся трава жовта, зів'яла, сонцем спалена. Ні квітів, ні пташок не видно. А сонце пече, і важко йти. Та не приставала

Доброслава, а все спішила, щоб якнайшвидше до Яромира дістатись.

Довго вона блукала степом, уже з втоми й голоду ледве могла йти, аж ось стоять у степу гострокінчасті половецькі шатра. Підійшла вона ближче і зустріла сторожу половецьку. Посміхнулися злобно половці і повели її до свого хана.

А хан і справді держав Яромира у себе, замкненого у наметі. Щоразу питав його:

– Чи хочеш, лицарю руський¹, Яромире, мені на службу стати, разом зі мною русичів воювати? Дам тобі, чого лиш забажаш, ще за свого сина тебе прийму.

¹ У ті давні часи Україна називалася Київська Русь. Звідси й назви: *руський*, *русичі*.

А Яромир відповів:

– Не мила мені твоя служба, хане. Я – руський лицар, а русичі вірні до смерті своєму князеві та землі своїй. Не буду я задля твоїх багатств наші звичай прадавні ламати.

І розлютився тоді хан дуже, наказав замкнути Яромира в окремому шатрі, куди жоден промінчик сонця не доходив, і наказав його самою водою і сухим хлібом годувати. І мучився Яромир, чорнів і худнув з кожним днем. Вже здавалося, що він навіть кроку ступити не зможе. А все-таки, коли хан питав його знову, чи готовий він князя свого зрадити, Яромир відповідав: «Ні!»

Коли хан побачив Доброславу, задумав він з помсти великого болю їй завдати. Він сказав:

– Є у нас лицар Яромир, та не хоче він ні бачити, ні знати сестри. Він уже до половців пристав і давно забув про Русь і про свого князя. І ти, дівчино, поклонись мені, тоді він, може, із тобою говорити захоче.

І запалало личко Доброслави гнівом, і сказала вона:

– Може, і поклонився вам мій брат, коли ви його чи то голодом, чи мукою приборкали. Та я вам не поклонюся ніколи!

І, мов вітер степовий, вибігла вона з ханового шатра і помчала у степ. А там упала на землю, гарячу від степового сонця, і гірко-гірко заридала, що відцурався її брат Яромир і землі рідної, і сестри своєї.

А потім встала і пішла, куди ноги понесли. І зайшла знов у рідні степи. Там почула знову, як співали хором пташки, побачила квіти барвисті, пахучі. І подумала: «Як мій брат міг відцуратися такої краси? От якби я могла йому хоч трохи тих квітів передати!»

Тоді почала зривати квіти, сіла й заходилася плести з них сорочку для брата. Що білі квіти – то полотно, а що сині, червоні – то дивні візерунки на плечиках повимережувала. Скінчила вона робити сорочку,

загорнула її у ніжне павутиння, щоб дорогою не понищити, і пішла знов у степи половецькі.

Підійшла до табору половецького і стала сторожів благати:

– Занесіть цю сорочку лицареві Яромирові, що у вас перебуває!

Довго не хотіли половці вволити її волку, а вкінці один з них змилосердився і сказав:

– Давай сюди, дівчино. Занесу я її твоєму братові, коли так дуже просиш.

Приніс сорочку, квітами українськими мережану, до шатра Яромира, кинув її йому, а сам швидко пішов, щоб, бува, хто не підглянув. Одягнув Яромир на себе ту сорочку. І дивне диво! Той, що не мав сили зворухнутися, нараз знову набрав її.

Тепер туга за рідною землею не давала йому на місці встояти.

Нічкою невидною вирвався Яромир з намету і буйним вихром помчав у степ, де знайшов сестру Доброславу. Розказав їй, як то квіти рідної землі йому силу і відвагу дали. Тоді пішли обоє в Україну.

З того часу всі українки залюбки вишивають квіти барвисті. Їх сила дивна.

- ❓ 1. Ти прочитав(ла) текст. Це оповідання, казка чи легенда? Чому так думаш?
2. Яким подіям у житті українського народу він присвячений?
3. Хто його головні герої?
4. Які риси характеру мав Яромир? Як описано його зовнішність?
5. Що тобі найбільше сподобалось у Доброславі? Якою була ця дівчина?
6. Яка основна думка цієї легенди?
7. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш.

У чужій сторонці не так світить і сонце.

Де рідний край, там і під ялиною рай.

Чужа сторона тугою зорана, сльозами засіяна.

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ¹

(Скорочено)

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Жив у Києві в неволі
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З ясирем в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом
І розкошами догідно –
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Кличе він гудця² до себе
І таку держить промову,
Що, мов кров'ю з його серця,
Слово точиться по слову:

¹ Євшан-зілля – степова полинь.² Гудець – певець.

«Ти піди у землю Руську —
Ворогів наших країну, —
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не pomoже,
Дай йому евшану-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Стену рідного привілля».

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зраженого хана.

Улецає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпійнна пісня —
Пісня вільного народу:

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий —

І замісто його чути
Спів народний, колисковий.

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце, –
Він сидить німий, байдужий.

І схилилася стареча
Голова гудця на груди –
Там, де пуста замість серця,
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в сповиточку!..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку,

І з грудей своїх знімає
Той свшан, чарівне зілля,
І понюхатъ юнакові
Подає оте бадилля.

Що ж це враз з юнаком сталось?
Твар¹ поблідла у небоги²,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

«Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» –

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

¹ Твар – лице.

² Небога – тут: бедолага.

1. Прочитай вірш. Який твір він тобі нагадує? Чим?
2. Як гудець повернув додому сина Половецького хана?
Прочитай.
3. У яких рядках вірша висловлена основна думка?

Роман Завадович

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

То не чорні хмари над Богуславом стояли, то турки-яничари на місто напали, людям руки путами в'язали і гнали їх у далеку землю турецьку, в тяжку неволю.

Спіймали й дівчину-білявку, попівну Марусю Богуславку.

Вродлива, справжня красуня була Маруся. Тож, коли її в Стамбулі на базарі продавали, вподобав її багатий паша турецький.

— Не годиться таку пишну квітку важкою каторгою в'язати. Візьму її до свого дому, скажу їй виховати в мусульманській вірі та у звичаях турецьких, туркенею стане, за дитину мені буде.

Купив паша Марусю, у свою палату привів, у турецьку одержу зодягнув і найняв учителів, щоб дівчину по-своєму вчили, щоб її потурчили, побусурманили. І пильнували¹ вчителі, щоб вона українського слова не чула, хреста не бачила. Щоб не до Христа, а до Аллаха молилася.

Але дівчина глибоко в серці, мов чарівний образок, носила спогад про рідний край — про чудовий краєвид зі сріблястою річкою, крутими скелястими берегами й білими хатками у вишневих садах.

Роки минали і той чудовий образ поволі затирали. Вже Маруся туркенею стала, пашу рідним батьком називала. Жила в розкошах і вигодах, а коли паша з дому виїжджав, то ключі від усього хазяйства їй у руки віддавав.

Чудова була в паші палата, вся в золоті, сріблі й самоцвітах, серед квітників і садів. Дзюрчали кри-

¹ Пильнувати — слідить.

шталеві водограї, мінилися веселчиними барвами клумби розкішних квіток, п'ярко пахли куці й дерева.

А за садом-виноградом стояла вежа¹ висока, з сірого каменю збудована, в землю глибоко вмурована. Багато років Маруся пашу питала, що це за будівля, та він відповіді не давав, будь-чим її збував. Це Марусю ще більше зацікавило.

Раз увечері пішла Маруся в сад гуляти, відчинила хвіртку в мурі-огорожі й опинилася під вежею. Стала до неї приглядатись, сотні раз думати-гадати, нащо паша таку понуру² вежу збудував.

І раптом донеслась до неї приглушена пісня. То не один голос співав, то кілька сотень людей співало, сумно на долю нарікало, що вже тридцять літ у неволі перебувають, Божого світу, сонця праведного не бачать.

Дівчина стрепенулась. Що це? І пісня якась близька її серцю, і слова наче знайомі. Маруся здогадалась: то невільники з України в цій вежі-темниці без сонця-світла погибають, свою тугу за волею святою, за рідною землею піснею виливають.

Відтоді Маруся спокою не мала, тихим сном не спочивала, все якусь таємну думку плекала³.

Раз, як паша турецький у мечеть на молитву поїхав, Маруся щонайбільший ключ із схованки добула, до невільницької вежі побігла, залізом ковані двері відімкнула, стала на порозі й – зойкнула. Триста козаків, бідних невільників, на соломі покотом лежали, і глухо подзвонювали кайдани на їхніх руках.

– Невільники нещасні, оце я вам двері на волю відчиняю! – промовила Маруся.

Переглянулись невільники.

– Не можна цій турецькій дівчині вірити! Хоч вона по-нашому й говорить, ніхто не знає, що вона у своїм серці проти нас замишляє.

¹ Вежа – башня.

² Понурий – хмурый.

³ Плекати – делять.

Тоді Маруся на одвірок схилилась, сльозами за-
лилась.

– Брати мої рідні! Бог мені свідок, що я ніяких хитрощів не замишляю, тільки допомогти вам хочу! Кажу вам, добре дбайте, у землі рідні втікайте, поки турки нічого не знають.

Вийшли невольники з вежі холодної, місто турецьке тихцем-хильцем обминали, в Україну темними ярами втікали. А коли останній невольник з темниці вибігав, Маруся його затримала.

– Прошу я тебе, козаче, зроби мені послугу велику! Як повернешся у рідний край, то містечка Богуслава не минай, моїм батькові-матері від доньки-бранки Марусі Богуславки низенький уклін передай. Скажи, що їх донька свою невольну провину спокутувала, братів рідних – невольників бідних – з неволі в Україну відпустила.

А той козак був кобзар-бандурист. То як вернувся він у рідний край, склав прегарну думу про турецьку бранку Марусю Богуславку і скрізь про неї людям співав. Слухали люди, тяжко зітхали й допитувалися, що сталося з Марусею. Але кобзар цього не знав і в думі не розказував.

- ❓ 1. Який подвиг здійснила Маруся?
2. Якою пам'ятала дівчина Україну?
3. Знайди у тексті описи і прочитай їх.
4. Подумай, чи є щось спільне між творами «Вишивані квіти», «Єншав-зілля» і «Маруся Богуславка». Що саме?

За Костянтином Паустовським СТОРИНКА СИВОЇ ДАВНИНИ

...Коли Запорозьку Січ було розігнано, частину козаків посадили на берегах річки Рось, коло Білої Церкви. Козаки неохоче сіли на землю. Буйне їхнє минуле ще довго докипало в крові. Навіть я, народившись наприкінці дев'ятнадцятого століття, чув од старих людей розповіді про криваві баталії з поляками, про походи на Туреччину, про чигиринських гетьманів.

Наслухавшись цих розповідей, я грався з братами в запорозькі битви. Гралися ми в яру за садибою, де густо росли під тином будякі. У спеку від тих червоних квітів пахло чимось нудно-солодким. І такий глибокий слід лишили дитячі враження, що відтоді всі битви з поляками й турками були пов'язані в моїй уяві з диким полем, порослим будяками. А самі квіти будяків скидалися на згустки козацької крові.

Спливли роки, і запорозька буйність померкла. За часів мого дитинства вона згадувалась лише в козачих піснях-думах. Їх співав нам, своїм онукам, дід мій, Максим Григорович. Козацькі пісні завжди викликали незбагненний сум. Вони здавалися мені то плачем

невільників, закутих у турецькі кайдани, то широким похідним наспівом під тупіт кінських копит.

- 9 1. Як ти розумієш вираз «сива давнина»? Про яку сиву давнину йдеться у тексті?
- o 2. У які ігри найбільше любив гратися в дитинстві письменник і чому?
3. Які пісні найчастіше співав дід письменника? Яке враження вони справляли на вчука?

Попрацюйте в парах.

4. Поділіть текст на дві частини. Доберіть заголовок до кожної. Побудуйте діалог за змістом другої частини тексту.

ЗАКУВАЛА ТА СИВА ЗОЗУЛЯ

(Козацька пісня)

Закувала та сива зозуля
Вранці-рано на зорі;
Ой заплакали хлопці-молодці,
Гей, гей, та на чужині в неволі, в тюрмі.¹
Вони плакали, гірко ридали,
Свою долю викликали:
«Ой повій, повій, та буйнесенький вітре,
Та й понад морем;
Та й винеси нас із кайданів, з неволі
В чистеє поле;
Та й понеси на Україну,
Гей, гей, нас на Україну...
А на Україні – там сонечко сяє,
Козацтво гуляє,
Козацтво гуляє і нас виглядає,
Гей, нас виглядає!»
По синьому морю
Байдаки' під вітром гуляють,
Братів визволяти
Запорожці чимдуж поспішають,

¹ Байдак – великий козацький човен.

Чимдуж поспішають.

Гей, як зачули турецькії султани,

Та й ізвеліли ще гірше кувати кайдани...

Султани турецькі, султани звеліли

Кувати кайдани, кайдани кувати,

Звеліли ще гірше кувати кайдани!

1. Про що мріють козаки-невільники? У яких словах пісні про це сказано?
2. Прочитай ще раз текст «Сторінки сивої давнини» й пісню «Закувала та сива зозуля...». Знайди в них місця, які перегукуються між собою.
3. Прочитай приказки. Поясни, як ти їх розумієш.

Козацькому роду нема переводу.

Куди козака доля не закине, все буде козак.

Не журися, козаче, нехай твій ворог плаче.

Щирий козак ззаду не нападає.

За *Леонідом Білецьким*

УКРАЇНА...

Україна... Її лагідна природа наповнювала душу найніжнішими тонами настрою, а разом з тим будила в душі народній твердий спротив насильству. Тому ця тиха й чарівна краса природи часто була колись місцем великих повстань проти ворога: татар, турків, поляків.

Доказом цього є величні походи гетьмана Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького, козаків Запорозької Січі, Семена Палія, гайдамаків. Коли ж завмирили бурхливі хвилі народного гніву супроти ворога, тоді знову підносились ніжна пісня дівоча, історичні козацькі й гайдамацькі пісні та цілорічна обрядова пісня народних звичаїв, що мають залишки великої старовини.

1. Прочитай текст. Про що ти з нього довідався(лася)?

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Леся Українка... Народилася вона понад 100 років тому. Синьоока білява дівчинка з душею гордою і ніжною, серцем лагідним і чистим, характером сильним, волею незламною. Мама її – відома в Україні письменниця Олена Пчілка – виховувала дівчинку в любові до всього українського: народних звичаїв і обрядів, казок, пісень, легенд і переказів. Тому й любила їх дівчинка найдужче.

Свій перший вірш Леся написала, коли їй було 9 років. І підписала його так: «Леся з України». З того часу її стали звати Лесею Українкою.

Життя Лесі Українки склалося нелегко. В одинадцять років до неї підкралася страшна хвороба – туберкульоз кісток. Дівчинка невимовно страждала, але мужньо боролася з хворобою.

Пізніше вона писала:

«Я була малою горда,
Щоб не плакати, я сміялась».

Хвороба не зламала мужньої дівчини. До школи вона не ходила, а навчалася самостійно, вивчила більш

як десять іноземних мов, чудово грала на фортепіано, написала багато творів.

У них виражалось почуття любові до рідної землі, оспівувалася її краса, звучало і співчуття до знедолених, і заклик до боротьби за волю, за краще життя. Її поетичний талант визнаний у всьому світі.

Український народ пишається своєю славною донькою – відомою українською письменницею Лесею Українкою.

Писала Леся не тільки для дорослих, а й для дітей, яких ніжно любила.

- ? 1. Прочитай текст мовчки. Розкажи, якою зростала дівчинка. Що вона любила найбільше?
2. Що вразило тебе в розповіді про Лесю Українку?

Леся Українка

МАМО, ІДЕ ВЖЕ ЗИМА

«Мамо. | іде вже зима. |
Снігом травичку вкриває, |
В гаю пташок вже нема... ||
Мамо. | чи кожна пташина |
В вирій¹ на зиму літає?» – ||
В неньки² спитала дитина. ||
«Ні. | не кожна, | – одказує мати. | –
Онде, бачиш, | пташина сивенька³ ||
Скаче швидко | отам біля хати. – |
Ще зосталась | пташина маленька». ||
«Чом же вона не втіка? ||
Нащо морозу чека?» ||
«Не боїться | морозу вона. |
Не покине | країни рідної, |
Не боїться | зими навісної⁴. |

¹ У вирій – в тепліе края.

² Ненька – мама.

³ Сивенька – тут: серенькая.

⁴ Навісної – страшною, лютою.

Жде. | що знову | прилине весна». ||
 «Мамо! | Ті сиві пташки |
Сміливі. певно, | ще й дуже. |
 Чи то безпечні такі, – ||
Чуєш. | цвірінькають так. |
 Мов їм про зиму | байдуже!¹ ||
Бач. || – розспівалися як!» ||
 «Не байдуже | тій пташці. мій синку, |
 Мусить пташка | малесенька дбати.² |
 Де б водиці | дістати краплинку. |
 Де б під снігом | поживку шукати». ||
 «Нащо ж співає? || Чулна! ||
 Краще шукала б зерна!» ||
 «Спів пташині | потіха одна, – ||
 Хоч голодна, | співа веселенько. |
Розважає | пташине серденько. |
Жде, що знову | прилине весна». ||

- ? 1. Прочитай вірш мовчки і скажи, яка його основна думка. У яких рядках вона висловлена?
 2. Поміркуй, скільки у вірші дійових осіб. У кого з них темп мовлення швидкий, а в кого – повільний? Чому?
 3. Прочитай текст уголос відповідно до зробленої розмітки.
 4. Знайди в тексті синоніми до слова *мама* й поясни, чому Леся Українка їх уживає.

Василь Симоненко

ВИРОСТЕШ ТИ, СИНУ...

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
 Вирушать з тобою прислані тривоги.

Можеш вибирати друзів і дружину,
 Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
 Та не можна рідну матір вибирати.

¹ *Байдуже* – безразлично.

² *Дбати* – заботиться.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

А якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

- ?
1. Про що розповідає батько синові? Чого навчає?
  2. У яких рядках виражена основна думка вірша?
  3. Вивчи вірш напам'ять.

Перевір себе

Закінчився один з найважливіших розділів підручника.
Як він називається?

Які тексти запам'яталися тобі найбільше?

Які державні символи має Україна? Що вони означають?

У яких віршах, оповіданнях, легендах розповідається про минуле України?

Як ти розумієш рядки:

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Хто написав ці рядки?

ЯК НЕ ЛЮБИТИ ЗИМИ СНІЖНО-СИНЬОЇ НА УКРАЇНІ МОЇЙ...

Максим Рильський

Анатолій Костецький

ГРУДЕНЬ

Найперший сніг упав на землю,
Завис нечутно на гілках,
І забіліла сосон зелень
У неполоханих гайках.

Вже влаштувавсь ведмідь на зиму
В барлозі темнім і зручнім –
Лежить і згадує ожину,
І посміхається у сні.

А змерзлі клени та берези
Ховають ноги в теплий сніг
І затихають обережно
Аж до далекої весни.

1. Прочитай вірш мовчки. Зроби розмітку для виразного читання. Подумай, яким тоном слід його читати.
2. Прочитай останню строфу вірша. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.
3. Які рядки вірша тобі найбільше сподобались?

Євген Шморгун

У ПОЛЯХ

Вчора підсипало ще сніжку, поземка війнула хвостом, підмела, пригладила – стало в полях, як у прибраній світлиці. І на лижах тепер любо-радо.

Інна спинилася, каже:

– Ми зараз тут одні на всі-всі поля.

А просто перед її лижами враз вибухає сніговий фонтан. І поки Інна приходить до тями, здоровезний зайчисько шугнув за невисокий горбок, вигаптувавши на білині крапчастий візерунок слідів.

– От тобі й одні! – сміюся з неї. І показую на сусідній горбок: – А ген оті темні цяточки бачиш?

– Там що, теж сплять зайці? – Інна здивовано зирить¹ на мене.

– Куріпки. Там їхня їдальня. Заець уночі розгріб сніг, от на розгребені вони клюють озимину.

– А чого не ворухаться?

– Помітили нас і затаїлися. Сподіваються, що ми їх не завважимо². Зараз куріпкам із-під снігу важко добувати корм, тому вони кожному свою їдальню залишають з великою неохотою.

Щоб не полохати³ птахів, ми навмисне повертаємо у протилежний бік. Нам же однаково, де кататися.

¹ Зирити – смотреть.

² Не завважити – тут: не заметить.

³ Полохати – пугать.

У видолинку ще здалеку побачили на снігу щось чорне. Гадали-гадали, та так і не вгадали, що воно таке. Наблизилися – а це свіжонаточена купа землі. Виходить, кротові і взимку не до відпочинку.

Лижі по снігу біжать швидко, легко. От лише день короткий: ще не встигли втомитися, а сонце до заходу хилиться, нагадує, що вже час додому.

- 89 1. Як автор змальовує поле взимку?
90 2. Про що дізналася Інна під час лижної прогулянки? Що побачила?

Олець Лупій

ТІНЬ ВОРОГА

I

На маленькій видовженій галяві за густими чагарями дикої малини вони зупинилися. Найстарший серед них високо звів гіллясту корону й прислухався. Враз голова його поникла. Передньою ногою він став гребти пісок, і вся сім'я оленів, відчувши, що небезпека минулася, полегло злігнула.

Нарешті вдухла невпійнна втеча від цього незнамого дикуна, що ось уже вкотре ще вдосвіта приходить сюди, у їхнє чарівне царство природи, і кроки його чути на всі Карпатські гори. Вже не раз зустрічалися вони із його недобрим поглядом, і в очах його єдина жадоба їхньої крові. А їм так хочеться жити...

Олень чимало пожив на світі, він навчився обдурювати ворогів, але такого ще не випадало йому. Олень робив усе, що вмів: виводив стадо по молодому снігу на стрімкі кручі, в гущавину, а тоді тими ж таки слідами вертав назад. І подруга, і двоє молодих оленят добре володіли цим умінням – обдурювати ворога, та той був хитріший і невідступно простував по справжніх слідах. Оленю зовсім не хотілося загинути і родину свою загубити. Йому зробилося втішно, що й цього разу пощастило перехитрувати нападника. Тут, у затишку, можна спочити, а там невдовзі сонце зверне до заходу, настане ніч, і вони зможуть уникнути небезпеки.

Молоді олені ще стежили, як поводити гребі копитом, розгадували знаки, хоч і так уже відчували полегкість: погоня, здається, минулася. Раптом найстарший олень здригнувся. Тієї ж миті він залишився сам на галяві, а вся сім'я кинулася врозтіч. Олень наче скам'янів, спроквола повів головою ліворуч. Він тільки тепер зрозумів свою помилку – зі сходу до галяви пролягла нерівна вузька просіка. Нерівна, непомітна для звичного погляду, і все ж він мусив би її побачити. Звідти пролунав постріл, там, за чагарником, ще не розвіялась хмаринка диму від пороху. За нею щось хруснуло, і затремтіло віття ялиці. Звідтам виходив ворог, звідтам могла вилетіти ще одна куля. Олень злякався, страшно було б побачити ще раз ті очі, а ще страшніше спіймати кулю. Олень зрушив з місця і, відчувши, що ноги його цілі й легкі, як і до пострілу, пішов велетєнськими стрибками, тільки віття шелестіло.

Невдовзі опинився у свіжому сховку. Тепер вже було важко віддихатися, і те довколишнє затишшя його не заспокоювало. Не знав, де його сім'я, де подруга, чи зможе вона зібрати дітей і вивести у безпечне місце, та й чи вдасться йому відшукати їх до ночі. Олень ще не втрачав надії.

Він прагнув відшукати бодай найменший слід когось із своїх, найбільше переживав за подругу. Бачив по її очах, як стомила її та безперервна гонитва. Дати б їй спокій бодай на день, щоб могла добре виспатись, погуляти на волі, надивитись на зелені гори, синє небо, чисті води у річках-бістрицях. Довго не витримають оленята. Болять їм ноги, ще не в силі робити вони шалені перегони, розтягуються жили. Олень бачив, які засмучені в них очі, що ніби запитували: «Чого ми мусимо так довго тікати, що йому треба від нас?»

Тепер вони десь блукали, ще дужче налякані, стомлені й голодні.

Олень вперто йшов, оддалік минаючи низькі дерева й кущі. Тіні видовжувались, непомітно плазували по землі, беручи в свій полон долини та узгір'я, червоне вогняне світило хилилося все нижче. Ще трохи – і воно торкнеться темного обрію, а темрява вмить поглине його, і тоді олень подасть голос, бо не витримає на самоті: вже нестерпно пекла рана, куля все-таки зачепила його, і підкошувались ноги... Сила виходила разом із кров'ю, полишала його, ще недавно такого дужого, невловимого і нестримного, що міг, здавалося, із дітьми й подругою легко помчати туди, за перевал, куди вже не дійти злему нападникові.

Десь поблизу шуміла ріка, несло від неї холодом, оленеві хотілося пити. Здавалося, що хтось вистежує його. Може, вовки – ця дрібна погань, може, той ворог із зброєю... Так, то був ворог. Олень ледве переставляв ноги. Він знав, що за ним полюють, і не поспішав, у голові паморочилося. Думав, аби швидше дійти до річки. Там він нап'ється води – і сила знову вповнить його тіло, він розженеться, перестрибне річку й легко втече, знову стане дужчим і розумнішим за ворога. Води, води... Ось уже видно берег, запінену хвилю. Як багато води, а йому аби один ковток. Впав на передні ноги, невдовзі підкошилися задні. Олень не вірив, що таке може статися з ним. Дивився великими очима на ворога. Той поволі наближався, вдоволено вищиривши зуби. Йому зоставалося зробити ще якихось тридцять-сорок кроків, як з гір, десь з-під самого неба, пролунав голос: «Зупинись!»

Ворог здригнувся, невдоволено глянув туди, на гірську стежку, по якій збігав чоловік. Олень відразу впізнав його, то був лісник. Колись вони зустрілися

віч-на-віч. Олень не мав тоді куди втікати, бо лісник вже стояв перед ним. Однак лісник сказав йому: «Ти не повинен боятися мене, я тобі друг. Живи собі та знай, хто твій ворог, і бережись його». Тепер олень так зрадив цій несподіваній появі, що навіть спромігся підвестися на ноги. Ось йому тільки дійти до берега і напиться води, та дужість знову полишила його, і він упав.

— Не вбивай його! — голосно заговорив лісник. — Бачиш, він знесилений.

Ворог тільки відмахнувся, рукою даючи знак, щоб лісник ішов геть.

— Ти не вб'єш його. Чуєш, цей олень, може, найбільша окраса Карпат.

Той знову змахнув рукою. Він вже наближався до оленя. Вийняв із-за пояса ніж.

— Зупинись, кажу! Це підло — вбивати. Хто ти такий, звідки з'явився, що тут господарюєш? Ану, марш звідси! — лісник вже кричав на повний голос.

Той зневажливо глянув на нього, примружуючи очі. Лісник бачив, як роздуваються його широкі ніздрі, спрагло вдихаючи повітря. Мокре руде волосся обліщило низький лоб, а по вилицюватому обличчі збігав піт. Він, так і не сказавши жодного слова, знов пішов у наступ на пораненого оленя.

— Я тебе під суд віддам, що ти робиш? Стій, ще один крок — і стріляю!

Одначе першим вистрілив той знавіснілий ворог. Олень бачив, як він підступно, аби лісничий не помітив, в одній руці стискаючи ніж, другою потягся до зброї. Прوماхнувся. Постріл лісника зупинив його. Тепер ворог подався в глибину лісу, уникаючи лісника, який невідступно простував за ним.

V

Олень вдячно дивився вслід своєму рятівникові. Сонце якраз сідало за обрій. Тепер, залишившись на самоті, він думав про вовків, що могли вистежити

Його: ця загроза ще дужче налякала, вивопнилася жахом. Олень спробував підвестися, і ноги послухалися, знову стали стрункими. Дійшов до берега, напився води і подався назад своїми ж слідами, хоч тепер не потрібно було хитрувати. За першою галлявою в гущавині щось ворухнулося, олень насторожився та враз зм'як, із чагарів до нього вийшла вся сім'я. Подруга привела дітей, вона перша прискакала до оленя, облизала його рани, притислася до нього і знову повела дітей до схованки. Олень ступав позад неї, сльози заливали йому очі. Хотілося води, але вертатися було далеко. А довкола все біліло від снігу. Він теж був чистий і свіжий, як та вода у бистрині.

1. Прочитай оповідання. Поясни, чому плакав олень.
2. Розкажи, коли ти найбільше хвилювався під час читання, а коли – радів. Чому?
3. Добери заголовки до кожної частини оповідання і склади план. Коротко перекажи кожну частину.

Оповідання – невеликий розповідний твір, у якому зображується певний випадок із життя або яка-небудь особливість людського характеру.

Людмила Привалова

БІЛІ КОНІ

Трійку коней запрягла
Хуга-завірюха,
Туго віжки натягла
Й до зими щодуху¹.
Міст здолала на ріці,
Повернулась круто.
А ті коні – місяці:
Грудень, Січень, Лютий.

1. Зроби розмітку і прочитай виразно вірш.

¹ Щодуху – изо всех сил.

2. Поясни, чому вірш має таку назву.
3. Знайди у вірші римовані слова.
4. Добери серед поданих слів ті, що римуються: *замела, віхола, принесла, прийшла*. Спробуй скласти вірш, використовуючи ці слова.

Ірина Гудзик

ВЕРТЕП

Чи доводилося тобі бувати в театрі? Тобі сподобалося там? Ну звичайно, сподобалось. Театр – це чудово!

Ти сидиш у великому затемненому залі й дивишся на сцену. А там відбувається таке, що й очі відірвати не можна.

Ну, чи можна спокійно дивитися на те, як жахливі розбійники женуться за бідненьким Буратіно! А яка смішна історія про kota Мартина! Того, що виловив у річці велику щуку і з радості почав танцювати на ній. А що з того вийшло – сміх!

Скільки музики, пісень буває у виставах! Ні, я таки дуже люблю ходити до театру!

А недавно ми з мамою були в театральному музеї. Так-так, є в Києві такий музей. Мені там особливо сподобався перший зал. У ньому показано вертеп – старовинний ляльковий театр.

Уяви собі: перед тобою красива хатина на два поверхи. На тих двох поверхах – сцени лялькового театру. Передньої стіни майже немає, тому добре видно все, що діється всередині.

Навколо хатини стримлять кілочки, ніби для огорожі на подвір'ї. Та коли потягнеш за будь-який з них, – хатка почне рухатися, кружляти, мов карусель. І ти побачиш, що таких двоповерхових сцен тут аж чотири – з кожного боку хатини.

Є в музеї й менші вертепи, які можуть «дивитися» лише на одну сторону. Але той, схожий на карусель, – найкращий, найцікавіший.

У ньому на кожному ярусі стоять ляльки, які звичайно діяли в старовинному театрі. Нам розказали, що ляльки тримаються на довгих металевих стрижнях. У підлозі сцени прорізані щілини. І актор, який ховався за сценою, рухав ляльок уздовж щілин і говорив за них на різні голоси.

Вистави такого давнього театру були звичайно пов'язані з церковними святами. Найчастіше в них показували п'єсу про народження Ісуса Христа. Цей та інші сюжети з церковних книг завжди грали на верхньому ярусі театру.

А на нижньому ярусі показували невеличкі п'єси з народного життя. У них діяли звичайні собі дід, баба, запорожець, циган, коза, свиня.

Про кожного з них можна розказати багато цікавого. Ось, наприклад, коза. Вона дуже часто з'являлася на сцені вертепу. Чому ж саме коза?

Можливо, це пов'язано з міфом, що прийшов до нас із Стародавньої Греції. Міф розповідає, що головного бога Зевса вигодувала своїм молоком коза Амальтея. Одного разу вона зломила свій ріг об дерево. Тоді нимфа, що няньчила Зевса, підняла той ріг. Вона загорнула його в золоті листочки, наповнила його різними плодами і піднесла Зевсові до вуст.

З часом, у нагороду за їхнє піклування, Зевс помістив козу Амальтею на небо серед зірок, а нянькам-німфам подарував ріг і пообіцяв: усе, чого вони забажають, попливе їм з рога.

Це казка, але добре відомо, що люди в давні часи справді шанували і ріг, і козу. Навіть тепер іноді дарують комусь на свято красиво оброблений ріжок, чим зичать людині достатку й щастя.

У нашій мові є такий вираз: «як з рогу достатку». Тепер ти знаєш, що він означає і з яким міфом пов'язаний.

Та повернемося до нашого вертепу. Отже, коза часто з'являлася на його сцені. Головна її роль – брати

участь у різдвяних святах (перед Новим роком)¹. Молодь ходила по селу, заходила до хат і щедрувала – співала щедрівок. У них зичили хазяїнові достатку, багатства.

Серед щедрувальників була й «коза». Один з парубків покривався рядном, на якому було прикріплено маску – голову кози. «Коза» вклонялася, пританцювувала, клацала зубами в такт пісні, виконувала все, про що говорилось у пісні-щедрівці.

Бувало, що до хати заносили невеликий вертеп. Тоді щедрували наче від імені ляльок. Ось одна така сцена. У ній коза спочатку вмирає, а потім щасливо оживає.

Ой, станьте, повстаньте,
Бо козу веду.
На горі коза
З козенятами,
Під горою вовк
З вовченятами.
Ой, схопив вовчок
Козу за бочок,
А вовченята
За козенята.
Ой же ти, коза,

Яка ж ти дурна,
Що вовку далась,
Що діток збулась.
Ой, діду-діду,
Прожени біду!
Ой напни козі
Та й усі жили,
Щоб наша коза
Та й уже встала,
Щоб наша коза
Та й поскакала.

(При цих словах коза оживає, тунає віжками, цокає ріжками.)

От скільки цікавого може розказати невеличкий ляльковий театр!

1. Так що ж це таке «вертеп»?
2. Яким святам присвячувались вистави у вертепі?
3. Чому коза – частий герой вертепу? З яким міфом це пов'язано?
4. Коли коза була дійовою особою свят в Україні?

¹ Різдво – 7 січня, а Новий рік, або свято Василя, святкували раніше 14 січня.

З НОВИМ РОКОМ!

Рік старий на відході –
 Рік новий на порозі.
 Рум'яніє на сході
 Небосхил¹ на морозі.
 Будьте, люди, щасливі,
 В мирі, в праці навіки.
 Хай уродять вам ниви
 Щастя повні засіки²!
 Хай таланить³ вам всюди,
 З Новим роком вас, люди!

1. Прочитай вірш мовчки. Зроби розмітку, прочитай виразно вголос.
2. Як ти розумієш вислів «Хай уродять вам ниви щастя повні засіки»?
3. Які рядки римуються у вірші?
4. Вивчи вірш напам'ять.
5. Спробуй скласти вірш-вітання з Новим роком.

¹ *Небосхил* – небосклон.

² *Засіки* – закрома.

³ *Хай таланить* – пусть везёт.

Перевір себе

Закінчилося перше півріччя.

Твори на які теми тобою прочитано?

Чи є серед них казки, оповідання, статті, легенди?

Наведи приклади. Що таке казка? А чарівна казка?
Що таке легенда? А оповідання? Вірш?

Що ти дізнався(лась) про Україну та її символи?

Які з прочитаних творів тобі найбільше запам'яталися? Назви й коротко перекажи їх зміст.

З яких творів подані нижче рядки:

1. Там ясніше сонце сяє,
Там солодше пахнуть квіти.
2. А на Україні – там сонечко сяє,
Козацтво гуляє...
3. А змерзлі клени та берези
Ховають ноги в теплий сніг.

Тамара Коломієць

СІЧЕНЬ

Ліс під інеем дріма,
По землі іде зима.
Входить пишна і велична
В крижану господу¹ січня.
Усміхається з-під вій:
– Як живеш, сердитий мій?
Як снігами ти січеш?
Як морозами печеш?
Місяць січень очі мружить²:
– Я сердитий, та не дуже,
Землю пухом укриваю,
Щоб не мерзнуть урожаю.
Поробив для дітвори
Гарні ковзанки з гори.

¹ Крижана господа – ледяной дом.

² Мружить – жмурит.

Лиш недбальців¹-неслухнянців,
Хто загаювався² на гулянці,
Розстіба свого кожуха,
Виставля з-під шапки вуха,—
Тих снігами я січу!
Тих морозами печу!

- ❓ 1. Прочитай вірш мовчки. Поміркуй, як його треба читати вголос.
○ 2. Зроби розмітку вірша і прочитай в особах.
3. Розкажи, як у вірші названо зиму, і що розповідає січень про себе. Від чого він застерігає дітей?

За Софією Майданською

КОЛЯДНИКИ

Чи чули ви, любі діти, про маленьких колядників? Невже не чули? Колись давно в Україні їх було дуже багато. Коли наставали різдвяні свята, маленькі колядники, піймавши чарівним неводом найяснішу зірку, вирушали в далеку дорогу. Зірка світила їм, щоб колядники не заблукали, не збилися з путі, бо несли вони людям радісну звістку про народження Сина Божого — Ісуса Христа.

Срібні дзвіночки дзвеніли під вікнами, і люди тішилися, що до них ідуть три празники в гості. Щасливі люди пригощали колядників медівниками, горішками, яблуками, різними ласощами.

За Різдом наставав Новий рік. А ще він зветься празником Василя.

Василь приходив не сам, а з дівчинкою Маланкою. Всі рядилися в чудернацький одяг. Було дуже весело, навіть трішечки страшно, бо раптом, мов з-під землі, з'являлися волохаті ведмеді, бородаті цапи, рогаті чортики, князі з булатними мечами, старезна відьма і навіть Котигорошко з велетенською булавою. Але не треба боятися, бо це наші колядники, перевдягнені в

¹ *Недбалець* — нерадивий.

² *Загаювався* — задержался.

казкових героїв. Разом з Маланкою вони вели танок і співали.

Вранці наступного дня хлопчики-колядники, знявши свою чудернацьку одягу, знову бігли від хати до хати. Кожен з них ніс мішечок, у якому були пшеничні зерна. Вони сіяли зерна по хатах, примовляючи:

Сійся, родися, жито, пшениця,
Жито, пшениця, всяка пашниця...

Оскільки і зерна, і слова були чарівними, кімната відразу ставала широким полем, на якому сходила зелена пшениця, починали співати пташки, розцвітали волошки й польові маки.

Надворі гула хуртовина, а маленькі колядники приносили до кожної хати жменьку веселої весни. Вони цілий день щедрували. Заходили до кожної хати. Нікого не забували – ні старої самотньої бабусі, що жила на краю села, ані хворої дівчинки, що мешкала¹ у великому місті на найвищому поверсі, під самісіньким дахом. Засівальники приносили самотній бабусі радість, а дівчинці – здоров'я.

І ви, любі мої діти, навчіться одних чарівних колядок і щедрівок.

❓ Про що розповіла вам Софія Майданська? Що в цьому тексті чарівного, незвичайного?

Щедрівки

ОЙ СИВАЯ ТА І ЗОЗУЛЕЧКА

Ой сивая та і зозулечка.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Усі сади та й облітала.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

¹ Мешкати – жити.

А в одному та і не бувала.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
А в тім саду три тереми.

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
У першому – красне сонце.

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
У другому – ясен місяць.

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
А в третьому – дрібні зіркі.

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Ясен місяць – пан господар.

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Красне сонце – жона його.

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Дрібні зіркі – його дітки.

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

? Кого прославляють щедрівки? Кого з чим порівнюють?

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
– Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,
А ягнички народились.

В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва. –
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

У щедрівках часто згадується про весну («сивая зозуленька усі сади та й облітала», «прилетіла ластівочка»). Це тому, що колись, дуже давно, в Україні Новий рік святкували навесні.

ЗАСІВАЛЬНА

Засівальники співають хором:

Чи вдома-вдома
Господар двору?
Співаймо в новому році,
Щастя й здоров'я бажаймо.
Обіцяв весь рік
Сто кіп пшениці вродити,
Хай же щастить вам
В щасті й здоров'ї прожити!

Хлопчик сіє пшеницю й промовляє:

На щастя,	Коноплі під стелю,
На здоров'я,	А льон по коліна,
На Новий рік,	Щоб вам, господарі,
Щоб вам родило	Голова не
Краще, ніж торік.	боліла.

1. Які побажання висловлені у цих щедрівках?
2. Вивчи напам'ять одну-дві з них і використай під час свята Василя (14 січня).
3. Які народні й релігійні зимові свята ти знаєш? Що саме? Що ти знаєш про свято Василя?
4. Які щедрівки й колядки ти знаєш напам'ять?

Попрацюйте в парах.

5. Розпитайте один в одного, як хто зустрічав свято Різдва, кого вітав.

ТРИ СЕСТРИЦІ

(Казка)

Настала Зима. Засипала снігом поля і ліси, міста і села. Прийшов Дід Мороз і закував кригою ріки, ставки, озера. Поглянеш – дахи білі, земля біла, небо сіре, а з неба сніг, як крупа манна, сиплеться.

Холодно, сумно. Нема краси.

Чи ж до неї Зимі, коли стільки снігу для хуртовин приготувати треба? А Діду Морозу – морозцю міцнішого додати? Побачили це дочкі Зимі, три сестрички, коси сріблясті, очі зоряні, і замислилися.

Блакитноокою весною, зеленим літом, багряною осінню бачать вони землю зі свого далекого кришталевого палацу на півночі у красі незрівнянній. Усі ці пори року переливаються різними барвами.

А білій Зимі як бути?

І надумали: найстарша, майстриня уміла, сплела дивне мереживо з білих та срібних ниток і накинула його на кущі та дерева, на паркани та кожну травинку.

І людям це так сподобалося, що й слова нові для нього придумали: іній та паморозь.

Середня сестричка кроїти візерунки любила. Стала вирізувати їх із снігу й обсіпати ними землю. І полетіли вони, заіскрилися у променях сонця. Люди сплеснули руками від захвату!

І назвали їх сніжинками.

А наймолодша краще за всіх малювала квіти, дерева, трави. Узяла вона відерце з крижаною фарбою, срібний пензлик і пішла розмальовувати вікна в будинках. Тільки здалося їй цього замало. Вибрала вона найніжніші барви у Сонечка-батьчка: блакитну, рожеву й почала рано-вранці розфарбовувати небо на сході. Небо велике – стомилась. Удень відпочивала, а надвечір і другу найкращу свою картину закінчила. Фарби яскраві, гарячі вибрала. І стали з'являтися на небі ранками й вечорами разом із Сонечком картини

молодшої сестрички-художниці. Земля, куди не кинь оком, біла, а небо над нею переливається найтоншими відтінками. Чим дужчий мороз, тим яскравіші фарби.

З того часу і взимку стало красиво. Хоч і холодно, але полюбили люди зиму за її красу незрівнянну, створену трьома сестрами-майстринями.

1. Як описано зиму на початку казки? Що зробила кожна сестра? Для чого?
2. А ти любиш зиму? За що?
3. Поділи казку на частини й добери заголовки до кожної.
4. Перекажи ту частину казки, яка тобі найбільше сподобалася.

Віталій Конопелець

ЯКОГО КОЛЬОРУ СНІГ?

Білий-білий первосніг
на поля й на луки ліг.
А в садку глибокий,
красень синьоокий.
На березі ще й сосні – бірюзовий.
Так чи ні?
Жовто-золотавим
припушило трави.
А під вечір на шибках
сніг рожевий, наче птах...
Мов казкова птиця,
та, що тільки сниться.

За Зіркою Мензатюк

МІЛЬЙОН МІЛЬЙОНІВ СЕСТРИЧОК

Сніжинка народилася високо в небі у великій волохатій хмарі.

– Бабуню хмаро, – мовила вона. – Чому ми так далеко від землі?

– Щоб першими побачити, як із холодних висот надходить зима, – лагідно пояснила хмара.

– Бабуню хмаро, а навіщо нам стрічати зиму?

– Щоб землю вкрити білою ковдрою, заховати од вітрів-морозів.

– Ой, бабуню! – дивується сніжинка. – Таж я мала, а земля величезна. Як я її вкрию?

– Земля велика, але одна, а в тебе мільйон мільйонів сестричок. Разом вам усе до снаги!¹ – сказала хмара і труснула рясним фартухом.

Що тут учинилося! У повітрі замигтіло, зарябіло, сніжинки полетіли на горід і стежку, на хату й подвір'я, на сухе соняшничиння, навіть на Рябків хвіст!

– Гетьте! – розсердився Рябко і сховався в будку. – У мене й без вас кожух теплий.

А сніжинки падали, падали, поки не вкрили цілий світ.

Уранці вийшла Олеся на ганок і рукавичкою заслонила очі:

– Ой, біло! Аж сліпить!

А вітрові сніг не сподобався. То раніше було – шарпай² траву за коси, скільки здумасш, листя осінне роздмухай, а тепер усе під снігом, у захистку та в затишку.

– У-ух! Я вам покажу-у! – засвистів вітер та й ну сніжинки розмітати!

Дмухнув раз – цілий рій із калини знявся й сів на бабину грядку з часником. Дмухнув удруге – злетів сніг з барвінку, а калину знов накрив. Дихнув ще раз – сніг зі стежки на барвінок перелетів! Нічого вітер удіяти не може. Дме – та тільки сніг з місця на місце переносить. То він і втих з досади.

Тут мороз узявся до діла. А сестрички-сніжинки одна до одної тісніше притулилися – не може холод під білу ковдру забратися! Як настане весна, як пригріє

¹ До снаги – под силу.

² Шарпати – дёргать.

сонечко, виростуть на землі мільйон мільйонів травинок, зелених та ніжних, мов найтонший шовк, зацвіте мільйон мільйонів квіточок. Кожній сніжинці – по квіточці і травинці! Це за те, що захистили матінку-землю від лютих холодів.

1. Прочитай текст. Чи можна назвати його літературною казкою? Чому?
2. Чому сніжинок не здолав ні вітер, ні мороз?

Евген Гуцало

ІНІЙ

Неначе в молочній півені затонув ранковий світ.¹

І скрізь розіллється густе біливо туману – завмерло і не зрухнеться в зимових полях.

Десь зійшло сонце, і тепер його проміння добивається до землі. Немає вітру, а туман легшає, м'якшає, вже не стоїть стіною, вже скоро і сонце зблисне згори...

Усе вкрив іній...

Найдрібніша бадиллянка обібралась інеєм: Срібні його колючки, здається, були навіть на кожній грудочці снігу, бо іній сів і на сніг. І даліна сивіла так, ніби повилась найдрібнішими цятками інею, що підбілили та підсвітили далеку голубиць.

Одмінився ліс. Дерево кожне, ще недавно чорне, похмуре, припале до землі, тепер біліло, стало легке, помолоділе, прагло¹ догори. І всі дерева разом творили вже не ліс, а фантастичну зграю (не птахів, ні, а саме фантастичних дерев!), котра ось зараз легко зрине над землею, полетить у світ тієї казки, з якої вона прилетіла та й стала отут на землі, щоб відпочити на мить, щоб вразити людську уяву.

Біліє, гостро мерехтить² зимовий день, зодягнутий в шапки з інею. Сонце опромінює кожну скалку³.

¹ *Прагнути* – стремиться.

² *Мерехтити* – мерцать.

³ *Скалка* – осколок.

Сонце щедро дарує свою ясність найдрібнішій грані. Торжество світла таке повне, могутнє, таке потужне¹, що починаєш розуміти таємницю його життєдайної сили. І так до самісінького вечора розкошує буйне сонце. До самісінького вечора природа в інеї тішиться своєю чистотою та молодістю, а коли смеркає, то наче поволі пригасає сніг, пригасає іній.

Смеркло – і начебто поважчав іній на деревах, і вони тепер теж ледь-ледь поважчали. І, здається, вже не злетять догори фантастичною зграєю.

А потім, коли в небо викотиться повний місяць, то сніг знову грає білим сяйвом, знову холодним молоком розливається довкруг.

І тоді іній знову оживає.

Зацвів іній на всьому, замерехтів, засвітився. Але тепер його цвітіння інше, ніж удень. Тиху ніч, бездонне небо, чорно-голубу темряву подекуди пронизали погляди прибіжжених зірок. А тут, на землі, відчувається свято розквітлого інею.

Цвіте іній, осяяний місяцем, цвіте холодними квітами, і пелюсточки їхні пахнуть морозом. І немає, мабуть, зараз ніде кращих квіток, ніж квітки інею, що зріє не тільки на гіллі дерев, а й на білих полотнах снігів.

1. Прочитай текст. Це розповідь чи опис? Доведи свою думку.

2. Поділи текст на частини. Добери заголовки до кожної з них.

3. Знайди і прочитай образні вирази.

4. Спробуй намалювати дерева в інеї вранці, вдень чи ввечері. Розкажи, чим різнитимуться твої малюнки.

Анатолій Камінчук

ІНІЙ

Усі дерева в інеї –
У білому, у синьому,
Ростуть димки над хатами
Стовпцями волохатими.

¹ Потужний – могутній.

Гілки похитує вітрець,
Снігур сніжок покльовує,
А Морозенко-пустунець
Нам вікна розмальовує.

Петро Сингаївський

***

Все навколо ніби в самоцвітах.
Може, то й для мене зокрема
Білі-білі рушники на вітах
У саду розвішала зима?

І зоря ранкова злотом чистим
Рушники ті дивно вишива.
Навіть вітер ходить урочисто
Так, щоб не хитались дерева.

1. Прочитай вірш. Яку картину природи ти уявляєш?
2. Якими художніми засобами авторові вдалося зобразити чарівність зими?

Леся Українка

СПИТЬ ОЗЕРО...

Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба рипіла все: «Засни, засни...»,
І снилися мені все білі сні:
на сріблі сяли ясні самоцвіти,
стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
спадали з неба – білі, непрозорі –
і клалися в намети... Біло, чисто
попід наметами. Ясне намисто
з кришталю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди...

1. Прочитай вірші мовчки. Зроби олівцем їх розмітку.
2. Навчися виразно читати вірші вголос.
3. Розкажи, якою ти уявляєш собі картину, змальовану у вірші Анатолія Камінчука «Іній». Що спільного між цим віршем і твором Євгена Гуцала «Іній»?

4. А як змалював зиму Петро Сингаївський? Спробуй усно описати картину зими за віршем.

5. Вдома намалюй фарбами ілюстрацію до вірша Лесі Українки і влаштуй з друзями виставку малюнків.

Чи пробував хтось із вас писати вірші? Виберіть ті з них, що стосуються зими, й прочитайте у класі. Можна й інакше: попрацюйте в парах і спробуйте написати вірш про красу зими. А можна й просто пригадати й прочитати напам'ять ті вірші про зиму, які вчили у 3-му класі.

Розвиток мовлення

Єлла Белкіна

Картину «Зимова хата» написав відомий український художник-пейзажист Василь Гнатович Непий-пиво.

Давно це було. У селах під солом'яними стріхами стояли хатинки. Маленькі віконця, наче здивовані

оченята, поглядали на рідні подвір'я. Жили у тих хатинках наші прадідусі та прабабусі. Жили собі у злагоді тихо, неквапливо, особливо взимку.

Якось пізнім вечором йшов стежиною повз сільські подвір'я художник. Щойно впав сніг; він скрипів під ногами, переливався срібно-голубими барвами під місячним сяйвом.

Враз художник уповільнив ходу й зупинився, вражений тишею та красою зимового вечора.

Зупинився, прислухався, придивився. Побачив він «заквітчані» інеєм дерева, хатинку під пухнастою шалкою снігу, з-під якої блимали гарячі вогники віконець. Замилувався.

Помандрував його погляд за вогниками аж на самісіньку гору, де відпочивав втомлений роботою вітряк. І здалося йому, що хатинки танцюють повільний новорічний танок. Відчув художник мінливу тишу. Все затихло, не ворухнеться.

Золотавий місяць гоїдався, ніби наспівував пісеньку для зірочок: «Спи, моя зіронько, спи...».

Прийшов художник додому і намалював живописну картину чарівного сільського пейзажу.

- ❓ 1. Які почуття відчуваєш ти, коли дивишся на цю картину?
2. Спробуй визначити колір снігу.
  3. Спробуй уявити собі цей куточок села навесні, восени. Що ти побачив(ла) і почув(ла)?
  4. Подивись уважно на картину і додай до її опису щось своє, про що там не згадано.
  5. Склади свій опис картини «Зимова ніч» за таким початком: «Як гарно вночі взимку. Небо ...».

Ніна Бічуга

ЧОТИРИ РУДІ ЛИСИЦІ

Вітер надимав щоки і здмухував сніг з дороги. Здавалося, що асфальт ворухиться.

Ярko стояв біля водія в автобусі і йому було видно все навкруги; гостинець¹, укритий льодком, чорні во-

¹ Гостинець – большая дорога.

логі дерева, зустрічні машини, клаптик дуже синього неба. Біле поле з обох боків затискало автостраду і виглядало безкраїм та пустельним.

Їхати було важко. Колеса ковзали. Ярko бачив, як напружено заклакли на кермі шоферові пальці.

Раптом щось яскраве й гнучке випорснуло від білого краю поля до шляху.

– Спиніть, спиніть! – заволав голосно Ярko, і тої ж миті шофер якимось дивом загальмував на слизькому, зрадливому асфальті.

– Що таке? Що трапилося? – стривожилися пасажири.

Чотири малі лисиці з пухнастими, від самих лисиць пишнішими хвостами чимчикували через дорогу. Вони йшли одна за одною, зграбно переступаючи тонкими лапками, як по шнурочку. Здавалось, асфальт перетяла вогниста стежка. Лисиці йшли спокійно, поволі, наче знали, що автобус до часу не зрушить з місця, і тому зовсім не боялись.

– А бодай тебе! – вигукнув з жалем якийсь чоловік і сплеснув долонями з досади. – Тут би рушниця придалася!

Ярко з шофером презирнулись, шофер підморгнув Яркові, вони й без слів зрозуміли один одного, як це й належить справжнім чоловікам. Шофер ще якусь мить не рушав з місця, щоб не наполохати звірів і щоб Ярko міг подивитись у поле, вслід чотирьом вогнистим лисицям.

1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?
2. Якими були лисиці?
3. Чому шофер підморгнув Яркові?

Іванна Блажкевич

УЗИМКУ

Ой мороз який, мороз!
Всіх пташок проймає дрож.
Плачуть бідні горобці:
– Дайте нам зерна,
ців-ців

А синички-невеличкі
Просять:
– Дайте рукавички!
Снігурі сидять вгорі,
Заздрять¹ дуже дітворі:

¹ Заздрять – завидують.

– Вам, дівчатка
і хлоп'ятка
Тепло, бо у вас є хатка.
А у нас нема хатини
І на обід – ані зернини.

Як почув Василь
пташок,
Одягнув свій кожушок,
Взяв пшона і хліба
скибку¹

І на подвір'я вибіг
швидко.
І, здалось, мороз пропав,
Горобці защебетали,
І синичкам тепло стало.

Полетіли, хто куди:
Хто в ліси, а хто – в
сади.
Під корою на гілках
Будуть нищити² комах.

- ❓ 1. Прочитай вірш. Які почуття він у тебе викликав?
2. Яка його основна думка?
3. Чи можна вважати, що цей вірш написаний на ту саму тему, що й вірш Лесі Українки «Мамо, іде вже зима»?
4. Як ти гадаєш, чому пташкам стало тепліше?

За Оленою Цегельською

ПРИГОДА НА КОВЗАНЦІ

I

– Річка замерзла! Гей, лід на річці уже тугий! – на всі голоси перекликались хлопці й дівчатка, вертаючись зі школи.

– На лід, на лід, на річку, на ковзанку! – кликали друзів ті, які жили у передмісті, недалеко річки, що півколом оточувала мале містечко. Незабаром весела громадка, побренькуючи ковзанами, стрілася на льоду.

Спершу скраю то підскакували, то товкли лід закаблуками, пробуючи, чи досить сильний.

– Міцний! – кричали. – Сміло вперед.

І от почалась весела гульня. Хто на ковзанах, хто на самих підощвах, ковзались, аж любо. Спершу скраю, а

¹ Скибка – ломтик.

² Нищити – уничтожать.

потім щораз далі, ближче до середини. Льодяні штука-рі виконували різні фігури, збуджуючи подив.

У цьому розпалі й не завважили, що хвилинами лід аловіщо потріскує – трісь-трісь! – наче застерігає.

II

Найбільші штуки виконував Гринь, який необережно вихопився майже на середину річки. Забув, а може, й не знав, що пливуча вода річки посередині найбільш рвуча і найпізніше замерзає, що лід там найтонший.

Раптом він почув під собою аловіщий тріскіт – почув, що втрачає опір під ногами, що поринає вглиб, у крижану воду. Його охопив жах, і він закричав несамовито:

– Хлопці, я потопаяю! Ох, рятуйте! Подайте руку!

III

На щастя, в останній хвилині він встиг ще вхопитися руками за край льоду. Ба, але лід тонкий, ломиться йому під руками. Побачивши це й почувши крик, діти наче завмерли з переляку. Деякі почали

тікати з льоду, а дехто з більших хлопців кинувся Гриневі на рятунок. Та спинив їх старший Андрійко криком:

– Стійте! Ви його не врятуєте, а ще самі потопитесь, там лід тонкий.

Він десь-то читав чи чув, що коли не можна наблизитись до потопаючого на тонкому льоду, то треба йому подати якусь дошку чи жердку, щоб мав за що вхопитись руками. Миттю розглянувся за чимсь пригожим.

Ба, – а тут нічого, ні деревини, ні гіллячки...

А Гриневі вже вода підкошує ноги, ще хвилина – й потоне. Хвилина смертельної тривоги на всіх обличчях... Раптом погляд Андрійка впав на перевернений човен рибалки, дядька Миколи, що ще не встиг його схвати перед морозом. І блиснула щаслива думка:

– Гей, хлопці, перевернім човен гориверхи, суньмо по льоду, впоперек ріки, до Гриня. Швидше!

Мов тії мурашки, вони вхопили човна й посунули по льоду. Деякі вскочили в човен і стали скраю, для рівноваги, Андрійко спереду, в найвужчому кінці. Всі затамували в собі віддих: що то буде? Чи вдасться? І в душі моляться: «Боже, Боже, додай Гриневі сили, дай, щоб урятувався... Матінко Божа, допоможи!»

Андрійко схилився з човна і своїми міцними руками вхопив закостенілі руки Гриня.

– Тягніть човен на берег! – скомандував.

Всі потягнули човен і витягнули за човном Гриня на твердий лід. Ще мить – і небезпека минула. Всі діти зітхнули з полегшенням.

IV

А Гринь уже ледве дихав із напруги, холоду й переляку. Одяг на ньому мокрий – крижанів на зимовому вітрі. Андрійко скинув із нього ковзани й скомандував:

– Біжім якнайскоріше до найближчої хати!

Взяли Гриня за руки й хотіли бігти, але він так ослаб, що й рушитись не міг. Тоді одні взяли його попід пахви, а другі за ноги, і так понесли до хати дядька Миколи, що була найближче. А там уже й сам дядько, і дядина Ганна, й ціла рідня кинулись роздягати Гриня, розтирати його руки й ноги. Миттю дядина Ганна заварила чаю, поклала Гриня в ліжко й напоїла, а щоб зігріти, дядина обложила всього його пляшками з теплою водою. Всі діти стояли мовчки кругом ліжка та зі співчуттям поглядали на товариша: чи переживе він цю страшну пригоду?

За деякий час Гринь перестав тремтіти, заплющив очі й став спокійно дихати.

– Пст, тихо! – дядина Ганна приклала пальця до вуст. – Він спить, – буде жити, буде здоровий!

V

Радісно, гамірно побігли діти до батьків Гриня повідомити, що сталося. Мама Гриня зі сльозами на очах обняла Андрійка й сказала:

– Коли б не твоя швидка допомога й відвага, мій Гринь уже був би неживий. Спасибі тобі, що врятував мені сина.

- ?
1. Прочитай оповідання й розкажи про пригоду, що трапилася на річці.
  2. Як повели себе діти? Хто з них виявився організатором допомоги Гриневі?
  3. Чи сподобався тобі Андрійко? Чим саме?

Попрацюйте в парах.

4. Побудуйте діалог за змістом III частини оповідання.

Ігор Калинець

СНІГОВОРОДЬКИ

(Скорочено)

Ти любиш зиму? Та хто з дітей не любить зими! Земля покривається чистим і пухнастим снігом. І всюди, де тільки він випаде, обов'язково з'являються

Снігобородьки. Я й сам нічого про них не знав. І тільки недавно довідався від одного приятеля. Він родом з невеличкої, але симпатичної країни, яка називається Естонією. І там, в Естонії, кожної зими разом зі снігом з'являються маленькі кумедні чоловічки з великою білою бородою.

Вона в них така довга і пишна, що закриває все тіло - від голови до п'ят. І здається, що маленькі чоловічки - то сама борода. Тому їх називають Снігові Бородайки, Снігові Бороданчики, Снігові Бородульки, Снігові Бородачі або просто Снігобородьки. Вибирай ім'я, яке тобі до вподоби. Я думаю, що вони живуть і в наших краях, і коли тобі пощастить їх зустріти, ти обов'язково розкажи мені про це.

Огож, Снігобородьки такі маленькі, що ти міг би вільно їх брати на долоню. Та вони й самі інколи дітям вилазять на руки - і починають чудернацькі танці. Діти регочуть, аж пищать. І знаєш, чому? Довгі пухнасті борідки дуже лоскочуть долоні.

Снігобородьки літати не вміють. Але вони легкі, як сніжинки, і найменший вітрець може їх підхопити й понести. Тому особливо Снігобородькам подобаються заметілі, метелиці, завірюхи, хурделиці, віхоли, сніговії, хуртовини, хуги, сніговиці; тоді вони налітаються, скільки душі хочеться. Їм аби носитися, вертітися, танцювати, підскакувати.

Коли йде сніг, Снігобородьки тут як тут - ні холод, ні мороз їх не лякає, їм зовсім не холодно, бо густа борода, як тепле хутерко. Та й, крім того, як ти вже знаєш, вони дуже непосидючі: то веселяться, то підмітають сніг. А коли рухаєшся, щось робиш, то й не змерзнеш. У Снігобородьків чудові рожеві носики, над якими виблискують задерикуваті очка. У холоднечу носики червоніють. І чим більший холод, тим вони червоніші. З того, наскільки зачервоніли носи, можна визначити, який насправді мороз. Коли вже надто сильний, носики аж горять. Тоді Снігобородьки подібні на жмутик ватки, в яку ввіткнули ягідку

червоної калини. Снігобородьки люблять різні забави. Ото ховаються, коли діти санкуються чи ліплять сніговика, потім підкрадуться іззаду і покличуть: аго-о-ов! І тільки ти оглянешся, як вони махнуть бородою по снігу – і засиплють тобі і рот, і ніс, і очі сніговою порошею. І ти їх не встигнеш помітити. А вони тим часом утечуть, розсипаючи довкола дзвіночки сміху. Такі їхні жарти.

Коли із засніжених дахів нависають довгі бурюльки, Снігобородьки по них видряпуються на дах і звідти з'їжджають – і падають просто у снігові замети. Тільки обдасть снігом: бух-бух! І весь час танцюють, кружляють на підвіконні. І дивно, як їх ніжки не заплутуються у густій-прегустій бороді. А до танцю приспівують, може, отак:

Ми бородьки,
Снігові Бородьки,
славим сніг.
Ми співаєм,
пісню стрічаєм
сніг,
сніг.

Отої пісеньки я не чув, хоч вона мені нагадує пісеньку лісових дзвіночків, про яких Снігобородьки і не відають. Але я часто чув, як порипувало за вікном. Звідки я міг знати, що то порипує сніг під ніжками Снігобородьків, які, танцюючи, водять коло.

Або понамальовують на вікнах різні дивні малюнки: блакитні казкові ліси, срібні квіти і, можливо, самих себе, – коли уважно і часто придивлятися, то можна впізнати. А малювати мають чим! Бороди слугують їм за пензлі. І їхні малюнки, як сам деколи бачиш, – зі снігових зірочок, морозяних блискіток, льодяних кристаликів. Інколи в дуже тихі місячні вечори збираються вони чималим гуртом на підвіконня – і співають, взявшись за руки і похитуючись то в один, то в інший бік у такт співу, немов колядують. Чи не

доводилося тобі чути їхню тиху-претиху, чомусь сумну пісеньку? Адже вони такі веселі, пустотливі, забавні, а пісня сумна. Чого б то? Як ти гадаєш? Я забув запитати про це у приятеля. Чи заходять Снігобородьки через відчинені вікна в кімнату до дітей, я не знаю. Може, вони б радо завітали в гості, але вікна взимку дуже рідко відчинені, бо дорослі бояться простудити дітей.

Дуже погано Снігобородькам у вологу погоду. У дощові мокрі дні їхні пишні пухнасті бороди намокають, злипаються, стають важкими, кудлатими, кострубатими – їх жоден гребінець не візьме. То про які танці тоді балакати? Десь поховуються у снігових заметах – і ніхто не знає, що вони тоді роблять. Напевно, журяться, що зима не вічна, що прийде весна.

Ти любиш весну? Та хто із дітей не любить теплого сонечка, коли заплачуть бурульки, заспівають струмки, земля одягнеться травами і квітами, а дерева листям! То що тоді діяти Снігобородькам? Сніг підмітати, так снігу немає. І зникають кудись Снігобородьки. Може, разом із зимою відходять у холодні краї, на північ, де завжди сніг, мороз, крига. А може, знаходять сухі прохолодні печери і там розчісують один одному бороди і чекають зими.

1. Про кого розповів Ігор Калинець?
2. Кого тобі нагадують Снігобородьки? У якій країні існує казка про них?
3. Який характер мають Снігобородьки? А зовнішній вигляд?
4. Знайди й прочитай синоніми до слова *метелиця* й *крутиться*. Додай свої.
5. Спробуй намалювати Снігобородьків такими, як описано в тексті.

Ірина Жиленко

ВЕЧІР ГНОМІВ

Тишком-нишком, чапи-чапи,
в капелюхах, як гриби,
гноми шастають ногами, –
чапи-чапи, – сніг рипить...

Йдуть вони один за одним,
невдоволено сопуть,
сварять зорі, сніг, погоду,
і котів, і довгу путь.

Дуже добрий то народик.
Просто в них така вже мода:
добре вихований гном
мусить бути буркотуном.

Звісно, їм таки не з медом.
Ніч. Коти. Ще й мерзнуть вуха.
Червоніють між заметів
чудернацькі капелюхи.

У торбинках гноми ті
носять сонне кофстеті.
Лиш сишнуть в шибки віконні –
дітям сняться сни казкові.

В них носи – смішні, червоні,
і хода у них чудна.
Але ти не смійся, доню,
як побачиш їх з вікна.

То для них – страшна образа.
Пробурмочуть: – Що за емішки!..
І, розгнівані, одразу
перетворяться на шишки.

Тишком-нишком,
тишком-нишком...

Прочитай вірш і скажи, що спільного між ним та опові-
данням Ігоря Калинця «Снігобородьки».

Леонід Глібов

ЗИМОВА ПІСЕНЬКА

Зимонько-снігурочко,	Рівненько, гладесенько
Наша білогрудочко,	Срібненьким сніжком.
Не верти хвостом,	Ми повибігаємо,
А труси тихесенько,	Снігу накачаємо

Купу за садком;
Бабу здоровенну,
Уночі страшенну,
Зліпимо гуртом.
Зробим очі чорні,
Рот і ніс червоні –
Буде як мара¹.
День і ніч стоятимо,

Вовка проганятиме
Від свого двора.
Гляне ясне сонечко
В весняне віконечко,
Бабу припече;
Де й мороз той дінеться,
Геть від баби кинеться,
З ляку утече!

1. Прочитай вірш мовчки. Хто його написав? Що ти знаєш про цього поета?
2. Як поет ставиться до зими? З чого це видно?
3. Від імені кого поет звертається до зими? Про що просять діти?
4. Подумай, з якою інтонацією і в якому темпі треба читати цей вірш спочатку і в кінці. Чому?
5. Прочитай вірш уголос, дотримуючись потрібної інтонації і темпу.
6. Вивчи вірш напам'ять.

Розвиток мовлення

Розкажіть, чи доводилось вам з друзями ліпити снігову бабу. Як саме ви це робили? Які смішні історії при цьому траплялися?

Розгляньте малюнок на стор. 98. Колективно складіть текст-розповідь за його змістом та власними враженнями від зимових ігор за таким планом:

1. Зимовий день (опис).
2. На дитячому майданчику (або: На майданчику в парку).
3. Ліпимо снігову бабу.
4. Ось і готовий сніговик.
5. Не сумуй без нас.

¹ *Мара* – призрак, привидение.

Перевір себе

Закінчено велику тему. Як вона називалася?

Які оповідання, вірші, казки зимової тематики тобі особливо сподобалися? Хто їх автор?

Які вірші ти знаєш напам'ять?

З яких поетичних творів ці рядки:

1. Чи вдома, вдома господар дому? ...
2. Ліс під інеєм дріма,
По землі іде зима...
3. Все навколо наче в самоцвітах...
4. Спить озеро, спить ліс і очерет...

Хто автори цих віршів?

Езоп

ХВОРИЙ ВОРОН

(Байка¹)

– Не плач, а краще молися за мене богам, – говорить хворий ворон своїй матері.

– Який же бог тебе помилує, дитятко, – відповідає мати, – у кого з них ти не крав жертвенного м'яса?

У кого в житті багато ворогів, той у біді не знайде жодного друга.

🔍 Яка основна думка байки? Знайди рядок, у якому вона висловлена.

Байка – один з найдавніших творів словесного мистецтва. Ще в давнину в Греції байки складав раб, якого звали Езоп. Він не міг висловлювати свої думки прямо, бо це було небезпечно для нього, і тому вдавався до розповіді, сповненої натяків і недомовок.

Пізніше байка стала відомою у всьому світі. За її допомогою люди намагалися дати відповідь на запитання, як слід поводитися в цьому великому і складному світі.

Байка часто закінчується коротким висловом, у якому розкривається основна думка, тобто мораль байки.

УКРАЇНСЬКИЙ БАЙКАР

Леонід Іванович Глібов – відомий український байкар. Народився він у чарівному краї – на Полтавщині. Змалку кохався в природі, любив квіти та інші рослини. Його навіть нарекли за це жартома «квітковий король».

¹ Байка – басня.

Леонід Глібов був надзвичайно скромною людиною. Його товариші по службі навіть не здогадувалися, що він пише байки, в яких висміює хвальків, нероб, жапуг тощо, та складає вірші про красу рідної природи.

Леонід Іванович надзвичайно любив дітей і написав для них понад 50 віршованих творів: загадок, жартівливих пісень, віршів.

🔗 Прочитай текст. Про кого в ньому розповідається? Що саме? Розкажи.

Леонід Глібов

КОНИК-СТРИБУНЕЦЬ

(Байка)

У степу, в траві пахучій,
коник, вдатний молодець,
і веселий, і співучий,
і проворний стрибунець
чи в пшениченьку, чи в жито,
досхочу¹ розкошував
і ціліснькеє літо,

¹ Досхочу¹ – вдоволь.

не вгаваючи¹, співав.
Розгулявся на всі боки,
все байдуже, все дарма...

Коли гульк! – аж в степ широкий
суне злючая зима.

Коник плаче, серце мліє,
кинувсь він до Мурав'я:
– Дядьку, он зима біліє!
От тепер же згину я!

Чуєш – в лісі ворон кричає,
вітри буйнії гудуть?
Порятуй, порадь, земляче,
як це лихо перебудуть!

– Опізнився, небораче², –
одказав земляк йому, –
хто кохав життя ледаче –
непереливки³ тому.

– Як же в світі не радіти?
Все кругом тебе цвіте, –
каже коник, – пташки, квіти,
любє літечко на те.

Скочиш на траву шовкову –
все співав би та співав. –
На таку веселу мову
Муравей йому сказав:
– Проспівав ти літо боже, –
вдача⁴ вже твоя така, –
а тепер танцюй, небоже,
на морозі гопака!

1. Яким був Коник? Що він любив над усе?
2. Чому так злякався Коник зими?
3. Яким був Муравей? Чому він не допоміг Коникові?
4. Кого мав на увазі байкар, описуючи Коника і Мурав'я?

¹ Не вгаваючи – не переставаю.

² Неборак – бедняга.

³ Непереливки – не до шуток.

⁴ Вдача – характер.

5. Яка основна думка (мораль) цієї байки? У яких рядках вона виражена?

Попрацюйте в парах.

6. Прочитайте приказки. Поміркуйте над їх значенням і спробуйте скласти байку за однією з них. Приказку ж використайте як мораль складеної байки.

1. Письменний бачить поночі більше, як неписьменний удень.
2. Два хитрих одного мудрого не переважають.
3. Більше вір своїм очам, а не чужим речам.
4. Коли страшиш, сам не бійся.

Іван Світличний

БЕЗКІНЕЧНИК

Кури в полі сіють просо,
Як заведено давно.
А півні те просо скосять,
Зрешетують на пшоно;
Із пшона наварять каші
Жовторотій дітлапні,
Виростуть курчата наші,
Стануть кури та півні –
І почнеться все спочатку,
Все спочатку по порядку:
Кури сіятимуть просо,
Як заведено давно;
А півні те просо скосять,
Зрешетують на пшоно;
Із пшона наварять каші
Жовторотій дітлапні;
Виростуть курчата наші,
Стануть кури та півні –
І почнеться все спочатку,
Все спочатку, по порядку:
Кури сіятимуть просо...

1. Чому так названо вірш?
2. Чи подобається тобі читати такі вірші-безкінечники?
3. Чи можна назвати цей вірш небилицею? Чому?

Тамара Коломієць

ДІДІВ ОБІД

Казку хочете смішну?
 Зараз я її почну:
 Жив на світі сивий дід,
 На плиті варив обід.
 На кривий ослін сідав,
 Що зварив, усе з'їдав.
 Горщик мив і миску мив,
 На плиті обід варив...

Ой і хитра казка ця,
 Бо не видно їй кінця.
 Доки дід на світі житиме,
 То усе обід варитиме.

1. Яка частина вірша нагадує безкінечник?
- Попрацюйте в парах.
2. Продовжіть поданий нижче вірш так, щоб вийшов безкінечник.

Оляна Рута

БЕЗ КІНЦЯ-КРАЮ

Жив на світі мухоморчик,
 Полюбив його горобчик,
 А горобчика – суничка,
 А суничку – полуничка.
 Полуничку – я...

Василь Шевчук

НЕВИЛИЦЯ

Річка вгору повернула.
 Всівся коник на гарбу¹.
 Жаба бушла проковтнула

¹ *Гарба* – арба, воз.

Й полетіла на вербу.
За котом погнались миші,
Ніби так завжди було.
І, нарешті, очманівши¹,
Сонце ввечері зійшло.

1. Прочитай вірш і подумай, чому він так названий.
2. Пригадай вірші-небилиці, з якими ти ознайомився(лась) у 3-му класі. Хто їх автор?

Ігор Січовик

СМІХОТА

Кішка вивела курчат,
Квочка миє кошенят.
Песик їсть пахуче сіно,
Гавка коник на людину.

Щука під кущем живе,
Заєць річкою пливе.
Дощик грає на сопілці,
Хлопчик миє шубку білці.

¹ Очманівши – одурев.

Груша йде до магазину.
Таня впала у корзину.
По дорозі цап повзе,
Капустину жук гризе.

Вуж літає угорі,
Шпак ночує у дворі.
Доки я хвоста чесав,
То кіт вірша дописав.

1. Чому так названо вірш? Що в ньому не так?

Попрацюйте в парах.

2. Спробуйте самі скласти твір-небиличку. Для цього прочитайте уважно поданий нижче вірш і зробіть з нього *
небиличку.

Леопард спіймав ягничку.
Бегемот жує травичку.
Мавпа скаче по гілках.
Ефа¹ повзає в пісках.
На крижині два моржі.
На болоті два вужі.

Перевір себе

Що тебе зацікавило під час вивчення цієї теми?

З якими видами віршованих творів ти ознайомився(лась)?

Що ж таке байка і хто писав байки в Україні? Що ти знаєш про Лесюда Глібова? Які його вірші знаєш? Розкажи один з них нвпам'ять.

Спробуй розповісти, що таке вірші-небилиці, вірші-безкінечники.

* Ефа – отруйна змія.

Дмитро Павличко

ВЕСНА

До мого вікна |
Підійшла весна. |
Розтопилася на шибці |
Квітка льодова. ||
Крізь прозоре¹ скло
Сонечко зайшло
І поклато теплу руку
На моє чоло².

Видалось мені,
Що лежу я у сні.
Що співає мені мати
Золоті пісні,
Що мене торка³
Ніжна і легка,
Наче те весняне сонце,
Мамина рука.

- ❓ 1. Прочитай вірш мовчки. Чому автор порівнює мамину руку з весняним сонцем?
с 2. Поміркуй, яким тоном треба читати вірш уголос. Чому?
3. За поданим зразком зроби олівцем розмітку вірша до кінця й виразно прочитай його уголос.

¹ Прозоре - прозачное.

² Чоло - лоб.

³ Торкати - прикасаться.

СТЕПОВИЙ СОЛОВЕЙКО

Коли я приглядаюся до цієї співливої пташки, мені здається, що вона безмежно закохана в наші українські лани. Бувають випадки, коли ще в нас лежать сніги, коли ще ночами тиснуть дошкульні морози, а вона вже в небі розсипає свої пісні, ніби срібні дзвоники.

«Дорогі, милі мої, та чого ж ви так рано прилетіли? Де ж ви притулитесь? Де знайдете їжу?» – думаю собі. А їм хоч би що! Співають собі там, у блакитному океані.

Коли я простежив за ними, то виявилось, що вони досить винахідливі.

Перш за все в полях ще чимало ожередів¹ соломи, де вони знаходять собі їжу й захисток від холоду. Крім того, з сонячного боку на скибах ріллі² на горбах є відталини, де вони теж ховаються від холоду, знаходять торішні зёрна.

¹ Ожереди – стога.

² Рілля – пашня, пахота.

Збігає ще кілька днів, сонце ще більше пригріває, сніги не витримують, збігають водами, земля розкривається у всій своїй красі, і жайвороння «б'є» своїми піснями з іще більшою силою.

Не раз я дивувався, як така маленька пташка летить так високо в небі, співаючи. Десять, п'ятнадцять, двадцять хвилин безупинно ллється жайворонкова пісня без найменшої перерви, ніби він на скрипці грає чи на якомусь іншому інструменті, якому не потрібно дихання.

1. Чому жайворонка названий степовим соловейком?
2. Як описано спів жайворонка? З чим порівнюється його пісня?
3. З чого видно, що авторові оповідання дуже подобається ця пташка?

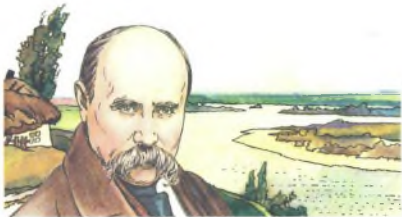
ОЙ, ЧОГО ТИ, ЖАЙВОРОНКУ

(Українська народна пісня)

– Ой, чого ти, жайворонку,
Рано з вирію вилітає?
Ще по горах сніженьки лежать,
По долинах криженьки стоять.

– А я тії сніженьки
Крильцями розмечу,
А я тії криженьки,
Ніжками потопчу.

1. Прочитай народну пісню. Як вона побудована?
2. Навчись виразно читати.
3. Вивчи вірш напам'ять.

Галина Комарова

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(Скорочено)

Не на шовкових пелюшках,
Не у величному палаці –
В хатині бідній він родивсь
Серед неволі, тьми і праці.

Нещасна мати сповила
Його малого й зажурилась...
І цілу віченьку вона
За сина-кріпака¹ молилась.

І Бог почув молитву ту,
І дав душі убогій силу,
І в руки хлопцеві вложив
Співецьку чародійну ліру².

І виріс він, і кобзу взяв,
І струн її торкнувсь рукою –

¹ Кріпосництво – державний устрій у царській Росії, який поширився й на Україну після її приєднання до Росії. За цього устрою земля й селяни належали багатим поміщикам (від слова «поместье»), були невільниками, кріпаками.

² *Співецька чародійна ліра* – тут: талант поета.

І пісня дивна полилась,
Сповита вічною тугою.

В тій пісні людям він співав
Про щастя, про добро, про волю,
Будив зі сну, пророкував
Їм вищу і найкращу долю.

Що ти дізнався(лась) про Тараса Шевченка з вірша
Галини Комарової?

За Оксаною Іваненко

ТАРАСОВІ ПІСНІ

Коли я була зовсім малою, отакою, як ви зараз, у нас удома дуже любили співати. Зберуться після роботи літнім вечором під свято і співають.

Я знала, що завжди наприкінці співатимуть дідові улюблені пісні «Реве та стогне Дніпр широкий», «Заповіт».

Ми жили далеко від Дніпра, але з самого малку я уявляла собі, який він широкий, могутній, і вночі, під час бурі, реве та стогне і піднімає високі хвилі. А закінчувалась пісня тихо-тихо, і дід завжди трохи піднімав руку, щоб співали тихо, наче вже буря скінчилась, і все засинало. Я дуже любила цю пісню. А коли співали «Заповіт», мені ставало сумно і трохи страшно. Я уявляла високу гору над Дніпром і звідти ген-ген далеко видно: лани, річки, всі міста і села. І хтось це все бачить, кличе, щоб люди повставали, порвали кайдани, і просить, щоб його не забували.

Я запитала дідуся:

– А хто це просить «І мене в сім'ї великій...»?

– Хіба ти не знаєш? – здивувався дід. – Це просить той, хто написав цю пісню, а написав її Тарас Шевченко, наш Кобзар.

Великий портрет Шевченка висить у нас над столом. Поет немов дивиться на мене, завжди уважно, лагідно і сумно.

– Це він написав «Заповіт», «Реве та стогне...» і ще багато віршів, – сказав дід. – Їх люблять, бо поет кли-

кав народ боротися з панами, хотів, щоб усі люди були вільними.

1. Прочитай текст. Розкажи, про кого і про що в ньому розповідається.

Попрацюйте в парах.

2. Побудуйте діалог за змістом тексту.

Тарас Шевченко

РЕВЕ ТА СТОГНЕ ДНІПР ШИРОКИЙ...

Реве та стогне | Дніпр широкий, |
Сердитий вітер завива, |
Додолу¹ верби | гне високі, |
Горами хвилі підійма. ||

І блідий місяць | на ту пору |
Із хмари | де-де² виглядав, |
Неначе човен | в синім морі |
То виринав, | то потопав. ||

Ще треті півні | не співали, |
Ніхто | ніде не гомонів, |
Сичі³ в гаю перекликались, |
Та ясен | раз у раз скрипів. ||

1. Прочитай вірш мовчки. Уяви собі картини, зображені в ньому.
2. Навчися виразно читати вірш, виконуючи такі поради:
- а) виділи слова з логічним наголосом;
  - б) першу строфу читай суворо, голосно, енергійно, щоб твої товариші уявили картину буряної ночі на Дніпрі;
  - в) другу строфу читай повільніше, м'якше, тихіше, надаючи своєму голосу таємничості;
  - г) третю строфу читай ще тихіше, поступово знижуючи тон до кінця вірша.

¹ Додолу – к земле.

² Де-де – чуть-чуть.

³ Сичі – сови.

Встала весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...

? Як зображена весна у вірші? Що вона зробила?

Тарас Шевченко

Дивлюсь – аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють¹,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі

Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!

- ? 1. Які почуття висловив у цьому вірші поет? Як ти собі уявляєш описану ним картину природи?
2. У яких рядках передано вічність життя?
3. Яким голосом і в якому темпі треба читати цей вірш. Чому? Спробуй прочитати вірш уголос, передаючи захоплення красою природи рідного краю.
4. Удома намалюй фарбами картину природи, створену Тарасом Шевченком за допомогою поетичного слова.
5. Один з віршів Шевченка вивчи напам'ять.

¹ Мріють – тут: ледве видніються.

БЕРЕЗЕНЬ

Гарний сьогодні видався день. Яскраве березневе сонечко голубить зір. На душі від того весело й святково. Бабуся повитягали з-під припічка всілякі вузлики, передивляються їх. Чого там тільки нема! Он найжачилось насіння моркви, плескатіють бубки огірків, крадькувато визирають темно-коричневі клубочки бурякової розсади, дрібніють мачинки цибулі та щавлю...

– Бабусю, чого це ви так рано взялися за насіння? – запитую з подивом. – Ще ж не вся земля розмерзлася.

– Воно-то так. Але ж незабаром земля стужавіє. Одразу скільки роботи прибавиться: скопувати грядки, садити й сіяти. А перед тим як висівати розсаду, треба вже знати, чи справно вона перезимувала, чи гарно простатиме. Отож задалегідь і перевіряють, яка вона.

– А як це зробити?

– Ось візьму з кожного вузлика по пучці розсади, замочу її у воді. За тиждень-другий вона мусить обов'язково набубнявіти. Та й час уже не такий ранній, як тобі здається. Вісімнадцятого березня день почне переважувати ніч. А коли надійде теплий Олексій, то, кажуть, розсаду в хаті посій.

– А коли ж Олексій наступає?

– Він завше дотримується одного числа – тридцятого березня. На теплого Олекси пасічники вже мусять винести в сад вулики, щоб бджоли зробили обліт. А для цього потрібне тепло. Тому й теплим його назвали.

За роботою незчулися, як у хату дідусь зайшов.

– З Новим роком вас, добрі люди!

Я здивовано глянув на нього. З якої це нагоди?

– Ви, дідусю, – кажу сміючись, – переплутали пори року. Весна ж надворі!

Він усміхнувся, але ні слова не сказав у одвіт. Натомість пішов до лави, сів біля вікна. Потім зняв шапку, розстебнув гудзики на кожушині:

– Вже, мабуть, прийшла пора ховати у скриню світу.

Бабуся лукаво подивилися на спітніле дідусеве обличчя й мовили дотепом.

– Казала баба: «Перебула січень і мічень, а на марець виставлю палець!» – та й у березні замерзла. Що б хто не казав, а буває, чоловіче, март – за всі місяці варт.

– А я скажу по-іншому, – не вгаває дідусь, – березень уночі хоч і тріщить, зате вдень плющить!

– З марта, Тарасе, тепла, як з мачухи добра. Березоль сам собі невірен – то засміється, то заплаче...

– Воно-то так, – завагався дідусь, але тут же виправдався: – Тільки січень хоч і лютує, а лютий бушує, проте в марці всяко буває – він на літо повертає. У березні вже щука-риба може хвостом лід розбити.

– Вдень, мо, і розіб'є, але вночі, дивися, й примерзне, бо в березні більше снігу, ніж дощу!

– Еге-е, – хитрує дідусь, – від одного березневого дощу земля квітне. Бо коли марець спочатку хмарний, а в середині болотний, – хліб буде намолотний!

Я підходжу до дідуса.

– Скажіть, як правильно буде – березень, березіль чи март? – запитую, щоб продовжити розмову про походження місяців.

Дідусь бере мене за плечі й похитує головою.

– Ти ба, який хитрий, – здогадався одразу. – Гарзд, про це ми поговоримо. Краще розтолкуй мені, чому ти засумнівався, коли сьогодні привітав вас з Новим роком? Певно, подумав, що пожартував старий... Так ось, хлопче, запам'ятай: наші далекі пращури зустрічали Новий рік не в січні, а в березні.

Наші пращури – язичники – були ревними прихильниками природних явищ. За богів їм слугували місяць, сонце, блискавки, зірки... З глибокою шанобою вони ставились до дерев. Найсвятішим вважався дуб.

Оскільки природа пробуджувалася весною, то і Новий рік мав починатися в березні. Саме в цей час випало ще й рівнодення – між 17 і 18 березня. До речі, 20 березня настає також астрономічна весна.

До цієї дати жінки випікали «жайворонків» і «голубків» з тіста. Ними обдаровували дітей. Тримаючи в долонях печиво, вони в обід вибігали на околицю села і наспівували:

Пташок викликаю
З теплого краю:
– Летить, соловейки,
На нашу земельку,
Спішіть, ластівоньки,
Пасти корівоньки!

Подібний обряд влаштовували і на Стрітення. Щоправда, тоді «жайворонків» виносили лише в садки; у березні ж обрядовим печивом «закликали» птахів на всіх довколишніх луках та левадах.

Разом з дітьми виходили зустрічати весну й дорослі. Всі ставали в коло й дослухалися, коли заспіває вівсянка. Саме ця птиця найпершою прилітала з вирію.

Якщо хтось чув її голос, то сповіщав присутніх: «Як звеселилась вівсянка – кидай сани, бери віз, викинь шубу, з печі злізь!»

По-різному називали в Україні перший місяць весни. Латинське слово «март» вийшло з активного вжитку лише в ХІХ столітті. Його замінило сучасне – «березень». Вживали також назви «березоль» та «березіль». Виникли вони з двох слів – береза і зола. Саме під цю пору селяни вирубували в лісах березові гаї. На звільнених площах сіяли зерно. Зрубані дерева спалювали, щоб отримати золу, тобто попіл. З нього виготовляли скло.

У деяких областях України були й інші назви. Серед них найвідоміші – сочень, соковик, новолітець, полютий, марець...

1. Прочитай текст, поділи його на частини й добери заголовки до кожної з них.
2. Що цікавого довідався малий Василько від дідуся? А від бабусі? А що цікавого дізнався(лась) ти?

3. Чим цікава мова бабусі й дідуса? Чому вона така багата на приказки?
4. Назви приказки, вжиті у тексті. Як у них відображено спостереження народу за природою у березні?

🔗 **Попрацюйте в парах.**

5. Побудуйте діалог за змістом розповіді дідуса.

Ганна Чубач

ПОВЕРНУЛИСЯ ГУСОНЬКИ РАНО...

Повернулися гусоньки рано,
А земля ще у біле убрана.
Повернулися гуси додому,
Принесли з моря краплю солону.
Посідали і мовчки голосять –
Позамерзали ніженьки босі.
Ой ви гуси, гусеняточка сірі,
Чом так рано
Сюди прилетіли?
Гуси низько голівоньки хилять,
Гуси тихо у відповідь квилять:
«Як журитися в краї чужому,
Краще мерзнуть у рідному домі».

1. Прочитай вірш і скажи, чим він нагадує народну пісню.
2. Яка основна думка вірша?
3. Зроби розмітку і навчись виразно читати його.
4. Вивчи вірш напам'ять.

Павло Грабовський

ВЕСНЯНКА

Зійшли сніги, шумить вода,
Весною повіва,
Земля квіточки викида,
Бує травка молода,
Все мертве ожива.

Веселе сонечко блищить,
Проміння щедро лле;
Гайок привітно шелестить,
Неначе кличе пригостить,
Струмочок виграє.

Іван Франко

ГРІЄ СОНЕЧКО

Гріє сонечко!
Усміхається
Небо ясне,
Дзвонить пісеньку
Жайворончок,
Затонувши десь
В бездні-глубіні
Кришталевого¹
Океану...

- 1. Прочитай «Веснянку» Павла Грабовського та «Гріє сонечко» Івана Франка.
2. Яким настроєм сповнені ці вірші?
3. Яким тоном їх слід читати? Спробуй голосом передати поетичний малюнок віршів.

¹ Кришталевий – хрустальный.

Єлла Белкіна

Картину «Початок весни» написав відомий художник-пейзажист Вітольд Каєтанович Б'ялиницький-Віруля.

Його художні роботи неодноразово одержували високі нагороди. За одну з них він був удостоєний звання Академіка живопису.

... Чи бачили ви, як починається весна?

Після довгої зими раптом щось у природі змінюється. Навіть одразу не збагнеш, що відбувається. Повітря здається прозорішим, небо голубішим, сонце теплішим. І ти розумієш, що то – перший подих весни. У відчинене ранком вікно вривається свіжий вітер і ніби шепоче: «Прокидайся, весна іде».

Придивись, як про цей ранок, про блакитне весняне небо, трохи хвилюючись, розповідає фарбами

художник. Стрункі тоненькі берізки завмерли в очікуванні тепла і сонця. Але вони вже відчують його легенькі дотики й тріпочуть, злегка погойдуючись. Здається, берізки стиха шепочуться між собою.

Ранок, довгі тіні лягли на сніг, ніжаться і не помічають, що з плином часу стають все коротшими.

Голубі тіні, сріблясто-блакитний сніг, синя річечка і небо, що переливається від зеленуватого до глибокого синього кольору, — мають викликати у нас відчуття холоду, смутку. Але бринить у душі радісна пісня, легені переповнюються свіжим повітрям, з вуст зриваються слова:

Ой весна, весна
Днем красна...

- Напиши за планом твір про весну як про свою улюблену пору року, додаючи до опису живописної роботи те, про що не сказано.

План

1. Весна прийшла (повітря, небо, дерева).
2. Крига скресла (голубинь річки і неба).
3. Почуття, що народжуються під час розгляду картини.

Перевір себе

Який знаменний день відмічають в Україні 9 березня?

Що ти знаєш про Тараса Шевченка?

Які його поетичні твори ти знаєш? Які з них можеш прочитати напам'ять?

З твору якого автора ти довідався про звичай закликати весну?

Які поетичні твори про весну ти знаєш? Розкажи один з них напам'ять.

ЛЕЛІЧКА ВЕСНА

Найбільше Данилко любить ту пору, коли небо ясно вкривається пташиними зграями.

Як стануть крижкими льоди, як зажебонять струмки, як задзвонить у ринвах, знає Данилко: уже скоро вертатимуться з вірію птахи.

А цього разу він і не помітив, як усе почалося.

Здається, ще вчора повисло над землею німе й морозне, геть безхмарне небо. І на ньому – ніде нічого. Ніякої весни не видно було. А тут раптом десь вона взялася. От чудеса!

Ішов Данилко вулицею. Радий, що в нього вже грип скінчився. Мріяв, як улітку в ставку досхочу накупається, і несподівано почув знайомі звуки.

Озирнувся навкруги й побачив: уже давно – не зима.

На чорному гіллі дерев з'явилися маленькі бруньки. І коли це вони там узалися?

Струмки ніде не бігли, бо зима була безсніжна. Тільки морозами тріщала. Ось тому Данилко й не побачив, коли вона минула.

А ті звуки, які він почув, були пташиними голосами з неба.

Данилко підняв очі догори й заглянув, що небо все всіяне птахами. Крилами, як прапорцями, вимахують і щось вигукують, вигукують... Мабуть, раді, що повернулися додому з далеких країв.

Тато казав, що їм у теплих краях добре, але вдома ще краще. Якби не холодна зима, то нікуди вони звідси не летіли б. Не кидали б напризволяще гнізда. Повертаєшся з теплих країв, а його вже хтось зайняв...

Хіба такого не буває?

Буває. Ще й як буває. Данилко не раз чув такі розповіді.

Птахам після важкої дороги відпочити у гнізді треба, а їм доводиться воювати з нахабою, що захопив чуже житло.

Данилко довго стояв і дивився в небо, яке здавалося пташиним морем. Бо в ньому повсюдно хлюпали крила. І не тільки він один стояв задивлений у ту живу височінь. Багато людей зупинялося й замирало, ніби біля екранів телевізорів.

Коли Данилко прийшов додому, то побачив у дворі тата й маму. Вони загукали йому:

– А в нас новина!

І він одразу ж побачив: лелеки.

Як два літаки над аеродромом, кружляли вони над подвір'ям, тільки жовті дзьоби поблискували.

Потім лелеки плавно опустилися на гніздо й радісно заклекотили. І їм відповів бадьорим гавкотом Сірко, що вискочив із будки й теж побачив цю новину.

– Нарешті вони прилетіли, – сказав Данилко. – Без них так нудно!

– А й справді, – погодилася мама. – Без них наче чогось не вистачає у дворі...

– Оце вже нарешті весна, – промовив тато. – Лелеча весна.

– Ага, лелеча весна, – повторив Данилко. Йому сподобались такі слова. Бо він дуже любить і весну, і лелек...

1. Як змалювано приліт лелек? Що ти про них довідався(лась)?
2. Чому весну називають «лелечою»?

Леся Українка

УЖЕ ВЕСНЯНЕ СОНЦЕ ПРИПІКАЄ...

Уже весняне сонце припікає,
уже сон-трава перецвітати стала,
от-от зозулька маслечко сколотить,
в червоні черевички убереться
і людям одмірятиме літа.
Вже з вирію поприлітали гості,
он жовтими пушинками вже плавають
на чистім плесі каченята дикі...

1. Чи сподобався тобі цей вірш? На які ознаки весни звернула увагу поетеса?
2. Чи передано в цій поетичній картинці природи любов поетеси до рідного краю? З чого це видно?
3. Які ще вірші Лесі Українки тобі запам'яталися?
4. Подумай, яким тоном і в якому темпі треба читати цей вірш. Зроби його розмітку і прочитай уголос.
5. Вивчи вірш напам'ять.

ІВАН ЯКОВИЧ ФРАНКО

За Михайлом Коцюбинським

Перед вами портрет Франка... Високе чоло, сірі, трохи холодні очі, енергійно зачерчене підборіддя. Рудувате волосся непокірливо пнеться, вуса стирчать. Скромно одягнений, тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить – вас здивує. Вам стане тепло і ясно од його очей, а його мова здається не словом, а сталлю, що б'є об кремій і сипле іскри.

Під сільською стріхою, в хаті коваля Якова, народився Іван Франко. Сільська дитина росла серед природи. Мале хлоп'ятко по цілих днях бігало по полю, поміж високих лопухів, понад гірською річечкою з високими берегами. І все, що воно бачило, здавалось йому таким прекрасним, чудним і незрозумілим. Чому сонце таке маленьке, коли казали, що воно велике? Чи в небі вирізана така маленька дірка і через те не видно цілого сонця? Чим люди бачать і чим вони чують? Йому здається, що все те чоловік робить ротом. Дитина розкриває й закриває рота, заплющує

очі, затулює вуха – скрізь додивляється, над усім думає. Біга по полю, пасе гуси – і думає.

Коли Іванові минуло 6 років, батько посилає хлопця до школи, в сусіднє близьке село. Тяжка там була наука! Все там було чудне, незвичайне, якісь таблички з гачками та закарлючками. Учитель не стільки вчив, скільки крутив за вуха та бив по плечах. Школярі щось кричали, а Іван нічого не розуміє. «А-баб-ба-га-ла-ма-га...», – хором читають діти склади. «А-баб-ба-га-ла-ма-га...», – кричить вкупі з ними малий Франко, а сам нічого не розуміє.

Проте незвичайно здатна дитина навчилася у сільській школі читати й писати по-українському, по-польському і по-німецькому.

Перші спроби писати – віршем і прозою – відносяться ще до тих часів, коли Франко був у гімназії. Скінчивши гімназію, молодий Франко поїхав до Львівського університету.

Важким і складним було подальше життя Івана Франка. Зазнав він і арештів, і еміграції. Став академіком, відомим у всьому світі письменником.

Чимало творів написав Іван Якович для дітей. Серед них добре відомі тобі народні в обробці Івана Франка казки «Ріпка», «Лисиця та Журавель», а також ті, які ти ще прочитаєш. Це і «Коли ще звірі говорили», «Засць та їжак», «Фарбований Лис» та багато-багато інших казок, оповідань, поем.

1. Розкажи, хто такий Іван Франко. Яким він був у дитинстві? Де і як навчався?
2. Які казки Івана Франка ти читав? Розкажи про них.
3. Які вірші Івана Франка пам'ятаєш?

Попрацюйте в парах.

4. Побудуйте діалог за змістом прочитаного тексту.

Іван Франко

ДИВУВАЛАСЬ ЗИМА

Дивувалась зима,
Чом це тають сніги,

Чом льоди скресли всі
На широкій ріці?..

Дивувалась зима,
Як посміли над сніг
Проклюнутись квітки
Запахуці, дрібні?

А найдужче над тим
Дивувалось зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема.

1. Як ти гадасш, у чому сила весни?
2. Подумай, які почуття треба передати, читаючи вірш
уголос. Яку інтонацію і який темп обрати? Спробуй.

Іван Франко

ЗАЄЦЬ ТА ЇЖАК

Був собі їжак.

Якось вийшов він раненько зі своєї домівки поди-
витися на білий світ.

Вийшов та й каже сам до себе:

– А піду лишень у поле – подивлюся, як там моя
морква та буряки.

Та й пішов.

Іде собі та пісеньку мугикає.

Коли виходить із-за куща заєць. Тоді саме він у
полі оглядав свою капусту, чи велика виросла.

– О, – каже їжак, – хто прудкий, то вже й на ниві!

– А ти, – заєць йому, – все кривуляєш, криволапку!
І батьку твій криволапко, і дід криволапко був. Такий
увесь твій рід, і ти такий!

Їжак дивом здивувався, що на своє добре слово
дістав таку нечемну одмову, що й батька його й діда
лихійм словом пом'янули.

От він зайцеві і каже:

– Ти, – каже, – мене береш на сміх? А можеш нав-
випередки? Побачимо, хто кого пережене!

Засць як зарежоче:

– Ти? Наввипередки? Зі мною?!

А їжак спокійно:

– А так, із тобою.

– Ну, добре, – засміявся засць. – Давай бігти.

– Ні, – каже їжак, – ще ні. Я піду додому, скажу жінці, нехай знає, куди я пішов.

А засць і тому радий, бо він був голодний, то думав собі: «І це мені добре: попоїм капусти – краще бігтиму».

Та й пішли кожен до своєї хати.

Приходить їжак додому та й каже до жінки:

– Знаєш, жінко, який мені клопіт?

– Який, чоловіче?

– Мушу з зайцем бігти наввипередки.

Та й розказує все, як було.

– То це ти берешся перегнати зайця? – аж зойкнула їжачиха.

– Мовчи, жінко, – каже їжак, якось буде. Збирайся лиш і ходи зі мною.

Ідуть вони, а їжак і вчить жінку:

– Як прийдем на ниву, то ти станеш з цього краю в борозні та й стій собі. Як добіжить заєць до тебе, то ти скажеш: «Я вже тут!» А набіжить він на той край до мене, то там я йому гукну: «А я вже тут!»

– Добре! – каже їжачиха.

Приходить їжак до зайця на той кінець ниви та й каже до нього:

– Ну, я вже готовий!

– То біжімо!

От став заєць в одну борозну, їжак у другу:

– Раз, два, три!

Побігли.

Засць помчав на той кінець ниви, а їжак пробіг два кроки та й зупинився.

Прибігає заєць у кінець ниви, а там їжачиха:

– Я вже тут!

– Ей, – каже заєць, – а то що таке? Ану біжимо ще раз!

Побіг заєць. Прибігає в кінець ниви, а їжак підвівся на двох ланках та й гукає:

– Ого-го! А я вже давно тут чекаю!

– Ти дивися! Ану біжимо ще раз!

Прибігає на другий край, а їжак знову вже там (а то ж була, ви знаєте, їжачиха!).

Побіг ще раз, – а там їжак:

– А я вже тут!

Знов кинувся заєць бігти.

Так бігав дев'яносто дев'ять разів, а за сотім разом як упав серед ниви – підвестися не може, так набігався-натомився, сердешний.

– Ніколи не треба сміятися зі слабшого, – сказав тоді їжак та й пішов із їжачихою додому.

- ? 1. Прочитай казку. Хто її головні герої? Якими рисами характеру вони наділені?
2. Як їжакові вдалося перемогти зайця?
3. Спробуй розповісти про їжака так, щоб використати одну з поданих нижче приказок.

Треба розумом доточити, де сила не візьме.

Розумний – не хитрий, а мудрий.

БЕРЕГИНЯ

Щоб прибрати хату, потрібно не менше години, а тут так кортить до хлопців на вулицю. Але що вдіш, – доки мама знімають старого, я тим часом готую їй свіженького рушника, що пахне рутою-м'ятою, і оббігаю його очима.

На вибіленій лляній смужці барвисто палахкотять ружі та півонії, переплетені густим узором дикого хмелю. Під квітами, на вузькому березі, взявшись за руки, ланцюжкують чоловічки...

– Ну подавай, – окликають мати. Коли ж прихорошили останнє вікно, я шпетко¹ шмигнув до виходу. Та мама зупинили мене.

– Постривай, а ще ж одного, над дверима, треба повісити.

– Навіщо їх стільки? – бубоню невдоволено.

– Значить, так треба, – відказують заклопотана мати. Обереги мають сусідити не тільки над вікнами, а й біля дверей...

Здивовано зиркаю на неньку.

– Про які обереги ви мовите?

– Ти й досі не бачив? – дивуються вони. – Тоді зачекай трохи.

Розвісивши над дверима рушника, вони ступили долі, оглянули світлицю. Було в ній світло й привітно, одне слово – святково.

– Бачиш, – розвівши руками, освітілася радістю мати, – наче й небагато треба, а вже інший настрій. Так ти питаєш про обереги? Вони онде, на кінцях рушників.

Це такі, щоб ти знав, охоронці нашого житла, беруть, аби до хати не заходили домовики. Вони можуть оселятися на горічці, поза вуглами хати й хліва, навіть у комині. Вони, домовики, шкоди не роблять, але й до хати їх не можна впускати, бо, за повір'ям, принесуть лихо...

¹ Шпетко – быстро.

– Цікаво, – приховую лукавинку, – чи вам, мамо, хоч раз доводилось бачити живого домовика?

– Бачити не бачила, – добріє усмішкою ненька, – але так кажуть. Іще запам'ятай: обереги боронять свою Берегиню від домовиків.

– А що означає «Берегиня»?

– Берегиня, любий мій синочку, – це наша оселя. Усе, що в ній є, що ми нажили, що приберегли від своїх батьків та дідусів, чим збагатилися й освятилися – хатнім пожитком, дітьми, піснею, добрим словом, спогадом у цій хаті, – все це, щоб ти знав, і є Берегиня.

Ти ростеш, і тобі долею велено додивлятися, щоб нашої Берегині не потривожили домовики...

- ❓ 1. Прочитай текст. Зверни увагу, що автор розповідає про маму і звертається до неї на Ви. Це – давній український звичай, який засвідчував глибоку повагу до батьків.
2. З якою метою мама розвішувала рушники в хаті?
3. Що особливо зацікавило тебе в цьому тексті?
4. Що ж таке «Берегиня»?
5. Яка основна думка тексту?

Роман Завадович

НАШ ВЕЛИКДЕНЬ

Чуєте, дівчата?

Чуєте, хлоп'ята?

Грають срібні дзвони! Великодні свята!

Грають срібно дзвони, грають урочисто,

І несеться гомін понад сіре місто.

Бачите, дівчата?

Бачите, хлоп'ята?

На столі святковім писанка багата –

Писанка, мов квітка з луку України,

Мов чудовий спомин, що в душі не гине...

Слухайте, дівчата!

Слухайте, хлоп'ята!

Піснею стрічайте Великодні свята!

Хай дзвенить гайвка, як колись дзвеніла, –

В ній краса, і радість, і весняна сила...

1. Яким настроєм словесний вірш? Якій події він присвячений?
2. Спробуй прочитати цей вірш, передаючи радісний урочистий настрій.

За Ярославою Музиченко

ПРО ПИСАНКИ І ПРО ВЕЛИКДЕНЬ

Історія писанкарства дуже давня і пов'язана з величанням весняного відродження. Писанками люди вітали одне одного з весняним відродженням.

З прийняттям християнства писанки набули релігійного значення, пов'язаного з воскресінням Ісуса Христа.

Писанками люди стали вітати одне одного з Великоднем.

Вважається, що чарівні орнаменти на писанках здатні відігнати зло й накликати добро, але тільки тоді, коли писанкарка – добра людина.

Тому подаровану писанку тримають у хаті як найбільшу окрасу.

Великдень – найсвітліше, найрадісніше свято нашого народу. До нього готуються заздалегідь: упродовж сорокаденного Великого посту очищають душу й тіло. А в останній перед Великоднем тиждень, що зветься Чистим, або Білим, святково прибирають хату. У переддень свята печуть паски, готують до свячення традиційні страви: крашанки, шинку, ковбаси.

Після Всенощної, розговівши свяченим, старші лягають спочити, а молодь гуляє – на вигоні біля церкви виводить великодніх веснянок, забавляється. Дітлахи ж на Великдень грають один з одним навбиткі крашанками.

1. Подумай, якою зростає дитина, якщо її привчають цінувати народні звичаї, і якою – якщо цього не відбувається. Що вона тоді цінує?
2. Що нового ти довідався(лась) про Великодне свято, а що знав(ла) раніше?
- Попрацюйте в парах.
3. Розпитайте один одного, як хто святкує Великдень.

Марія Хоросницька

НАВБИТКІ

Сіли діти у кільце,
В кожного в руках яйце.
Марті випало на славу
Розпочати цю забаву.
Дуже милу, престару
Великодню гру.
Ходить дівчинка кільцем
І постукує яйцем...
Що не стукне – трісь і трісь, –
Яйця тріскають чийсь...
Мартине ціле, тверде –

Марта радо далі йде...
 Стук-стук-стук...
 І раптом – хрусь!
 Гру продовжує Петрусь.
 Стукнув всього разів три
 І так само вийшов з гри.
 За Петром пішов Максим,
 Декілька дівчат за ним...
 В Олі писанка ціла,
 Оля в грі перемогла!
 А тепер, відомо всім,
 Всі за стіл до Олі в дім –
 Їсти яйця, все, що є ...
 Просить той, хто виграє.

1. Прочитай вірш мовчки й скажи, з якою народною дитячою грою ти ознайомився. Спробуй розповісти про правила цієї гри.
2. Які ще дитячі народні ігри ти знаєш?

Василь Симоненко

ГЕЙ, НОВІ КОЛУМБИ Й МАГЕЛЛАНИ

Гей, нові Колумби й Магеллани!¹
 Напнемо вітрила наших мрій!²
 Кличуть нас у мандри океани,
 Бухту³ спокою облизує прибій⁴.

Хто сказав, що все уже відкрито?
 Нащо ж ми народжені тоді!
 Як нам помістити у корито
 Наші сподівання⁵ молоді?

¹ Колумб і Магеллан – відкривачі нових земель, мореплавці.

² Мрія – мечта.

³ Бухта – невелика, але глибока морська затока.

⁴ Прибій – удари морських хвиль об берег.

⁵ Сподівання – надежда.

Кораблі! Шикуйтеся до походу!
Мрійництво! Жаго моя! Живи!
В океані рідного народу
Відкривай духовні острови!

- ❓ 1. До кого звертається поет? До чого закликає?
2. Як ти розумієш вираз «бухту спокою облизує прибій»? А вираз «напнемо вітрила наших мрій»?
3. Пригадай ще один вірш Василя Симоненка. Як він називається? До чого закликає поет у ньому? Яка основна думка вірша «Виростеш ти, сину...»?
4. А яка основна думка цього вірша? У яких рядках вона висловлена? Як ти її розумієш?

ЛЕОНІД КАДЕНЮК – КОСМОНАВТ УКРАЇНИ

Леонід Каденюк народився у селі Клішківці, що на Буковині (Західна Україна). Він із шкільних років цікавився космосом. Прекрасно вчився, брав участь у шкільних олімпіадах і здобував нагороди. Улюбленими його предметами були математика, біологія, фізика. Вступив до льотного училища, яке блискуче закінчив, і став кандидатом у космонавти. Як громадянина України його було запрошено до Америки і вклю-

чено до команди космічного міжнародного екіпажу.

19 листопада 1997 року Леонід Каденюк на американському космічному кораблі «Колумбія» піднявся в космос. Крім нього, у складі екіпажу було ще троє космонавтів, командир і пілот корабля.

У космічну дорогу Леонід Каденюк узяв мініатюрне видання «Кобзаря», Герб, Прапор і Конституцію України, а також диски із записами українських пісень і рушник, який дала йому в дорогу мама.

Шістнадцять діб перебував Леонід Каденюк на навколосеземній орбіті й повернувся на Землю 6 грудня 1997 року.

Україна щиро вітала свого героя.

Космонавта було нагороджено «Орденем за мужність» і присвоєно йому звання генерал-майора.

З журналу

1. Як здійснилася мрія хлопчика? Що він для цього робив?
2. Чому саме Леонід Каденюк став представником України в міжнародному космічному екіпажі?
3. Поміркуй, чому Леонід Каденюк узяв у космічну подорож Герб, Прапор і Конституцію України, а також українські пісні, «Кобзаря» і мамин рушник.
- Попрацюйте в парах.
4. Побудуйте діалог на тему «Космічні досягнення України».

За Казимирою Поляковою

ПРОМІНЕЦЬ – СИН СОНЦЯ

(Казка)

У ясного Сонця багато струнких і красивих синів. Люди їх люблять, сонячними променями називають. Але особливо вони люблять наймолодшого – веселого, ласкавого Промінчика.

Кожного ранку, як тільки зійде Сонце, летять промінці на Землю, несуть із собою світло й тепло.

Ось і сьогодні Промінчик з братами прилетіли у свою улюблену Країну миру, де люди живуть дружно і щасливо.

Брати розбіглися по зелених ланах, по садах, по селах і містах, по величезних будовах.

А Промінчик заспівав свою веселу пісеньку і полетів у парк. Там він пробіг по верхів'ях дерев, торкнувся ніжних пелюсток квітів і розбудив їх.

– Доброго ранку! – привітався він з усіма і полетів далі.

У школі він пробіг по партах, заглянув у розкриті підручники.

– Промінчик прийшов до нас, і зразу стало світліше в класі, – зраділи діти.

– Це я для вас стараюсь, щоб ви вчилися на п'ятірки! – сказав задоволений Промінчик і помчав далі.

Заглянув Промінчик і в дитячий садок.

– Ловіть мене! – крикнув і, підстрибуючи, побіг по доріжках. Діти з веселим галасом кинулися за ним.

А потім Промінчик заглянув до великої кімнати, де було багато книжок. Він присів на край книжкової шафи. У світлій кімнаті за великим столом сиділи люди. Вони говорили про космос, про побудову нового космічного корабля.

– Ура! Скоро до нас у космос прилетить гість із Землі! – вигукнув Промінчик, стрибнув на середину стола і затанцював від радості.

Вчені посміхнулись.

– А ось і Промінчик, син Сонця, до нас прийшов, – сказали вони. – Малий, а світить гарно! З таким помічником робота в нас піде веселіше.

Зрадів Промінчик, що його помічником назвали, пригладив свій рудий чубчик і швидко пробрався до товстої розкритої папки.

Усі стали уважно розглядати креслення¹, про щось радитись. Промінчику не все було зрозуміло, адже він не був ученим. Зате він добре знав свою справу і яскраво освітлював папку. «Мабуть, за цими кресленнями будуватимуть космічний корабель», – подумав Промінчик. І він не помилився.

Коли корабель був готовий, Промінчик задумав вирушити у політ разом з космонавтом. Він одягнув свій святковий костюм із золотими гудзиками і полетів у Країну миру.

Будинок, де відпочивав перед польотом космонавт, Промінчик знайшов дуже швидко. Тихенько, щоб не скрипнути, він відчинив двері. У кімнаті Промінчик побачив космонавта, оточеного товаришами, готового вирушити в дорогу. На нього вдягли оранжевий скафандр, на голову – герметичний шолом,

¹ Креслення – чертежи.

а потім посадили в автобус. Разом з ним в автобус забрався й Промінчик, і вони поїхали на космодром.

На космодромі стояла, виблискуючи сріблом, гігантська ракета, а на її верхівці виднівся космічний корабель. Промінчик помилювався ним і разом з космонавтом ускочив до ліфта. Вони піднялися нагору.

Космонавт зупинився перед входом до кабіни корабля, привітно замахав друзям обома руками й гукнув:

– До зустрічі! – І тільки він зайшов у кабіну корабля, за ним одразу ж став закриватися люк. Промінчик ледве встиг проникнути в маленьку щілинку. *

Космонавт привітно глянув на нього:

– І ти зі мною летиш, Промінчику? Добре! Це мені подобається, – сказав він, сів у крісло і почав пристібати себе ременями.

Космонавт приготувався до польоту. Всі, хто його проводжав, дуже хвилювалися: як він почуватиме себе далеко від Землі, один серед зірок. †

А він лежав у кріслі, готовий до польоту, спокійний і впевнений у тому, що корабель, побудований народом його країни, подолає¹ всі невідомі небезпеки², які можуть трапитись у космосі, і благополучно повернеться на Землю.

До польоту корабля лишилися секунди. Нарешті пролунала команда:

– Підйом!

– Поїхали! – весело сказав космонавт.

– Поїхали на зустріч із Сонцем!

Почувся сильний гуркіт і свист. Гігантська ракета затремтіла і повільно відірвалася від стартового пристрою.

Промінчик здригнувся і притиснувся до стінки крісла.

---

¹ *Подолає* – преодолее.

² *Небезпе́ка* – опасность.

Ракета оповилась густим димом, під нею почав рости вогняний стовп, і в той же час вона помчала все швидше і швидше.

Космонавт глянув у ілюмінатор і почав передавати по радіо:

– Бачу Землю, оточену смугою ніжно-голубого кольору. Дуже гарно! На Землі бачу моря, гори, великі міста, річки, ліси.

Він глянув на пульт управління.

– Прилади¹ працюють бездоганно, я відчуваю себе добре. Корабель за заданою програмою уже летить навколо Землі.

– Ось ми вже й приїхали до нас у гості! – радісно заплескав у долоні Промінчик. Він вислизнув через ілюмінатор на поверхню корабля і крикнув:

– Дивіться! Дивіться швидше! До нас прилетіла перша в світі людина!

– Слава! Слава тобі, сину Землі! – радісно зустрів космонавта батько Промінчика – Сонце.

А далекі зорі й планети сяяли, як ніколи, яскраво.

– До нас... до нас... прилітайте! – чулися їхні привітні голоси.

– Спершу до мене, – Місяць весь сріблिवся від щастя, – адже я найближчий до Землі.

Космонавт з великим хвилюванням дивився в ілюмінатор, не відриваючи погляду від прекрасного світу зірок.

А корабель мчав і мчав...

- ❓ 1. Як змальовано в казці космонавта? Прочитай і розкажи. Як його назвало Сонце? Чому?
2. Чи знаєш ти, хто був першим у світі космонавтом? Імена яких космонавтів ти ще знаєш?
3. Перечитай і розкажи, як зустріли космічний корабель зорі й планети.
4. Чи подобається тобі Промінчик? Чим саме?
5. Поділи текст на частини. Добери до кожної з них заголовки.

¹ Прилади – прибори.

6. Відгадай подану нижче загадку.

Пливе в просторі,
Але не в морі,
Кораблем зветься,
А навколо зірок в'ється.

Всеволод Нестайко

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ

(Скорочено)

I

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

– Вилазь, убойще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

– Знаю, знаю, – ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

– Діду! – жалібно озивається він.

– Давай-давай!

– Діду, – ще жалібніше повторює мій друг, – ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ви ж битиметесь.

– Вони ще умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

– Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

– Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

– Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо – нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противна й плямиста, як географічна карта. Це через неї ми вскочили в халепу¹.

¹ Халепа – неприємність.

У нас була прекрасна, благородна ідея – провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці Станція «Клуна» – станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі – безплатно.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом – непередбачена катастрофа! – клята люха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти – дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато¹ озиремося – чи не заскочить нас зненацька² дід, щоб нам'яти вуха.

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга і нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів – Ява. В Індійському океані.

Ну, так Ява – це не острів.

Ява – це мій найкращий друзяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке – Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я – Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер Валігура, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова – Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) – мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею³ зав'язує. Бо в нього ліве без правого не примружується. Але ж б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

¹ Злодійкувато – воровато, настороженно.

² Зненацька – несподівано.

³ Онуча – портянка.

Характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам говорив:

– Ми, – говорив, – з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

– З фантазією, – підтакував я.

II

Якось улітку Ява сказав:

– Давай влаштуємо бій биків.

– Га? – не відразу второпав¹ я.

– Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

– Ага... То й що?

– Пам'ятаєш, на арені розлучений бик, а тут дядько в капелюсі, з гінджалом перед ним танцює.

– Так-так-так...

– А потім – рраз! Бик – беркиць! І оплески.

– Ага. Здорово... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

– Тю, дурний! Убивати! Що це тобі – м'ясозаготівля чи що? Це ж видовище. На стадіоні. Вроді футболу. Головне тут – красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Розумієш? Уперше в історії Васюківки – бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Загородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я посміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувалися зручніше і почали обговорювати подробиці. Насамперед – бик. Кандидатура бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович

¹ Второпати – понять.

боїться. Очі – наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор. Ні, хай з бугаем Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

– Ні, – сказав він, – Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось – велике і крутороге.

– Тоді, – кажу, – кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

– А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

– Бо в нашої Маньки теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура.

– Можна, звичайно, і Контрибуцію, але воңа трохи психічна.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху. Я гнав Маньку, Ява – Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крилатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадщину² від однієї дачниці. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю.

Килимок і капелюшок – то був наш тореадорський реквізит. По дорозі ми ще вирізали з ліщини

¹ *Калабаня* – яма с водою.

² *Спадщина* – наследство.

дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності. Ми йшли й співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо.

Небо було синє-синє – справжнє іспанське небо.

Погода – сама підходяща для бою биків.

Ми погнали корів на край вигону, туди, де ставок, – далі від людських очей.

– Оджени свою Маньку вбик, щоб не заважала, – сказав Ява, – і давай починати.

Я не став сперечатись.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима.

Контрибуція – анічичірк! Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція тільки одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через півгодини він сказав:

– Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

– Якась дровеняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога. Я б тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію – це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

– Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що – боїшся?.. Ну, то я сам!

І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

– Ва-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли його ноги торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Ставок давно замулився, перетворився на звичайнісіньку калабаню. Дно калабані було грузьке, замулене. Ми стояли в бридкій слизькій багнюці. Справжнісінькі помії. Довго ми тоді стояли з Явою в отих поміях. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята, вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

1. Чи сподобалася тобі розповідь про цих веселих хлопців? Чим саме?
2. Хулігани, витівники, добрі, веселі, винахідливі, шибеники, рішучі, зловмисники, розбишаки – якими з цих слів можна охарактеризувати хлопців-«тореадорів»? Доведи свою думку, використовуючи відповідні місця з твору.
3. Як ти вважаєш, хто виростає з таких непосид, які щось придумують, мріють, хочуть про все довідатись?
4. Якщо хочеш дізнатися про інші пригоди цих двох хлопців, прочитай книжку Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки».
5. Прочитай приказку. Поясни, як ти її розумієш.

Усе добре переймай, а зла уникай.

Попрацюйте в парах.

6. Твір Всеволода Нестайка гумористичний. Перекажіть один одному найсмішніші випадки.

Віктор Гончаренко

СТАРІ ОКОПИ

(Скорочено)

На багатьох аеродромах довелося побувати мені – в Україні і в Росії, в горах Криму і на Кавказі, в Молдавії і в Польщі. І всюди я зустрічав сліди минулої війни – старі окопи й завалені землянки, що густо заросли травою і кущами.

Скільки б вони розказали, якби могли заговорити!

І про мужність, і про грізні битви з ворогом, і про гіркоту відступу в сорок першому році, і про радість Перемоги в сорок п'ятому... Про відвагу й безмежну любов до Батьківщини наших людей, і про моїх друзів-льотчиків, які, не шкодуючи життя, билися в небі за нашу свободу і незалежність...

Старі окопи...

Якось ми з Юрком і сусідською дівчинкою Вітою, яку я давно обіцяв узяти на аеродром, поїхали на польоти. У блакиті плавно і безшумно ширяли планери. Молоді спортсмени-планеристи кружляли разом

з лелеками, та й самі планери нагадували великих птахів.

– Красиво! – захоплено шепотіла Віта. Їй подобалось усе: і літаки, і планери, і наш аеродром.

У кінці льотного дня Віта з Юрком побігли нарвати додому польових квітів. Час летів швидко. Ми вже почали збиратися на автобус, а їх нема.

– Віто! Юрасю! – почав гукати я і побачив їх аж у кінці льотного поля. – Е-гей! Пора їхати!

– Тату! – ще здаля закричав збуджений Юрко. – Дивись, що я знайшов!

Підбігши, він простягнув мені проржавіле факс-скрізь залізне перехрестя стабілізатора від фашистської бомби.

– Що це?

Я мовчки дивився на зловісну пам'ятку війни. Тут колись був військовий аеродром.

– Дивіться, яких я квітів нарвала! – підбігла Віта, простягаючи букет великих ромашок, серед яких пломеніло кілька червоних польових маків.

Я мовчав. Юрко і Віта не розуміли, чому я не поділяю з ними радості їхньої знахідки. Я знав, що там, на краю аеродрому, були колись землянки й окопи.

Цей уламок стабілізатора ворожої бомби знову, вкотре вже, нагадав мені далекі роки війни.

– Тату, чого ти мовчиш? – спитав Юрко.

– Може, вам не подобаються мої квіти? – заговорила губки Віта.

– Подобаються, – зітхнув я, – але я тебе прошу: більше ніколи не зривай навколо аеродромів і старих окопів червоні маки...

– Чому? – здивувалася дівчинка.

– Підростеш – сама зрозумієш. Є таке повір'я в людей, що червоні маки виростають там, де впали краплини людської крові. Хай краще ростуть, як пам'ять про полеглих...

– Ой, – засмутилася Віта, – я ж не знала. – І пригорнула квіти до себе.

Ми мовчки пішли до автобуса. Вдома Юрко попросив:

– Тату, розкажи про війну.

Я не люблю згадувати війну. Про війну вже багато написано книг, знято кінофільмів. Я довго дивився на Юрка і Віту і навіть у думках не міг допустити, щоб на них звалилось воєнне лихоліття.

Я довго мовчав, бо не люблю розповідати про той жах, який війна принесла людям.

Старі окопи навколо аеродрому...

Багато вони можуть нагадати...

1. Прочитай оповідання. Про що «розповідали» авторові – учаснику війни 1941–1945 років – окопи?
2. Що сталося одного літнього дня під час прогулянки на аеродром? Перекажи цю частину оповідання.
3. Знайди і прочитай рядки, які виражають основну думку оповідання.
4. Розглянь, як побудовано текст. Знайди в ньому зачин і кінцівку.

Микола Станович

БІЛЯ ПАМ'ЯТНИКА

Він стоїть... Кам'яне мовчання
Поглядає на нас з вишини...
Зникла в мами надія остання:
Не повернеться син із війни.

І тепер уже мама не випере
Для синка кам'яну сорочку,
І вітер гарячий висупнить
І дощі у росі прополоцуть.

Він зостався – гранітний велетень –
Між будинків цементних і сірих.
Та для мами він – білий лебідь,
Що ніяк не повернеться з вирію.

1. Прочитай виразно вірш.
2. Як ти розумієш останні два рядки?

ГРОЗА

(Скорочено)

Постова будка здригалась від обвалів грому, немов падали з неба тяжкі кам'яні брили¹. Моторошну² темряву ураз прорізала така сліпуча блискавка, що хлопчик обома долонями затулив очі.

Щось забарабанило по даху, мов розсипалася квасоля, і слідом за цим зашуміла злива. Струмки хльостали в вікно, буря з ревом навалилась на будку, щоб перекинути її й жбурнути в Дніпро.

– Мамо! – позвав тремтячим голосом Василько. – Мамо!

Ніхто не обізвався, тільки блискавка майнула синім вогняним рукавом, і відразу ж ударив такий грім, що жалібно дзенькнули шибки, і вся будка немов присіла під тим ударом.

Хлопчик зірвався з постелі й метнувся до материного ліжка. Воно було порожнє.

Де ж мати?

Василько прожогом³ розчинив двері надвір. Йому привиділось щось сиве, яке з клекотом бігло мимо будки.

Це мчав до Дніпра бурхливий потік, несучи білу піну. В одну мить⁴ хлопчик промок до нитки – злива завалилась йому на плечі холодною масою води.

II

У цей час чиясь чорна постать⁵ виросла біля порога.

– Хто це?

– Васильку? Ти?

¹ Брили – глыбы.

² Моторошний – жуткий.

³ Прожогом – стремительно.

⁴ Мить – миг, мгновение.

⁵ Постать – фигура.

Буря підхопила звук матиного голосу й кинула його в темряву, в ніч. Мати зачинила двері й похапцем засвітила ліхтар.

– Біда, Васильку. Ліхтар на бакені погас. А пароплав же скоро пройде... Пасажирський. Людей скільки... Вона схоплюється.

– Куди, мамо?

– На Дніпро. Треба навідатись до бакена. Дивиться на Василька довго й пильно.

– Васильку, шкода тебе, а треба, щоб допоміг мені. Накинь батьків піджак та ходімо. Ти босий. Вдягни чобітки, я зараз дістану – вода холодна...

Вона дістає Василькові чоботи, і хлопчик взувається.

Вони виходять удвох із будки. У матері два засвічені ліхтарі. Василько з веслом. Буря валить з ніг, дощ січе обличчя.

У темряві мати намацує стовпа й відв'язує човен.

Один ліхтар вона подас Василькові:

– Держи, синочку. Отут стань і міцно держи, щоб буря не вирвала з рук. Світи мені з берега, то я знатиму, куди пливати. Вдержись? Я на твій вогник увесь час дивитимусь.

– Вдержу, мамо.

III

Хвиля високо підкинула човен. Хлопчик бачив, як задерлась угору корма, потім вона впала, немов провалилась у яму, а натомість¹ задерся ніс. Мати вдарила веслом раз і вдруге, і швидко зникло все: і човен, і постать матері – темрява поглинула їх.

Всю увагу хлопчик скупчив на своєму ліхтарі. Ні, бурі не пощастить його вирвати з рук!

Василько даремно вдивлявся в темряву. Коли спалахувала блискавка, він бачив тільки сиві гребені хвиль.

¹ Шкода – жаль.

² Натомість – вместо того.

Йому здавалося, що мати вже не повернеться – човен, напевне, перекинувся. Хлопчик високо підняв угору ліхтар – ой, так не можна, бо вирве буря й розіб'є...

Надійний батьків піджак давно мокрий, хоч викрути, і від того став важкий, мов каменяка. Сорочка прилипла до тіла – яка ж вона холодна!

Одну мить у Василька з'являється непереможне бажання побігти в будку, зірвати мерції¹ із себе мокрої одежу й сховатися під теплу ковдру.

А мати? Як їй зараз на човні серед Дніпра? Може, вона дивиться на миготливий вогник ліхтаря в його, Василькових, руках і вже скеровує човен до берега...

А буря реве й стогне на різні голоси – а може, то мати гукає на допомогу?

Ця думка пронизує Василька наскрізь, вона холодніша за дощ і вірюган...

Ой, як розірвати цю темряву, щоб хоч глянути, що з матір'ю!..

Хлопчик підбігає до самісінької води.

Сиві буруни котяться йому назустріч, набігають на берег і стогнуть: «а-а-а»...

Блискавка вихоплює з темряви клапоть берега й частину річки. Грому довго немає. Він обізвався вже десь за Дніпром. Але алива не вщухає.

IV

І в ту ж хвилину, коли після блискавки темрява зробилася ще чорнішою, десь далеко на річці блиснув вогник. Він такий маленький, що здається жовтою цяточкою. Та Василькове серце озивається до нього радісним трепетом, воно не може втриматися у грудях, це дитяче серце, воно не може мовчати, і кричить, і гукає крізь бурю й ніч:

– Мамо! Мамо моя!

І Василько вимахує ліхтарем, а вся його істота співає:

---

¹ Мерції – скорее.

«Це ж мати засвітила бакен! Мати засвітила бакен, і зараз пройде пароплав, і мати повернеться ось зараз на берег!»

Хлопчик забуває все – і темряву, і грозу, і мокру одежу, і свій страх.

Мати засвітила бакен!

Нічого тепер не страшно хлопчикові! Нічого в світі!

І він стоїть на березі, сам-самісінький на пустельному березі, в горобину ніч.

Човен з'явився несподівано, мов вигулькнув він з дніпрові безодні.

Мати вискакує на пісок – ні, вона ледве переотупає через борт. У кожному її русі чавунна вага¹, страшна втома² повисла на її руках. Вона бере весло і не в силі його підняти.

Але вона знаходить у собі сили мовчки притиснути до грудей сина і поцілувати його ніжно й гаряче в мокрий холодний лоб.

1. Як змальовано грозову ніч? Свою відповідь ілюструй виразами з тексту.

2. Чому мама в страшну грозову ніч вирішила засвітити бакен? Чи могла б вона зробити це без допомоги Василька?

3. Які риси характеру виявили мама та Василько?

4. Добери заголовки, які б виражали основну думку кожної частини оповідання.

Попрацюйте в парах.

5. Побудуйте діалог за змістом однієї з частин тексту.

Дмитро Луценко

***

Для мене багато не треба,
Щоб ласку і добрість пізнати,
Лиш просвіток рідного неба
Та затишок теплої хати,
Та житнього хліба шматочок,

¹ Вага – вес.

² Втома – усталість.

Та цвіту, що сєє калинно,
Та іскру краси твоїх дочок,
Чорнявих царівн України.
Для мене багато не треба,
Щоб серце забилося раптово.
Лиш латочку рідного неба
Та матері лагідне слово...

Микола Русько

МАМІ

Святішого немає на планеті.
Це світ увесь – і небо, і земля,
Це квітка щастя в сонячнім букеті,
Це рідна мати – ось твоє ім'я.
Всього лиш слово, та яке вагоме,
Яка в нім сила і життя жага!
Свята і близька, рідна і знайома,
Найближча в світі, мамо дорога!
Зоря моя небесна, світанкова,
Душі твоєї подих – у мені.
Ти пісня над селом жайворонкова
І музика на золотій струні...

- с) Які теплі й ніжні слова знайшов автор, щоб передати свою
с любов до мами?

Іван Гнатюк

МАТИ

Я прокидаюся рано –
Й зразу, хоч ще не встаю,
Тільки спросоння погляну,
Бачу матусю свою.

Мати – досвітня пташинка,
Здосвітку віч не змикне,
Ходить по хаті навшпіньки¹,
Щоб не збудити мене.

¹ *Навшпіньки* – на цыпочках.

Мати – то сонечко рідне,
Сонечко ясне, земне,
Слово її заповітне
Гріє і живить мене.

1. Прочитай вірш. З чим порівнює автор маму? Чому?
2. Вивчи вірш напам'ять.

Іван Процьків

ЛЕГЕНДА ПРО МАТЕРІВ

Колись дуже давно на узбережжі Чорного моря жили люди... Вони обрали землю, випасали худобу і полювали на диких звірів. Восени, коли закінчувались польові роботи, люди виходили на берег моря і влаштовували веселі свята: співали, танцювали біля величезних вогнищ, влаштовували ігри, які закінчувались пусканням стріл – стріл щастя.

Коли хлопець хотів стати мисливцем, він пускав стрілу в бік лісу, якщо пастухом, – у бік табуна, а якщо хліборобом, – у бік поля.

Дивитися на ці ігри виходив з морських глибин цар морів-океанів – Нептун. Це надзвичайно страшний цар, очі у нього великі, білі, ніби пузирі, борода зелена – з водоростів, а тіло синьо-зелене, під колір моря. Щоразу, дивлячись на ігри, він, сміючись, говорив:

– Хоч як люди нахваляються своєю силою, а мене бояться. Ніхто з них не насмівився пускати стріл у бік моїх володінь.

Говорив він так тому, що був упевнений: ніхто не наважиться спробувати своє щастя на морі.

Одного разу вийшли до вогнища юнаки. Вони раптом повернулись у бік моря, і всі, як один, пустили стріли туди.

Як розсердився Нептун!

– Я всіх вас поховаю в безодні морській! – заревів він.

Жінки, дивлячись на своїх синів, замислилися: цар морський і справді може похоронити їхніх дітей у

морі. А жінки були тут сильні, вродливі, вони ніколи не старіли.

Думали, думали жінки й вирішили віддати всю свою силу синам. Юнаки, взявши материнську силу, підійшли до самого берега моря. Щоб не підпустити їх до води, Нептун кинув величезний вал, але юнаки встояли, не зігнулись і не побігли назад. А матері після цього стали слабкими.

Ти бачив будь-коли слабких жінок? Якщо коли-небудь зустрінеш, то не наслідуйся з них: ці жінки всю свою силу віддали таким самим дітям, як ти.

Коли Нептун побачив, що юнаки витримали натиск важкого валу, він дико зареготав і люто вигукнув жінкам:

— Хай ваші сини вистояли проти мене тут, на березі, але в морі я порву їм руки!

Жінки знову зажурилися: так, морський цар і це зробити може, у нього міцні жили.

Поки вони думали, на поверхню води вийшли дочки морського царя. Вони, як і їхній батько, були некрасиві.

Вийшли Нептунові дочки й сказали:

— Жінки, віддайте нам свою красу — за це ми дістанемо з морського дна міцної трави, зів'ємо з неї жили для ваших синів, і руки в них будуть такі ж міцні, як у нашого батька.

Жінки зразу погодилися на ці умови й віддали дочкам морського царя свою красу.

Якщо ти побачиш будь-де некрасиву жінку, не відвертайся від неї, знай, що вона принесла в жертву свою красу ради дітей.

Коли цар Нептун дізнався про вчинок дочок, страшенно розгнівався, викинув їх із моря і перетворив на чайок.

Ти чув, як чайки плачуть над морем? Це вони просяться додому, але жорстокий батько не пускає їх до себе і навіть не дивиться на них.

А моряки на чайок завжди дивляться і надивитися не можуть, тому що чайки носять красу їхніх матерів.

Юнаки, відчувши міць у руках і силу в плечах, на решті вийшли в море. Вийшли вони – і зникли. Чекають-чекають матусі – не повертаються сини.

З'явився знову перед жінками Нептун і голосно зареготав. Від його реготу навіть хвилі пішли по морю.

– Не діждатися тепер синів! – регоче Нептун. – Адже вони заблукали. Ви забули, що на морі нема доріг і стежок? – І знову він заходився від страшного сміху.

Тоді жінки вигукнули:

– Хай буде в наших очах менше світла, але хай над нашою землею ще ясніше горять зірки, щоб сини знайшли по них дорогу до рідних берегів!

Тільки сказали так жінки, у небі зразу ясно-ясно заблищали зірки. Юнаки побачили їх і благополучно повернулися додому. Ось чому моряки сильні й непереможні: матері віддали їм усе краще, що мали.

- ❓ 1. Прочитай легенду. Чи сподобалася вона тобі? Чим саме?
2. Розкажи, що зробили матері для своїх синів.
3. У легенді є кілька звертань до тебе, до всіх нас. Знайди і прочитай їх. Про що в них ідеться?
4. Прочитай приказки. Поясни, як ти їх розумієш.

Без матері й сонце не гріє.

На сонці тепло, а коло матері добре.

Материне серце – як літнє сонце: хоч воно й хмарненьке, а все-таки від нього тепленько.

Перевір себе

Закінчено вивчення великої теми. Як вона називалася? Як ти розумієш цю назву?

З якими українськими поетами ти ознайомився(лась)? Які риси їхнього характеру тобі особливо запам'яталися?

Ти прочитав(ла) вірші українського поета Василя Симоненка. Про що вони?

Які риси характеру людей тобі особливо подобаються? У кого з героїв оповідань, які тобі довелося прочитати в цьому розділі, вони є?

Підсумкові запитання в кінці року

1. Протягом року тобі довелося прочитати багато творів: казок, легенд, віршів, оповідань, байок. Чи вмієш ти розрізняти їх? Спробуй пояснити, що таке казка, а що – легенда, що таке оповідання, а що – вірш. Чим відрізняється вірш від байки?

2. Що з легенд, оповідань і віршів ти дізнався(лась) про минуле нашої України?

3. Прізвища яких українських поетів ти запам'ятав(ла)? Що ти знаєш про них і про їхні твори?

4. Хто автор оповідань про звичаї українського народу? Що ти знаєш про нього?

5. Прізвища яких українських художників – майстрів пензля – тобі запам'яталися? А які картини вони написали?

Василь Сухомлинський

СКІЛЬКИ Ж РАНКІВ Я ПРОСПАВ...

Завтра починаються літні канікули... Василько запитав у батька:

– Тату, а що я робитиму влітку?

– Відпочиватимеш¹ і працюватимеш, – відповів батько. – Завтра поїдемо зі мною в поле. Добре?

– Добре! – зрадів Василько.

А Васильків батько працював агрономом. Він вставав удосвіта² і їхав у поле.

Василько крізь сон почув, як хтось доторкнувся до його плеча. Тихенько штовхає, будить.

Ой, як не хочеться вставати! Але пригадав Василько, що сьогодні вони з батьком їдуть у поле. Підвівся, подивився довкола³. Надворі ще темно. На небі зірки сяють, а на сході червоніє.

Василько вмився, поснідав з батьком. Ось вони вже й на подвір'я вийшли. Василько показує на рожеве небо на сході й питає:

¹ Відпочивати – отдыхать.

² Удосвіта – на рассвете.

³ Довкола – вокруг.

– Тату, що воно таке? Чому небо червоне? Невже там пожежа?

Батько всміхнувся.

– А хіба ти ніколи не бачив, як сходить сонце?

– Не бачив, – відповів Василько.

– Дивись, – сказав батько. – Побачиш раз – захочеться побачити щодня.

Потім вони стояли на околиці села. Перед ними зеленіло пшеничне поле. Сонячні промені блищали в крапельках роси. У блакитному небі співав жайворонок. Василько стояв, мов зачарований.

– Ой, красиво ж, – тихо промовив він. – Невже щодня так красиво?

– Щодня, – відповів батько.

– Скільки ж ранків я проспав! – з жалем промовив Василько.

Лідія Компанієць

ТВОЯ ЗЕМЛЯ

Розтанула зоря досвітня,
Росою вкрилися поля.
Ласкава, щедра і привітна
Лежить навкіл твоя земля.

Вона тобі не пошкодує
Свого добра, свого тепла:
І щедро хлібом нагодує,
Й води хлюпне із джерела.

Для тебе цвітом зарясніє,
Птаками виповнить ліси,
Вбере долини й полонини
У квіти дивної краси.

Твоя це Мати-Батьківщина,
Твій дім з малих дитячих літ.
Звідсіль дороги і стежини
Тобі лежать в широкий світ.

Рідний край. <i>Микола Черняєський</i>	3
Усна народна творчість	
«Казки і лічилки...». <i>Тетяна Перовська</i>	4
Прислів'я і приказки	5
Загадки	6
Скоромовки	8
Звуконаслідування	8
Кумкання жаб	8
Небилиця	8
Казки	9
<i>Чарівні казки</i>	9
Золоте яечко (Скорочено)	9
Ориця (Скорочено)	14
Легенди	18
Легенда про річку Либідь	18
Ангел-хранитель Києва	19
Народна обрядова поезія	20
<i>Обжинкові пісні</i>	20
Кругом, женчики, кругом	21
Ой я жала, жала	22
Пісенька житнього віночка	22
Як у серні дбаємо, так зимою маємо (Скорочено)	
<i>Василь Скуратівський</i>	23
Розвиток мовлення	26
Українські письменники – дітям	
<i>Йде нашим краєм чарівниця осінь</i>	
Осінь вистава. <i>Ганна Черінь</i>	30
Щедра осінь. <i>Юрій Збанацький</i>	31
Чарівна осінь. За <i>Юрієм Старостенком</i>	34
Осінь. <i>Григорій Коваль</i>	35
Розвиток мовлення	35
Осінь у лісі. <i>Євген Шморгун</i>	37
Доріжка	38
Чого шумиш, дібровонько? (Українська народна пісня) . . .	38

«Осіній сад ще яблука глядить...» <i>Ліна Костенко</i>	39
Осінь мрійна. <i>Володимир Іванович</i>	39

Україна – рідний край

Рідня хата. <i>Ганна Черінь</i>	41
Найдорожчий скарб. За <i>Борисом Харчуком</i>	41
Наша мова. <i>Юрій Рибчинський</i>	42
Україна – незалежна держава	43
Київ – столиця України. <i>Ольга Хорошковська</i>	45
Вишивані квіти. <i>Леся Храплива</i>	47
Євшан-зілля (Скорочено). <i>Микола Вороний</i>	51
Маруся Богуславка. <i>Роман Завадович</i>	54
Сторінка сивої давнини. За <i>Костянтином Паустовським</i>	57
Закувала та сива зозуля (Козацька пісня)	58
Україна... За <i>Леонідом Білецьким</i>	59
Леся Українка	60
Мамо, іде вже зима. <i>Леся Українка</i>	61
Виростеш ти, сину... <i>Василь Симоненко</i>	62

Як не любити зими сніжно-синьої на Україні моїй...

Грудень. <i>Анатолій Костецький</i>	64
У полях. <i>Євген Шморгун</i>	65
Тінь ворога. <i>Олесь Лупій</i>	66
Білі коні. <i>Людмила Привалова</i>	70
Вертеп. <i>Ірина Гудзик</i>	71
З Новим Роком! <i>Тамара Коломієць</i>	74
Січень. <i>Тамара Коломієць</i>	75
Колядники. За <i>Софією Майданською</i>	76
<i>Щедрівки</i> . Ой сивая та і зозулечка	77
Щедрик, щедрик, щедрівочка	78
Засівальна	79
Три сестриці (Казка). <i>Олександр Леонтович</i>	80
Якого кольору сніг? <i>Віталій Конопелець</i>	81
Мільйон мільйонів сестричок. За <i>Зіркою Мензатюк</i>	81
Іній. <i>Євген Гуцало</i>	83
Іній. <i>Анатолій Камінчук</i>	84
«Все навколо ніби в самоцвітах». <i>Петро Сингаївський</i>	85
Спить озеро... <i>Леся Українка</i>	85
Розвиток мовлення	86
Чотири руді лисиці. <i>Ніна Бічужа</i>	87

Узимку. <i>Іванна Блажкевич</i>	88
Пригода на ковзанці. <i>За Оленою Цегельською</i>	89
Снігобородьки (Скорочено). <i>Ігор Калинець</i>	92
Вечір гномів. <i>Ірина Жиленко</i>	95
Зимова пісенька. <i>Леонід Глібов</i>	96
Розвиток мовлення	97

Читаємо байки, небилиці, безкінечники

Хворий ворон (Байка). <i>Езоп</i>	99
Український байкар	99
Коник-стрибунець (Байка). <i>Леонід Глібов</i>	100
Безкінечник. <i>Іван Світличний</i>	102
Ділів обід. <i>Тамара Коломієць</i>	103
Без кінця-краю. <i>Оляна Рута</i>	103
Небилиця. <i>Василь Шевчук</i>	103
Сміхота. <i>Ігор Січовик</i>	104

А вже весна, а вже красна

Весна. <i>Дмитро Павличко</i>	106
Степовий соловейко. <i>Володимир Перепелюк</i>	107
Ой, чого ти, жайворонку (Українська народна пісня)	108
Тарас Шевченко (Скорочено). <i>Галина Комарова</i>	109
Тарасові пісні. <i>За Оксаною Іваненко</i>	110
Реве та стогне Дніпр широкий... <i>Тарас Шевченко</i>	111
«Встала весна, чорну землю...» <i>Тарас Шевченко</i>	112
«Дивлюсь – аж світас...» <i>Тарас Шевченко</i>	112
Березень. <i>За Василем Скуратівським</i>	113
Повернулися гусоньки рано... <i>Ганна Чубач</i>	116
Веснянка. <i>Павло Грабовський</i>	116
Гріє сонечко. <i>Іван Франко</i>	117
Розвиток мовлення	118
Лелеча весна. <i>Михайло Слабошпицький</i>	120
Уже весняне сонце припікає... <i>Леся Українка</i>	122

Все починається в житті з малого

Іван Якович Франко. <i>За Михайлом Коцюбинським</i>	123
Дивувалась зима. <i>Іван Франко</i>	124
Заєць та їжак. <i>Іван Франко</i>	125
Берегиня. <i>За Василем Скуратівським</i>	128
Наш Великдень. <i>Роман Завадович</i>	129
Про писанки і про Великдень. <i>За Ярославою Музиченко</i>	130

Навбитки. <i>Марія Хоросницька</i>	131
Гей, нові Колумби й Магеллани. <i>Василь Симоненко</i>	132
Леонід Каденюк – космонавт України	133
Промінець – син Сонця (Казка). <i>За Казимирою Поляковою</i>	134
Тореадори з Васюківки (Уривки). <i>Всеволод Нестайко</i>	138
Старі окопи (Скорочено). <i>Віктор Гончаренко</i>	144
Віля пам'ятника. <i>Микола Станович</i>	146
Гроза (Скорочено). <i>Олесь Донченко</i>	147
«Для мене багато не треба...» <i>Дмитро Луценко</i>	150
Мамі. <i>Микола Русько</i>	151
Маті. <i>Іван Гнатюк</i>	151
Легенда про матерів. <i>Іван Процьків</i>	152
<i>Підсумкові запитання в кінці року</i>	155
Скільки ж ранків я проспав... <i>Василь Сухомлинський</i>	155
Твоя земля. <i>Лідія Компанієць</i>	156

Навчальне видання

**ХОРОШКОВСЬКА Ольга Назарівна,
ВОСКРЕСЕНСЬКА Наталія Остапівна,
СВАШЕНКО Алла Олександрівна**

УКРАЇНСЬКА МОВА

Художнє слово. Читання

**Підручник для 4 класу загальноосвітніх шкіл
з російською мовою навчання**

Затверджено Міністерством освіти і науки України

Керівник проєкту «Підручник» *С. І. Атаманенко*

Редактор *Л. В. Малахова*

Художній редактор *І. О. Клим'якова*

Технічний редактор *Г. Г. Салівон*

Коректор *Л. О. Волницька*

Комп'ютерна верстка *В. І. Малахевич*

Підписано до друку 01.07.2004. Формат 70x100/16. Папір офс.

Гарнітура Шпільман. Друк офс. Ум. друк. арш. 13+0,325 фар.

Ук. фарбодіб. 52,94. Обл.-мод. арш. 8,56+0,48 фар.

Тираж 140 000 пр. Вид. №11 Зак. №15-04.

Видавництво «Промінь». 01133 Київ, вул. Івана Кудрія, 32

Відділ реалізації тел. (044) 254 2930

Свідоцтво про внесення

до державного реєстру суб'єктів видавничої справи

ДК №1314 від 31.03.2003 р.

Віддруковано на ВПК «Глобус», 79010 Львів, Кривецька, 6/3